

निर्णय नं. ८१०९

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
पु.नि.नं.०६६-NF-०००१, ०००२
फैसला मिति: २०६९।६।२५।५

मुद्दा : दर्ता बंदर हक कायम समेत ।

निवेदक/वादी: पर्सा जिल्ला वीरगञ्ज न.पा.वडा
नं. ११ बस्ने सुन्दरबहादुर गोरखालीको
मु.स.गर्ने महेशकुमार गोरखाली
विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी का.जि.का.म.पा.वडा नं.३२
पुतलीसडक बस्ने कृष्णलाल गोरखाली

निवेदक/प्रतिवादी: का.जि.का.म.पा.वडा नं.३२
बस्ने कृष्णलाल गोरखाली
विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी: पर्सा जिल्ला वीरगञ्ज न.पा.वडा
नं. ११ बस्ने सुन्दरबहादुरको मु.स.गर्ने
महेशकुमार गोरखाली

यस अघि निर्णय गर्ने:

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास:-

मा.न्या.श्री शारदा श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री ताहिर अली अन्सारी

पुनरावेदन अदालत पाटन:-

मा.न्या.श्री हरिजंग सिजापती

मा.न्या.श्री महेश्वरलाल मिश्र

काठमाडौं जिल्ला अदालत:

मा.जि.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

- कुनै अंशियारको अंश भागमा परेको नदेखिई बाबुका नाउँमा दर्ता रहेको जग्गा बाबुको शेषपछि सबै छोराले बराबर बाँडी खान पाउने हुँदा कुनै एक अंशियारले अन्य अंशियारको अस्तित्व लोप गरी नामसारी दर्ता गराउँदा अंश जस्तो नैसर्गिक हक समाप्त हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- पिता जीवित हुँदा बहिनीको विवाह भएको हुँदा विवाहमा आफूले मात्र खर्च गरेको भए आफ्नो जिम्माको जग्गा बाबु जीवित हुँदा दा.खा.नामसारी गराउन सक्नुपर्नेमा सो गराउन नसकेबाट बहिनीको विवाह खर्च आफू एकलैले ब्यहोरेको भन्ने जिकीर विश्वसनीय नदेखिएकोले विवादित जग्गामा एकलौटी हक कायम हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- दावी लिनेले जस्तोसुकै रूपबाट दावी लिए पनि अंश भाग लाग्ने प्रकृतिको अबण्डा गोश्वरा प्रकृतिको सम्पत्तिको हकमा अदालतले सदैव अंश हकको नैसर्गिकता कायम हुने दृष्टिकोण अबलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तोमा कुन ऐनअन्तर्गतको दावी लिइएको छ भन्ने कुरा गौण हुने र हदम्यादको प्रश्नले समेत असर पार्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.९)

- सगोलको अबण्डा सम्पत्ति कुनै अंशियारका नाममा रहेको कारणले तेस्रो ब्यक्तिको विवाद परी मुद्दा पर्नु स्वाभाविक हो । सम्पत्ति दर्ता नभएको ब्यक्तिलाई सामान्यतः विपक्षी बनाई रहन आवश्यक हुँदैन । तर त्यतिकै

कारणले सम्पूर्ण सम्पत्तिमा एक अंशियारको मात्र हक हुने अर्थ गर्न नमिल्ने ।

- मुद्दा गरेको कारणबाट मात्र एक अंशियारले अर्को अंशियारबाट पाउने अंशको नैसर्गिक हक जान सक्दैन । किनकी अबण्डा सम्पत्तिको चरित्र र प्रकृति अविच्छिन्न र सगोलीय नै हुने हुँदा जुनसुकै अंशियारको साथमा रहेको भएपनि त्यो चरित्र र प्रकृति नष्ट हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदक वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू निरञ्जन आचार्य, तीर्थराज बसौला र पवित्रबहादुर खड्का

निवेदक प्रतिवादीका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू पन्नामान तुलाधर र बालकृष्ण नेउपाने

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०५४, नि.नं.६३०९, पृष्ठ ५२
- सम्बद्ध कानून:
- अंशबण्डाको २७ नं.

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम यस अदालत संयुक्त इजलासबाट भएको मिति २०६५।१।१० को फैसला पुनरावलोकन गरी हेरिपाऊँ भनी वादी र प्रतिवादी दुवै पक्षको छुट्टाछुट्टै निवेदन परी निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश देहाय बमोजिम रहेको छ :-

पिता माधवलालका दुई श्रीमतीहरूमा जेठीतर्फबाट डवलशंकर, बन्नीशंकर, भीमलाल, रामलाल समेत ४ छोराहरू र कान्छीतर्फ जेठा म

फिरादी सुन्दरबहादुर, माहिला रामजी तथा कान्छा विपक्षी कृष्णलाल समेत ३ गरी ७ भाइ छोराहरूको जायजन्म भएको थियो, सगोलमा बस्न निर्वाह नहुने हुँदा २०१६ साल भाद्र २९ गते बण्डापत्र गरी पैतृक सम्पत्तिको बण्डा लिएका थियौं । पारित हुनसम्म सकेको थिएन तापनि बण्डाबमोजिमको जग्गा आ-आफ्ना नाउँमा दर्ता समेत भएको थियो । मेरो बण्डाको जग्गा म व्यापारको सिलसिलामा विदेश जानुपर्ने हुँदा वुवाको जीवनभर वुवाको र २०४२ सालमा वुवाको शेषपछि विपक्षीलाई रेखदेख गर्न लगाएको थिएँ । बण्डापत्र बमोजिम बहिनीको विवाह खर्चबापत पर सारेको वडा नं. ३२ पुतली सडकको हालको कि.नं. ३५० को जग्गा म फिरादीले जिम्मा लिएको थिएँ । बहिनीको विवाह मैले नै आफ्नो आर्जनबाट खर्च गरी उक्त जग्गा विक्री गरेको थिइन । विपक्षीलाई रेखदेख मात्र गर्न लगाएकोमा जालसाजबाट आफ्नो नाउँमा दर्ता गरेका रहेछन् । मिति २०४८।४।२६ मा दर्ता सेस्ताको नक्कल लिई हेर्दा थाहा भएकोले म्यादैभिन्न फिराद गर्न आएको छु । जालसाजतर्फ छुट्टै फिराद गरेको हुँदा दर्ता बदरतर्फ प्रस्तुत फिराद गरेको छु । अतः विपक्षीको दर्ता बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत सुन्दरबहादुर गोरखालीको फिराद पत्र ।

प्रस्तुत मुद्दामा २०१६।५।२९ को बण्डापत्रको आधारमा फिराद पर्न आएको छ । उक्त बण्डापत्र पारित भएको छैन भन्ने कुरा विपक्षीले उल्लेख गर्नु भएको छ । रजिष्ट्रेशनको महलले बण्डापत्र रजिष्ट्रेशन पारित गर्नुपर्ने र पारित नगरिदिए पारित गरिपाऊँ भनी ११ नं.अनुसार नालिस गर्नुपर्ने हुन्छ । पारित नभएको लिखतबाट कुनै अचल सम्पत्ति पत्री दावी गरेको नालिस लाग्न सक्दैन भन्ने सोही महलको ६ नं. मा उल्लेख छ । विपक्षीले बहिनीको विवाह खर्चबापत कि.नं.३५० को जग्गा पर सारेको भन्नु भएको छ । बहिनीको जग्गामा वादीले नालिस गर्ने

हकद्वैया अ. वं. ८२ नं. ले दिंदैन । उक्त घरसारको बण्डापत्रमा चित्त नबुझेको कारण पारित हुन नसकेको हो । बहिनीको विवाह पिताजी जीवितै हुँदा २०१७ साल मार्ग महिनामा पिताजीले नै गरी दिनु भएको हो, वादीले खर्च गरेको होइन । आफूले खर्च गरेको भए यो मितिमा यति खर्च लागेको हो भनी उल्लेख गर्न सक्नु पर्ने थियो । वास्तविकता के हो भने २०२१ सालमा भूमि सम्बन्धी ऐन र नियमबमोजिम जग्गाको हदबन्दी विवरण दिनुपर्ने भएबाट पिताजीले सबै छोराहरूका नाउँमा ७ नं. फाराम भराई चित्त बुझाई दिनु भएको थियो । सोही ७ नं. फारामअनुसारको जग्गा भोग दर्ता गरी आएका हौं । उक्त ७ नं. फाराम बमोजिम मेरा भागमा परेको पुतली सडकको साविक र.नं. ७०० मध्ये रोपनी २-१-० जग्गा पिता माधवलालका नाउँबाट मेरा नाममा नामसारी गरिपाऊँ भनी मिति २०२७।१।२९ मा निवेदन दिई भूमि प्रशासन कार्यालयबाट ७ दिने म्याद जारी भई म्यादभित्र कसैको उजूर नपरेबाट २०२७।२।१२ मा मेरा नाउँमा नामसारी भएको हो । सो जग्गामा मिति २०२८।१।२६ र २०३२।२।१४ मा मेरा नाममा नक्सा पास गराई घर पर्खाल बनेको छ । २०३२ सालको सर्वे नापीअनुसार मिति २०३८।९।१४ मा मेरा नाउँमा जग्गाधनी प्रमाणपूजा भएको छ । वादी म र प्रतिवादी पूर्णमान भएको हक कायम मुद्दा परी मिति २०४७।४।२८ मा मेरै हक कायम भै का.जि.अ.बाट फैसला समेत भएको छ । प्रतिरोपनी ६४ लाख पर्ने जग्गाको मोल विगो घटाई फिराद गर्नु भएको छ । उक्त जग्गा पोखरीधाप भएबाट कुनै भाईले लिन मञ्जूर नगरी पिताजीले मेरा नाउँमा ७ नं.फाराम भराई दिनु भएको हो । हाल मूल्यवृद्धि भएपछि लोभ लागि विपक्षीले दावी गरेको हुँदा हदम्याद बाहिरको फिराद दावी खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत कृष्णलाल गोरखालीको प्रतिउत्तर पत्र ।

वादीले विवादित जग्गाको मूल्य रु.५०,०००।- र प्रतिवादीले रु.६४,००,०००।- पर्ने भन्ने उल्लेख गरेकोमा मालपोत कार्यालयको जवाफ र सर्जमीनको व्यहोराबाट रु.४,५०,०००।-प्रति रोपनी मूल्य कायम गरी नपुग कोर्टफी वादीबाट लिने भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५०।८।१७ को आदेश ।

यसमा २०१६ सालमा भएको भनेको घरसारको बण्डापत्र पारित नभएको कुरा वादीले स्वीकारै गरेको पाइयो । बण्डापत्रपछि पनि विवादित जग्गा पिता माधवलालकै नाममा दर्ता कायम रहेको देखिँदा बण्डापत्र क्रियाशील भएको देखिएन । पिता माधवलालले ७ नं. फाराम प्रस्तुत गर्दा विवादित जग्गा प्र. कृष्णलालको भन्ने उल्लेख गरेकोबाट प्रतिउत्तर जिकीर समर्थित भैरहेको देखिन्छ । दावीको जग्गा पिता माधवलालको मृत्यु पछि मिति २०२७।२।१२ मा प्रतिवादी कृष्णलालका नाउँमा नामसारी भएको र सो विरुद्ध वादीको स्पष्ट दावी नहुनुका अतिरिक्त प्रतिवादीका नाउँमा कि.नं. ३५० मा नापी दर्ता भै पटक-पटक नक्सा पास भै घर, पर्खाल लगाई मालपोत तिरो भोग गरी आएको कुरामा तत्कालीन जग्गा पजनीको १७ नं. र ज.मि.को १८ नं. को म्यादभित्रको उजुरी देखिएन । सोही जग्गामा कृष्णलाल विरुद्ध पूर्णलाल नापित भएको जग्गा हक कायम मुद्दाबाट समेत प्रतिवादीको हक कायम हुने ठहरी फैसला भएकोले सो बदर नभएसम्म वादीले पेश गरेको घरसारको बण्डापत्रको आधारमा मात्र वादीको हकको मान्न सकिने नहुँदा वादी दावी नपुग्ने ठहर्छ भन्ने समेत काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला ।

उक्त फैसलामा प्रमाणको मूल्याङ्कन नै भएको छैन । प्रस्तुत मुद्दाको मुख्य प्रमाण बहिनी महालक्ष्मी नै भएको हुँदा निजलाई बुझ्ने कामसम्म पनि भएन । उल्लिखित २०१६ सालको बण्डापत्र मुलुकी

ऐन अंश बण्डाको ३० नं. ले पारित नभएकै अवस्थामा पनि मान्य हुने प्रष्ट छ । म पुनरावेदकले र विपक्षीले समेत सोही बण्डापत्र बमोजिमकै जग्गा दर्ता गरी आएका छन् छैनन् भन्ने तर्फ प्रमाण बुझ्ने कार्य भएन । अतः प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ अनुसार सम्बद्ध प्रमाण नबुझी गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । विवादित जग्गा पिता माधवलालका नाउँमा रहनुको कारण बहिनीको विवाह खर्चबापत पर सारिएको हुँदा रहन गएको हो । सोही आधारमा बण्डापत्र क्रियाशील नभएको भन्दा अंश बण्डाको ३० नं. प्रतिकूल हुन्छ । ७ नं. फाराम विपक्षीको नाउँमा रहँदैमा जग्गामा विपक्षीको हक कायम भएको मान्न मिल्दैन । विपक्षीले नापी दर्ता गरी प्रमाणपूर्जा पाएको कुरा मिति २०४८।४।२६ मा नक्कल सारी थाहा भएवाट सो मितिले ज.मि.को १८ र ज.प.को १७ नं. का म्यादभित्र उजुरी गरेको हुँदा २ वर्षभित्र उजुर नगरेको भन्न मिल्दैन । घर बनाउनेको ११ नं. का म्यादभित्र उजुर नगरेपनि सो घर टहरा रहेसम्म विपक्षीको भोगाधिकार रहने हो । वादी दावी नै नपुग्ने ठहराउनु त्रुटिपूर्ण छ । पूर्णमानसँगको हक कायम मुद्दामा पुनरावेदकको संलग्नता नरहेको कुरा फैसलामा नै प्रष्ट छ । म पुनरावेदकको हक उल्लिखित फैसलाबाट समाप्त हुने होइन । अतः उक्त त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी वादी दावीबमोजिम इन्साफ पाउँ भन्ने समेत वादीको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा मिति २०१६।५।२९ को घरसारको बण्डापत्रको आधारमा वादीले दावी लिएको देखिएको, सगोलमा नै रहेको भन्ने प्रतिवादीको भनाई नदेखिएको, विवादको जग्गा पुख्र्यौली सम्पत्ति भएको कुरामा विवाद नदेखिएको र प्रतिवादीले आफूले मात्रै खान पाउने गरी भएको कुनै लिखत वा स्रोत देखाउन नसकेको हुनाले वादीको समुच्चा हक नपुग्ने ठहर्‍याएको इन्साफ फरक पर्न सक्ने देखिएकोले

विपक्षी भिकाउने भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

यसमा विवादमा उल्लेख भएको जग्गाको सम्बन्धमा निवेदकको पुनरावेदन परी भ्रगडिया भिकाउने आदेश भई विचाराधीन रहेको देखिएकोले त्यस्तो विचाराधीन रहेको दर्ता बदर हक कामय मुद्दाको अन्तिम टुंगो लागेपछि ठहरेबमोजिम हुने गरी निवेदकको माग बमोजिम रोक्का राखिदिनु भनी सम्बन्धित मालपोत कार्यालयलाई लेखी पठाई दिनु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

यसमा विवादित जग्गा यिनै प्रतिवादीका पिता माधवलालले ७ नं. फाराममा प्रतिवादी कृष्णलालको हो भनी उल्लेख गरी दिएको, पिता माधवलालको मृत्युपछि कृष्णलालले आफ्ना नाउँमा नामसारी गराएको, नापीका बखत कि.नं. ३५० को जग्गा प्रतिवादीको नाममा दर्ता सेस्ता खडा भएको, प्रतिवादीले नक्सा पास गरी घर टहरा निर्माण गरेको, प्रतिवादी कृष्णलाल समेत विरुद्ध पूर्णमान नापितसँगको जग्गा हक कायम मुद्दा चली उक्त जग्गा र पर्खालमा कृष्णलालको हक कायम हुने गरी यस अदालतबाट फैसला भै अन्तिम भएको देखियो । उक्त कुनै कुरा बदर गराउनेतर्फ कारवाही गरी वादीले बदर गरे गराएको प्रमाण समेत पेश गर्न सकेको नदेखिँदा शुरु फैसला मनासिवै देखिँदा पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेत पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५३।८।७ को फैसला ।

उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण छ । विवादित जग्गा बहिनी महालक्ष्मीको विवाह खर्चबापत राखिएको हो । सो कुरा बण्डापत्रमै उल्लेख छ । त्यस्तो बण्डापत्रलाई अंशबण्डाको ३० नं. ले मान्यता प्रदान गरेको छ । जहाँसम्म ७ नं. फारामको प्रश्न छ, ७ नं. फाराम भनेको जग्गाको हदबन्दीको प्रयोजनको लागि दिइने लगत हो । ७ नं. फाराम विपक्षको

नाममा भरेकै कारणबाट हकको सिर्जना भएको मान्न सकिन्न । सो बण्डापत्रमा विवादित जग्गा बहिनीको विवाह खर्चबापत पर सारेको कुरा विपक्षीले स्वीकारेकै हुँदा विवन्धनको सिद्धान्त लागू हुने कुरामा विवाद छैन । नेकाप २०४७, अङ्क २, नि.नं.४०८३, पृष्ठ १८५ मा ७ नं. फाराम भूमिसम्बन्धी ऐनको प्रयोजनको लागि भरिने हो, त्यसबाट अंश भएको मान्न नमिल्ने भन्ने व्याख्या भएको छ । विवादित जग्गा बहिनीको विवाह खर्चबापत रहेको र सो विवाह खर्च मैले गरी मेरो हक भएको जग्गा विपक्षीले कि.नं. ३५० मा नापी दर्ता गराएको कुरामा ज.मि.को १८ र ज.प.को १७ नं.को म्यादभित्र फिराद दायर भएकोमा नापीको बखत खडा भएको दर्ता सेस्ताउपर दावी नगरेको भन्नु कानूनको व्याख्यात्मक त्रुटि रहेको छ । साथै उक्त फैसला नेकाप २०४९ अङ्क ४ पृष्ठ ३७१ मा प्रकाशित नजीरको प्रतिकूल छ । विपक्षीले विवादित जग्गामा घर टहरा बनाएको वा अन्य व्यक्तिसँग चलेको मुद्दाबाट विपक्षीको हक कायम हुन आएको भन्ने कारण र आधारले २०१६ सालमा भएको बण्डापत्रको लिखतलाई अमान्य गरेको भन्न मिल्दैन । उक्त बण्डापत्रलाई विचारै नगरी भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ र घर बनाउनेको ११ नं. को कानूनी व्याख्यामा गम्भीर त्रुटि भै न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) र (ख) को अवस्था प्रष्ट विद्यमान भएको हुँदा मुद्दा दोहोर्न्याई हेरी मेरो फिराद दावीबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी सुन्दरबहादुर गोरखालीको यस अदालत समक्षको निवेदन पत्र ।

यसमा वादी र प्रतिवादीहरू बीच २०१६।५।२९ मा भएको बण्डापत्रमा विवादको जग्गा बहिनी महालक्ष्मीको विवाह खर्चबापत राखेको भन्ने देखिन्छ । निजको विवाह भैसकेपछि सो सम्पत्ति प्रतिवादी कृष्णलाललाई मात्र प्राप्त भएको भन्ने

प्रमाण प्रस्तुत हुन आएको पाइँदैन । सो बण्डापत्रको सम्बन्धमा शुरु जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा विवेचना गरेको देखिँदैन । ७ नं. फारामको आधारमा हक प्राप्त नहुने भनी नेकाप २०४७, पृष्ठ १८५, नामसारीबाट नयाँ हक प्राप्त नहुने भनी नेकाप २०५४, पृष्ठ ५२, अंशको जग्गा अर्को अंशियारको नाममा नामसारी भएको आधारमा हक नपुग्ने भन्न नमिल्ने नेकाप २०३० र नेकाप २०५१, पृष्ठ ३५२ समेतमा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको र नापीको समयमा दर्ता गराएको आधारमा जग्गा मिच्नेको १८ नं.र जग्गा पजनीको १७ नं. बमोजिम नालिस गर्न वन्देज नलगाएको सम्बन्धमा नेकाप २०४९, पृष्ठ ३७१ मा पनि सिद्धान्त प्रतिपादन भैरहेको स्थितिमा वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला अ.वं. १८४क. र उपरोक्त प्रतिपादित सिद्धान्तको प्रतिकूल देखिएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) र (ख) को आधारमा मुद्दा दोहोर्न्याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने समेत यस अदालतको मिति २०५८।४।२२ को आदेश ।

सम्मानित अदालतमा चलिरहेको दर्ता बदर हक कायम मुद्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५२ एवं मुलुकी ऐन संशोधित अ.वं. १७१क. नं. बमोजिम विपक्षी प्रत्यर्थीको नाममा प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम किनारा नहुन्जेलसम्म विवादित जग्गामा कुनै पनि प्रकारको निर्माण कार्य नगर्नु भन्ने रोक्काको अन्तरकालीन आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत वादीको निवेदन ।

यसमा विवादको जग्गामा पछि मुद्दा किनारा हुँदा ठहरेबमोजिम हुने हुँदा हाल सो जग्गामा कुनै प्रकारको निर्माण कार्य नगर्नु नगराउनु यथास्थितिमा रहन दिनु भनी अ.वं.१७१क.नं. बमोजिम

अन्तरकालिन आदेश जारी गरिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।

यसमा विवादित कि.नं. ३५० को जग्गा वादी/प्रतिवादीका बाबु माधवलाल गोर्खालीको नामबाट आएकोले निजको कान्छी श्रीमती तर्फका छोराहरू वादी सुन्दरबहादुर, रामजी र प्रतिवादी कृष्णलाल गोर्खाली समेत तीन हकदार रहेको देखिँदा विवादित कि.नं. ३५० मा उक्त तीनै दाजुभाइको वरावर अंश भाग रहेको देखिन आउँछ । तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला केही उल्टी भई दावी गरिएको र प्रतिवादीको नाममा मालपोत कार्यालयको मिति २०२७/२१२ को निर्णयले दर्ता भएको दावीको कि.नं. ३५० को जग्गामध्ये ३ भागको १ भागमा वादी सुन्दरबहादुर गोर्खालीको हक कायम हुने र सोही ३ भागको १ भाग जग्गामा प्रतिवादी कृष्णलालका नामको दर्ता बदर भई वादीको नाममा दर्ता हुने समेत ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६५/११० मा भएको फैसला ।

मिति २०१६/१२९ को घरसारको अंशबण्डामा हालको कि.नं. ३५० को पुतलीसडकको जग्गा बहिनी महालक्ष्मीको विवाह खर्चबापत पर सारी म फिरादीले बुझी लिएकोमा विवाद छैन । म फिरादीले बहिनीको विवाह आफ्नै खर्चले गरी उक्त जग्गा बचाई राखेको थिएँ । तर मलाई थाहा जानकारी नदिई २०२३ सालमा पिताको मृत्यु भएपछि निजको हक खाने अरु कोही नभएको भनी विपक्षीले आफ्नो हक भएको भनी जालसाजीपूर्ण निवेदन दिई बानेश्वरका तीन जना राखी सर्जमीन मुचुल्का गराई महादेव गाउँ पञ्चायतमा सार्वजनिक सूचना टाँस गरी दर्ता गराई त्यसउपर मुद्दा चल्दाचल्दै सो जग्गा कि.का.गरी कि.नं.२५८९ को जग्गा विक्री गरेको कार्य जालसाजीपूर्ण भएको कुरा प्रष्ट छ । अंशबण्डाको ३० नं. ले मुलुकी ऐन सातौँ संशोधनभन्दा

पहिले घरसारमा भएको बण्डापत्रलाई मान्यता दिएको छ । उक्त बण्डापत्रअनुसार कि.नं.३५० को जग्गा मेरो जिम्माको भएकोले मेरो मात्र एकलौटी हुनुपर्नेमा समान रूपमा ३ अंश लगाइएको फैसला अंशबण्डाको ३० नं. प्रतिकूल छ । अंशमा चित्त नबुझे सोही ३२ नं. अनुसार उजूर गर्नुपर्नेमा सो नगरिएकोले नेकाप २०४२, पृ. ५५९ मा प्रतिपादित सिद्धान्तप्रतिकूल फैसला भएको छ । साथै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४(१) ले विपक्षी विवन्धित समेत हुनुहुन्छ ।

अंशबण्डाको लिखतबमोजिम मेरो एकलौटी हकको जग्गा विपक्षीले नभएको कुरा अजमाई पिता माधवलालको एकमात्र हकदार आफू रहेको भनी दर्ता गराएको कार्य कीर्ते कागजको ३ नं. को जालसाजीको परिभाषाभित्र समेत पर्दछ । अरुको हक लाग्ने जग्गालाई आफ्नो भनी लेखिदिने र सबै अंशियारको हक लाग्नेमा आफ्नोमात्र हक लाग्ने भनी लेखिदिनेमा जालसाजी ठहर्ने भनी नेकाप २०३०, नि.नं. ७२० समेतका मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत फैसला भएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी उल्लिखित कि.नं. ३५० को घर जग्गाको विपक्षीको नामको दर्ता नामसारी बदर गरी वादी दावीबमोजिम मेरो एकलौटी हुने ठहर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक वादीको यस अदालतसमक्षको निवेदन पत्र ।

प्रस्तुत मुद्दामा बाबु माधवलाल जीवित छँदै बहिनी महालक्ष्मीको विवाह भएको तथ्यमा विवाद देखिँदैन । मिति २०२७/१२९ मा कृष्णलालले जग्गा दर्ता गर्न भूमि प्रशासन कार्यालय काठमाडौँमा द.नं.७५१३ को निवेदन दर्ता गरी जग्गा दर्ता सम्बन्धमा सूचना प्रकाशित भएकोमा सो सूचनाउपर कसैको निवेदन नपरेबाट २०२७/२१२ मा विवादित जग्गा कृष्णलालका नाममा दर्ता हुनुको साथै आफ्ना

नाममा नापनक्सा गरी घर बनाई २०३२ सालमा सर्भे नापी हुँदासमेत कृष्णलालकै नाममा नापी भई निजले नै भोग बसोबास गरी बसेको र विवाह खर्च भनी छुट्टयाइएको भनेको सम्पत्ति अबण्डा रहेको भन्ने नदेखिएको अवस्थामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६५।१।१० मा भएको फैसला नैकाप २०६४, नि.नं. ७८७३ मा प्रतिपादित सिद्धान्तप्रतिकूल भएको देखिएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने अनुमति प्रदान गरिएको छ भन्ने समेत ब्यहोराको यस अदालत पूर्ण इजलासबाट भएको आदेश ।

विपक्षी वादीले ज.मि.को १८ र ज.प.को १७ नं. को कानूनी आधार देखाई विवादित जग्गाको मेरो नाउँको दर्ता बदर गरी हक कायम गरिपाउँ भन्ने समेत दावी लिएको अवस्था छ । तर विवादित जग्गा अबण्डाको भएकोले बदर गरिपाउँ भनी अंशबण्डाको ३५ नं.का सम्बन्धमा फिरादलगायत कहिकतै एकशब्द पनि उल्लेख नगरेकोमा संयुक्त इजलासबाट दावीभन्दा बाहिर गई अबण्डा ठहर गरी माधवलालका कान्छी श्रीमती तर्फका ३ छोराहरूको अंश हक लाग्ने भन्ने फैसला भएको छ । अदालत वादी दावीमा सीमित रहनु पर्ने र दावी नभएको कुरामा इन्साफ गर्न नमिल्ने भनी नैकाप २०४५ नि.नं.३४१५ समेतका मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत फैसला भएको स्पष्ट छ । त्यस्तै माधवलालका कान्छी श्रीमतीतर्फका एक छोरा वादीको मात्र फिराद परेकोमा फिराद नगर्ने माहिला रामजी गोर्खाली समेतको अबण्डा जग्गा भनी दावीभन्दा बढी कुरामा इन्साफ भएको छ । विवादित जग्गा बहिनीको विवाह खर्चको लागि छुट्टयाएको भएपनि पिता माधवलालले छोरीको विवाह आफैले गरी दिई ७ नं. फाँटवारी भरी विवादको जग्गा म प्रतिवादीको अंश भागको भनी जनाई दिनु

भएअनुसार मैले दर्ता गराएको अन्यथा छैन । प्रस्तुत मुद्दा अंश मुद्दा नभएकोले अबण्डा भन्ने प्रश्न नै असान्दर्भिक छ । अतः उल्लिखित सिद्धान्तको विपरीत भएको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) को अवस्था विद्यमान भएकोले संयुक्त इजलासको मिति २०६५।१।१० को फैसला पुनरावलोकन गरी बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत ब्यहोराको निवेदक प्रतिवादी कृष्णलाल गोर्खालीको निवेदनपत्र ।

यसमा यिनै पक्ष विपक्षी भएको निर्णय बदर हक कायम मुद्दामा आज यसै इजलासबाट पुनरावलोकन गरी हेर्ने अनुमति प्रदान गरिएको, सो मुद्दा र प्रस्तुत मुद्दा अन्तरप्रभावी भएकोले यस मुद्दामा पनि उल्लिखित आधारमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेर्ने अनुमति प्रदान गरिएको छ भन्ने समेत ब्यहोराको यस अदालतबाट भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक वादी पक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान बरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री निरञ्जन आचार्य, श्री तीर्थराज बसौला र श्री पवित्रबहादुर खड्काले विवादित जग्गा २०१६ सालको बण्डापत्रबाट बहिनीको विवाह खर्चबापत छुट्टयाई वादीको जिम्मामा राखिएको भन्नेमा विवाद छैन । विवाह खर्च वादीले गरेका कारण निजले एकलौटी खान पाउने हो भन्ने दावी अन्यथा छैन । यस्तो जग्गालाई प्रतिवादीले पिता माधवलालको एकमात्र हकदार देखाई नामसारी गराएको हुँदा नामसारी दर्ता बदरमा प्रस्तुत फिराद परेको हो । ७ नं. फाँटवारीले सम्पत्तिको हक स्वामित्व प्राप्त गर्न वा अंशबण्डाको स्थान लिन सक्दैन । त्यसमा पनि सो आधार उल्लेख गरी प्रतिवादीले विवादित जग्गा दर्ता नगराएकोले सो जिकीर हाल

लिन मिल्दैन । बाबुको हक खाने एकमात्र हकदार देखाई नामसारी गराइएको छ । बाबुको हकदार प्रतिवादी मात्र नभई वादी समेत हुन् भन्ने प्रष्ट छ । पुतलीसडकको जग्गा बानेश्वरमा सर्जमीन गरी महादेवस्थान गा.पं.मा सूचना टाँसी दूषित रूपमा नामसारी दर्ता गराएकोले हदम्यादको प्रश्न सान्दर्भिक हुन सक्दैन । अंशियारबीचमा हदम्याद लाग्ने कुरा पनि होइन । मुद्दा पर्दापढेँ गराएको नक्सापास रिटबाट बदर भैसकेकोले घर बनाएको कार्यले मान्यता पाउन सक्दैन । मुख्य विषय पुनरावलोकनको निस्साको आधार नै मिलेको छैन । वादीको निवेदनमा प्रतिवादीको जिकीरअनुसार निस्सा प्रदान भएकोले गलत निस्साको आडमा मुद्दाको कारवाही अघि बढ्न नसक्ने हुँदा संयुक्त इजलासको फैसला अन्यथा हुन सक्दैन भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

निवेदक प्रतिवादीका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पन्नामान तुलाधर र श्री बालकृष्ण नेउपानेले लगाउमा रहेको एउटै मुद्दाका निवेदनमा के कुन ब्यहोराले निस्सा भयो भन्ने प्रश्न उठाउन मिल्दैन । मुद्दाको तथ्य बाहिर गई निस्सा नभएको र प्रतिवादीको निवेदनमा पनि वादी पक्षको निवेदनमा निस्सा दिइएको आधारलाई नै ग्रहण गरिएको छ । २०१६ सालको घरसारको बण्डापत्रमा अंशियारहरूको चित्त नबुझेका कारण सो बण्डापत्र पारित नभएको र कार्यान्वयन पनि भएन । पछि पिता माधवलालले जेठी र कान्छी श्रीमती तर्फका अंशियारहरूका नाममा अलगअलग ७ नं. फाँटवारी दाखेल गरी बण्डा गरिदिनु भएको हो । बण्डापत्रकै जग्गा भन्ने हो भने अबण्डा जग्गा बण्डा गरिपाउँ भन्ने फिराद छैन । अंशबण्डाको ३२ र ३५ नं. अनुसार फिराद आएको पनि होइन । २०३४ सालअघि दर्ता गराएको विषयमा तत्कालीन कानून अनुसार २ वर्षभित्र नालिस गर्नुपर्नेमा २०२७ सालको नामसारी दर्ता बदर गर्न २०४८ सालमा परेको

फिराद हदम्याद विहीन भई खारेजभागी छ । गुपचुपमा दर्ता गरेको होइन । सर्जमीन र सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भएको छ । त्यसैगरी नक्सापास गरी घर बनाई वसेको कुरा वादीले थाहा नपाउने भन्न मिल्दैन । पूर्णमान नापितसंग प्रतिवादीले मुद्दा गरी हक कायम गराएको अबस्था छ । यी सबै कुरालाई वादीले स्वीकारेका छन् । वादीले दावी नै लिन नसकेको कुरामा अदालत स्वयंले पक्षको स्थान ग्रहण गरी ३ भागको १ भाग नामसारी निर्णय बदर गर्ने गरी संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो हदसम्म पुनरावलोकन भई दावी नपुग्ने गरी शुरुवाट भएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला नै सदर कायम गरिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

साथै निवेदक वादी र प्रतिवादीतर्फबाट लिखित बहसनोट समेत पेश भएको रहेछ ।

आज निर्णय सुनाउन तारिख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक वादी र प्रतिवादी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त बहस जिकीर मननु गरी पेश भएको लिखित बहसनोट सहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला निवेदक वादी र प्रतिवादीको जिकीरअनुसार पुनरावलोकन गर्नुपर्ने हो, होइन भन्ने विषयमा केन्द्रित रही निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मिति २०१६।१।२९ को बण्डापत्रले बहिनी महालक्ष्मीको विवाह खर्चबापत परसारी मेरो जिम्मामा रहेको हालको कि.नं. ३५० को जग्गालाई पिता माधवलालको एकमात्र हकदार देखाई विपक्षीले गराएको नामसारी दर्ता बदर गरी मेरा नाउँमा हक कायम दर्ता गरिपाउँ भन्ने समेत वादीको फिराद दावीमा २०१६ सालको बण्डापत्र पारित हुन नसकी पिताले सबै अंशियारका नाममा

अलगअलग ७ नं. फाँटवारी भरी बण्डा छुट्टयाएअनुसार मेरो भागमा परेको विवादित जग्गा रीतपूर्वक नामसारी दर्ता गराई नक्सा पारित गरी घर बनाई बसोबास गर्दै आएको हुँदा हकदैया र हदम्यादबिहीन फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत प्रतिउत्तर जिकीर रहेको देखिन्छ। शुरुले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई गरेको फैसला पुनरावेदन अदालत समेतबाट सदर भएकोमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट सो फैसला केही उल्टी गरी दावीको कि.नं. ३५० को जग्गामा ३ भागको १ भाग वादी सुन्दरबहादुर गोर्खालीको हक कायम हुने र सोही ३ भागको १ भागको जग्गामा प्रतिवादी कृष्णलाल गोर्खालीको दर्ता बदर भई वादीको नाममा दर्ता हुने ठहर्‍याई फैसला भएको देखियो।

३. बहिनीको विवाह खर्चवापत बण्डापत्रले पर सारेको तथा बहिनीको विवाह खर्च समेत आफैले गरेको हुँदा सम्पूर्ण जग्गामा एकलौटी हक कायम हुनुपर्नेमा ३ भागको १ भागमा सम्म हक पुग्ने ठहर्‍याएको यस अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने निवेदक वादी र कार्यान्वयन नै नभएको घरसारको बण्डापत्रअनुसार वादी एकलैले विवाह खर्च गरेको कुरा पुष्टि नभएको र अबण्डा जग्गा बण्डा गरिपाउँ भन्ने र दूषित दर्ता बदर गरिपाउँ भन्ने दावी नै नभएको अवस्थामा वादी दावीभन्दा बाहिर गई फिराद नगर्ने अंशियारको समेत अंश भाग छुट्टयाई भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले पुनरावलोकन गरिपाउँ भन्ने समेत प्रतिवादीको पृथकपृथक निवेदन जिकीर रहेको देखिन आउँछ। यस अदालतबाट निवेदक प्रतिवादीको निवेदन जिकीर अनुसारको आधार उल्लेख गरी वादी पक्षको निवेदनमा र वादीको निवेदनमा निस्सा भएको आधार ग्रहण गरी प्रतिवादीको निवेदनमा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गरेको पाइयो।

४. पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गर्दाको आधार नै नमिलेको हुँदा त्यस्तो निस्साको आधारबाट मुद्दाको कारवाही अगाडि बढ्न नसक्ने भन्ने निवेदक वादी पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको प्रारम्भिक बहस जिकीर रहेको देखिन्छ। परन्तु एउटै मुद्दामा भएको फैसलाउपर वादी र प्रतिवादी पक्षको छुट्टाछुट्टै पुनरावलोकनको निवेदन परेको र एकै साथ पेश भएका निवेदनहरूमा एउटै इजलासबाट एकै दिन निस्सा भएको अवस्था समेतलाई विचार गर्दा अदालतबाट भएको सामान्य त्रुटिको प्राविधिक पक्षलाई मात्र महत्व दिई निवेदकहरूले उठाएका विषयवस्तुको सापेक्षतामा मुद्दाको समग्र स्थितिको विश्लेषण गरी न्यायिक निष्कर्षमा नपुग्ने भन्नु न्यायोचित हुँदैन।

५. मुद्दाको विषयवस्तुमा प्रवेश गरी हेर्दा निवेदक प्रतिवादीले २०१६ सालको बण्डापत्र कार्यान्वयन नभएको भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ। परन्तु सो बण्डापत्रबाट यी निवेदकमात्र छुट्टिभिन्न भएको भन्ने अवस्था नभई माधवलालको दुई श्रीमतीमध्ये जेठी तर्फका ४ छोरा तथा कान्छीतर्फका प्रतिवादी र वादी समेतका ३ भाई छोराहरू समेतका अंशियार छुट्टिभिन्न भएको भन्ने देखिन्छ। यी प्रतिवादी बाहेक माधवलालका जेठी तथा कान्छी श्रीमती तर्फका अन्य अंशियारले उक्त बण्डापत्रउपर कुनै उजूरबाजुर गरेको वा सो बण्डापत्र कार्यान्वयन नभएकोले पछि छुट्टै बण्डापत्र भएको वा अन्य कुनै माध्यमबाट छुट्टी भिन्न भएको भन्ने देखिन आउँदैन। २०१६ सालको बण्डापत्र कार्यान्वयन नभएको भए दुई हाँगातर्फका सात-सात जना अंशियारको व्यवहार त्यत्तिकै मिलेको होला भन्ने कुरा पनि स्वाभाविक अनुमानको विषय देखिँदैन।

६. त्यसै गरी ७ नं. फाँटवारी छुट्टाछुट्टै भरी पिता माधवलालले सबै अंशियारलाई छुट्टयाई दिएको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर रहेपनि ७ नं. फाँटवारी

खास प्रयोजन विशेषका लागि सम्पत्तिको विवरण पेश दाखेल गर्ने प्रक्रियासम्म भएकोले ७ नं. फाँटवारी विवरणले अंशबण्डालाई नै प्रतिस्थापन गर्दछ भनी मान्न मिल्दैन। त्यसमा पनि पिता माधवलालले आफ्नो नाममा ७ नं. फाँटवारी दाखेल गरिदिएका कारणबाट विवादित कि.नं. ३५० को जग्गा दा.खा.दर्ता गराएको भन्ने कुरा निवेदक प्रतिवादीले मौकामा उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन। पिता स्व.माधवलालको मृत्यु भएको र निजको हक खाने हकदार आफू बाहेक कोही नभएको भन्ने ब्यहोराको निवेदन दिई मिति २०२७/१२/२२ मा प्रतिवादीले नामसारी गराएको देखिएबाट ७ नं.फाँटवारीबाट आफ्नो अंश हकमा परेको भनी हाल प्रस्तुत मुद्दामा लिइएको जिकीर स्वतः खण्डित भैरहेको देखिन्छ। स्व.माधवलालका आफू बाहेक अन्य कोही हकदार नरहेको भन्ने गलत ब्यहोराको निवेदन दिई माधवलालका नाउँको विवादित जग्गा प्रतिवादीले आफ्ना नाममा नामसारी दर्ता गराएको क्रिया नै दूषित देखिएकोले माधवलालका अन्य हकदारले जहिलेसुकै दावी गरी आफ्नो अंश हक कायम गराई लिन सक्ने नै हुन्छ। कुनै अंशियारको अंश भागमा परेको नदेखिई बाबुका नाउँमा दर्ता रहेको जग्गा बाबुको शेषपछि सबै छोराले बराबर बाँडी खान पाउने हुँदा कुनै एक अंशियारले अन्य अंशियारको अस्तित्व लोप गरी नामसारी दर्ता गराउँदैमा अंश जस्तो नैसर्गिक हक समाप्त हुन सक्दैन। अंशियारहरूको अंश हक लाग्ने जग्गा एउटा अंशियारले मात्र गलत ब्यहोरा उल्लेख गरी दूषित रूपमा एकलौटी दर्ता गराएको अवस्थामा त्यस्तो दूषित दर्ताका सम्बन्धमा हदम्यादको प्रश्न समेत गौण बन्न पुग्दछ।

७. जहाँसम्म बहिनी महालक्ष्मीको विवाह खर्चबापत २०१६ सालको बण्डापत्रले वादीको जिम्मामा राखिएको र विवाह खर्च समेत आफैँले गरेको हुँदा एकलौटी खान पाउनु पर्ने भन्ने निवेदक

वादीको जिकीर छ, २०१६ सालको बण्डापत्रमा वादीको जिम्मा रहने कुरासम्म उल्लेख भएको देखिए पनि निजले नै खान पाउने भन्ने उल्लेख भएको देखिँदैन। बहिनीको विवाह वादी एकलैले गरेको भन्ने जिकीर समर्थित हुने कुनै ठोस प्रमाण पेश गर्न सकेको पनि पाइँदैन। साथै पिता माधवलाल जीवित हुँदै महालक्ष्मीको विवाह भएको भन्ने हुँदा विवाहमा आफूले मात्र खर्च गरेको भए आफ्नो जिम्मामा जग्गा बाबु जीवित हुँदै दा.खा.नामसारी गराउन सक्नुपर्नेमा सो गराउन नसकेबाट बहिनीको विवाह खर्च आफू एकलैले ब्यहोरेको भन्ने वादीको जिकीर विश्वसनीय नदेखिएकोले विवादित जग्गामा वादीको पनि एकलौटी हक कायम हुन सक्ने आधार देखिएन।

८. वस्तुतः फिराद दावी वा विवाद जे जस्तो रूपबाट आएपनि अंशबण्डाको लिखतमा परेको तथा कसैको एकलौटी अंश भागको हुने नभनिएको विवादित जग्गा अंशियारबीचको अबण्डा सम्पत्ति मान्नु पर्ने हुन्छ। परन्तु स्व.माधवलालका दुई श्रीमती र दुवैतर्फ छोराहरू रहेको देखिएको तथा विवादित जग्गा कान्छी श्रीमतीतर्फकी छोरी महालक्ष्मीको विवाह खर्चबापत बण्डापत्रले परसारेको देखिएको स्थितिमा जेठी श्रीमतीतर्फका हकदारको दावी विरोध नपरेकोले कान्छी श्रीमतीतर्फका तीन छोराहरूबीच बण्डा लाग्ने प्रकृतिको सम्पत्ति रहेछ भन्ने न्यायिक अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ।

९. त्यसैले दावी लिनेले जस्तोसुकै रूपबाट दावी लिए पनि अंश भाग लाग्ने प्रकृतिको अबण्डा गोश्वरा प्रकृतिको सम्पत्तिको हकमा अदालतले सदैव अंश हकको नैसर्गिकता कायम हुने दृष्टिकोण अबलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ। यस्तोमा कुन ऐन अन्तर्गतको दावी लिइएको छ भन्ने कुरा गौण हुने र हदम्यादको प्रश्नले समेत असर गर्न सक्दैन। अंशबण्डाको २७ नं.अनुसार बण्डा गर्दा कुनै अंशियारले दपोट गरेको सम्पत्ति पत्ता लगाउने अंशियारको एकलौटी हुने कानूनी व्यवस्था

भएपनि अंश दपोट मुद्दाबाट सबै अंशियारलाई भाग लगाई दिने तथा अबण्डा सम्पत्ति कुनै एक अंशियारले एकलौटी रूपमा नामसारी गराउँदैन अर्को अंशियारको हक जान नसक्ने भन्ने हाम्रो न्यायिक परिपाटी र स्थापित सिद्धान्त (नेकाप २०५४, नि.नं. ६३०९, पृष्ठ ५२) भएबाट समेत प्रस्तुत मुद्दामा वादीले एकलौटी पाऊँ भनी लिएको दावी मान्य हुन नसक्ने भई अंशियारको हैसियत अनुरूप भागहिस्सा कायम गर्नु न्याय र विवेक दुवै दृष्टिकोणबाट उपयुक्त हुन आउँछ।

१०. २०२७ सालमा नामसारी दर्ता गराउनुका अतिरिक्त २०३८ को नापीमा विवादित जग्गा आफूले दर्ता गराएको, नक्सा पास गरी घर बनाएको र पूर्णमान नापितसँग मुद्दा गरी हक कायम गराएको समेतबाट आफ्नो एकलौटी हकको भएकोले अरु अंशियारको दावी लाग्न नसक्ने भन्ने पनि प्रतिवादीको निवेदन जिकीर रहेको पाइन्छ। नक्सापासको निर्णय बदर गराउन निवेदक वादीले दिएको उत्प्रेषणको निवेदनबाट सो निर्णय बदर भएको र त्यसउपर प्रतिवादीको पुनरावलोकनको निवेदन परेको देखिँदैन। त्यसै गरी यिनै वादीले दिएको लगाउको जालसाजी मुद्दामा समेत प्रस्तुत मुद्दामा भएको फैसलाबाट वादीको हक सुरक्षित नै रहेको भन्ने आधार बुँदा ग्रहण गरी दावी नपुग्ने फैसला भएकोमा त्यसउपर समेत प्रतिवादीको निवेदन परेको छैन। सगोलको अबण्डा सम्पत्ति कुनै अंशियारका नाममा रहेको कारणले निजसँग तेस्रो व्यक्तिको विवाद परी मुद्दा पर्नु स्वभाविक हो। सम्पत्ति दर्ता नभएको व्यक्तिलाई सामान्यतः विपक्षी बनाई रहन आवश्यक हुँदैन। तर त्यतिकै कारणले सम्पूर्ण सम्पत्तिमा एक अंशियारको मात्र हक हुने अर्थ गर्न मिल्दैन। मुद्दा गरेको कारणबाट मात्र एक अंशियारले अर्को अंशियारबाट पाउने अंशको नैसर्गिक हक जान सक्दैन। किनकी अबण्डा सम्पत्तिको चरित्र र प्रकृति अविच्छिन्न र सगोलीय नै हुने हुँदा

जुनसुकै अंशियारको साथमा रहेको भएपनि त्यो चरित्र र प्रकृति नष्ट हुन सक्दैन।

११. यस स्थितिमा २०१६ सालको बण्डाले महालक्ष्मीको विवाह खर्चबापत पर सारिएको स्व.माधवलाल नाउँ दर्ताको विवादित कि.नं. ३५० को जग्गामा निजको कान्छी श्रीमती तर्फका छोराहरूको बराबर अंश हक निहीत रहेको देखिएको हुँदा प्रतिवादी एकलौटी दूषित रूपमा गराएको एकलौटी नामसारी र दर्ता बदर गरी वादीको ३ भागको १ भागमा हक कायम हुने ठहर्‍याएको संयुक्त इजलासको इन्साफ न्यायोचित् देखिएकोले दावीभन्दा बाहिर गई फैसला भएको भनी पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गर्दा उल्लेख गरिएको नजीर सिद्धान्त समेतको अबलम्बित आधारसँग सहमत हुन सकिएन।

१२. तसर्थ, उल्लिखित आधार कारण समेतबाट पुनरावेदन अदालतको फैसला केही उल्टी गरी मिति २०२७/२/१२ को निर्णयले प्रतिवादीको नाममा एकलौटी दर्ता भएको दावीको कि.नं. ३५० को जग्गामध्ये ३ भागको १ भागमा वादी सुन्दरबहादुर गोर्खालीको हक कायम हुने र सोही बराबरको जग्गामा प्रतिवादी कृष्णलालका नामको दर्ता बदर भई वादीका नाममा दर्ता हुने ठहर्‍याएको समेत यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६५/१/१० को फैसला न्यायोचित देखिन आई यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल देखिन नआएकोले निवेदन जिकीर अनुरूप पुनरावलोकन हुन नसक्ने ठहर्छ। वादी र प्रतिवादी दुवै पक्षको निवेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु। उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

न्या.कमलनारायण दास

इति सवन्त २०६९ साल असोज २५ गते रोज ५ शुभम् इजलास अधिकृतः नारायणप्रसाद सुवेदी

निर्णय नं. ८११०

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
रिट नं. ०६७-WS-००६७
आदेश मिति: २०६९।४।३२।५

विषय: उत्प्रेषणसमेत ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला कपन गा.वि.स. वडा
नं. ३ बस्ने अधिवक्ता महेश्वर थापा
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- सिद्धान्ततः संविधानप्रदत्त कुनै पनि स्वतन्त्रता वा मौलिक हक निरपेक्ष हुँदैनन् र यस्तो हुन सम्भव पनि हुँदैन । सम्बन्धित मौलिक हक वा स्वतन्त्रताकै रक्षाको लागि पनि त्यसको उपभोगमा केही सीमा वा बन्देजहरू निर्धारण गर्नु अपरिहार्य हुने ।

(प्रकरण नं. ६)

- कुनै कानूनमा तोकिएको समय सीमा कम वा अपर्याप्त हुनु र सो कानून संविधानको कुनै धारा वा मौलिक हकसँग विरोधाभाषपूर्ण वा बाफिएको हुनु बिल्कुलै फरक कुरा हो । उक्त समय सीमा अपर्याप्त भएको मात्र कारणबाट सो कानून संविधानसँग बाफिएको भन्न नमिल्ने ।

- मोही लागेको जग्गा बाँडफाँड गरी मोही लगत कट्टा गर्ने विषयलाई कुनै निश्चित समय सीमाभित्र सीमित नगरी सदा खुल्लै राख्ने हो भने भूमि माथिको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गर्ने भन्ने भूमिसम्बन्धी ऐन २०२१ को उद्देश्य कहिलै हासिल हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. १२)

- कानूनबमोजिम सरकारले निश्चित समयमा विधिभित्र सम्पन्न गर्नुपर्ने भनी तोकिएको कार्य सो समयमा विधिभित्र सम्पन्न गर्न नसकेको तथ्यलाई यस अदालतले आफैँ न्यायिक जानकारीमा लिई सरकारी असमर्थता र त्यससँग जोडिएको नागरिकहरूको हकको सवाललाई गम्भीरतापूर्वक विचार गर्न सक्ने ।

(प्रकरण नं. १३)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता महेश्वर थापा
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता सूर्यप्रसाद
पोखरेल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०५०, नि.नं. ४७२१ पृ. १८०
- नेकाप २०५१, नि.नं. ५००१ पृ. ८५२
- नेकाप २०५६ नि.नं. ६७४६ पृ. ४७८

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७(१)
- नेपालको संविधान, २०१९ को धारा १५
- नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १९
- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ग, २६घ, २६च

आदेश

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ (१) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ मा मिति २०५३१।२४ मा भएको चौथो संशोधनले मूलरूपमा भूमिमा रहेको जग्गाधनी र मोहीको दोहोरो स्वामित्वलाई अन्त्य गर्ने उद्देश्य राखेको छ। सो संशोधनले भूमि माथिको द्वैध स्वामित्वको अन्त्यका लागि जग्गाधनी र मोहीबीच जग्गा बाँडफाँड गरी मोही लगत कट्टा गर्ने व्यवस्था गर्दै त्यसको प्रक्रियागत कानूनी व्यवस्था गरेको छ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा २०५८।१०।२५ मा भएको पाँचौँ संशोधनले जग्गा बाँडफाँड तथा मोही लगत कट्टा गर्ने सम्बन्धमा दफा २६घ१ मा “दफा २६ग र २६घ को प्रयोजनको लागि यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले ६ महिनाभित्र निवेदन दिनुपर्नेछ” भनी र दफा २६घ३ मा “मोही लागेको जग्गा यस ऐनबमोजिम जग्गावाला र मोहीबीच बाँडफाँड गर्ने कारवाही तोकिएको अधिकारीले यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले २ वर्षभित्र टुङ्गो लगाइसक्नु पर्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ। जग्गा बाँडफाँड गर्ने विषयमा यसरी भूमिसम्बन्धी ऐनले निर्धारण गरेको समय सीमाले संविधानप्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी मौलिक हक समेतलाई कुण्ठित तुल्याएको छ। यसरी समयसीमा तोकिएको कुनै औचित्य पनि छैन।

ऐनमा तोकिएको उक्त म्याद समाप्त भएको वर्षौं हुँदा पनि म्याद थपतर्फ विपक्षीहरूको कुनै चासो छैन। सोही कारणबाट जग्गा बाँडफाँडमा परेका निवेदनहरूमा निर्णय गर्न नसकी तामेली रहन गएका छन्। ऐनमा तोकिएको समयसीमा

समाप्त भएको ४ वर्ष बितिसक्ता पनि संशोधनतर्फ विपक्षीहरू अग्रसर नभएको हुँदा उक्त ऐनको दफा २६घ१ र २६घ३ को प्रावधानबाट अन्तरिम संविधानको धारा १२, १३ तथा १९ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक कुण्ठित हुन गई सो व्यवस्था संविधानसँग बाभिएकोले सो दफा २६घ१ र २६घ३ को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७ (१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखितजवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सूचना जारी गरी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।३।३३ को आदेश।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा भएको छैठौँ संशोधन (अध्यादेश) ले सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको म्यादभित्र निवेदन दिने कानूनी व्यवस्था गरेको र सोही कानूनी व्यवस्था बमोजिम २०६३ चैत्र मसान्तसम्म निवेदन दिने म्याद नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गरिएकोमा पछि उक्त अध्यादेश संसदबाट अनुमोदन हुन नसकी ऐनको दफा २६घ१ को साबिक व्यवस्था नै यथावत् रहन गएको र उक्त कानूनी व्यवस्थाका कारण कामकाज गर्न कठिनाई भई मन्त्रालयले यसै विषयलाई सम्बोधन गर्ने गरी भूमिसम्बन्धी ऐन २०२१ को दफा २६घ१ लाई संशोधन गर्ने भूमि सम्बन्धी ऐन (छैठौँ संशोधन) विधेयकको मस्यौदा कानून तथा न्याय मन्त्रालयमा पठाएको थियो। कानून तथा न्याय मन्त्रालयले उक्त ऐनको दफा २६घ१ मा संशोधनका लागि सैद्धान्तिक सहमतिसमेत प्रदान गरिसकेकोले व्यवस्थापिका संसदमा छैठौँ संशोधन विधेयकको रूपमा पठाउन मन्त्रालयले नेपाल सरकारको निर्णयका

लागि मन्त्रिपरिषद्को बैठकमा प्रस्ताव पेश गरिसकेको छ। व्यवस्थापिका संसदबाट विधेयकले कानूनी रूप ग्रहण गरेपश्चात् निवेदकको मागदावीका सम्बन्धमा सम्बोधन हुने नै हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ।

जग्गावाला र मोही बीचमा जग्गा बाँडफाँड सम्बन्धमा निवेदन दिनुपर्ने र कारवाही टुङ्गो लगाइसक्नु पर्ने अवधि नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोक्न सक्ने भूमिसम्बन्धी ऐन २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ मा कानूनी व्यवस्था भएबमोजिम मिति २०६३।२।२९ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचना एवं यस विभागको च.नं. ४१३९ को परिपत्रबमोजिम भएको कार्यबाट विपक्षी निवेदकको कुनै अधिकारको हनन् नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ।

भूमिसम्बन्धी ऐन २०२१ मा २०५८।१०।२५ मा भएको पाँचौँ संशोधनले थप गरेको दफा २६घ१ ले गरेको व्यवस्थाबमोजिम ६ महिनाभित्र मोही र जग्गाधनी बीच जग्गा बाँडफाँड गर्नका लागि तोकिएको अधिकारीसमक्ष निवेदन दिइसक्नु पर्ने र कसैको निवेदन पर्न नआए पनि ७ नं. फाँटवारी र उपलब्ध भएका अन्य प्रमाणको आधारमा तोकिएको अधिकारीले बाँडफाँडको कार्य गर्नुपर्ने दायित्व दफा २६घ२ ले निर्धारण गरेको पाइन्छ। यसैगरी दफा २६घ३ ले मोही लागेको जग्गा मोही र जग्गाधनीलाई बाँडफाँड गर्ने कारवाही उक्त दफा प्रारम्भ भएको मितिले २ वर्षभित्र सम्पन्न गरी सक्नुपर्ने समय सीमा तोकेको देखिन्छ। उक्त कानून निर्माण भई २०५८।१०।२५ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन भई लागू भएको, सो मितिले २ वर्ष अर्थात् २०६०।१०।२५ भित्र मोही लागेको

जग्गा मोही र जग्गाधनीलाई बाँडफाँड गर्ने कारवाही सम्पन्न गर्नुपर्ने गरी कानूनी कर्तव्य तोकिएको र त्यसपछि ऐनको अवधि बढाउनु पर्ने आवश्यकता कानून निर्माण गर्न र संशोधन गर्न सक्षम विधायिकाले महसूस नगरेको अवस्थामा ८ वर्षअघि नै निष्क्रियतुल्य रहेको कानूनी व्यवस्था संविधानअनुकूल नरहेको भनी दायर भएको रिट निवेदन विलम्बको आधारमा समेत खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको लिखित जवाफ।

सम्पत्तिसम्बन्धी हक निर्विवाद हक होइन। संविधानतः सार्वजनिक हितका लागि सम्पत्तिको हकमा सीमा लगाउन सकिन्छ। भूमिमा रहेको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गरी सार्वजनिक हित कायम गर्ने उद्देश्यले गरिएको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को उपरोक्त संशोधित व्यवस्था संविधानसँग नबाभिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ।

मोही र जग्गाधनी बीचको विवाद सकभर छिटो समाधान गर्ने उद्देश्यले जग्गाधनी र मोहीबीच जग्गा बाँडफाँड गर्ने सम्बन्धमा निवेदन दिने र त्यसरी दिएको निवेदनउपर टुंगो लगाउने निश्चित समयमा विधि तोकिएकोमा सो काम समयमा सम्पन्न हुन नसकेकोले नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेको म्यादभित्र त्यस्तो जग्गा बाँडफाँड गर्न निवेदन दिने तथा त्यसरी परेका निवेदनहरूको टुंगो लगाउने म्याद थप गर्ने प्रयोजनको लागि तयार गरिएको भूमिसम्बन्धी (छैठौँ संशोधन) ऐन, २०६८ को विधेयकउपर आवश्यक कारवाही अघि बढाउन यस मन्त्रालयबाट सहमति प्रदान गरी सम्बन्धित मन्त्रालयमा पठाई सकिएको हुँदा सो विधेयक व्यवस्थापिका संसदबाट पारित भएपछि विपक्षीको माग सम्बोधन हुने नै

भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिलसंलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो ।

निवेदक अधिवक्ता श्री महेश्वर थापाले मोही लागेको जग्गा बाँडफाँड गर्न निवेदन दिने विषयमा र त्यस्ता निवेदनहरूको टुङ्गो लगाउने विषयमा समयसीमा निर्धारण गरेको भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ को व्यवस्थाले संविधानप्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी मौलिक हकलाई कृण्ठित तुल्याएको हुँदा उक्त दफाहरूको व्यवस्था बदर घोषित हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री सूर्यप्रसाद पोखरेलले मोही लागेको जग्गा बाँडफाँड गर्न निवेदन दिने विषयमा तथा सम्बन्धित निकायले त्यस्ता जग्गा बाँडफाँड गरिदिने विषयमा समयसीमा निर्धारण भएकै कारणबाट मौलिक हकको हनन हुँदैन । तथापि सो सम्बन्धमा भूमि सम्बन्धी ऐनमा भइरहेको व्यवस्थालाई सरल एवं व्यवहारिक बनाउने उद्देश्यले ऐन संशोधन गर्ने तयारी भइरहेको भन्ने लिखितजवाफबाट देखिएकोले निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था विद्यमान रहेको छैन भनी बहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित बहससमेत सुनी निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन पर्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपरेको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा मिति २०५८।१०।२५ मा भएको पाँचौँ संशोधनद्वारा थप भएको दफा २६घ१ र २६घ३ को व्यवस्थाले संविधानप्रदत्त सम्पत्तिको मौलिक हकलाई कृण्ठित तुल्याएको हुँदा संविधानसंग

बाभिएका उक्त दफाहरूको व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मागदावी रहेको देखिन्छ ।

निवेदकले असंवैधानिक भनी चुनौती दिएको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ मा रहेको कानूनी व्यवस्था निम्नानुसार रहेको छ:-

दफा २६घ१ निवेदन दिनुपर्ने: दफा २६ग र २६घ को प्रयोजनको लागि यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले ६ महिनाभित्र निवेदन दिनुपर्नेछ ।

दफा २६घ३ कारवाही टुङ्गो लगाइसक्नुपर्ने: मोही लागेको जग्गा यस ऐन बमोजिम जग्गावाला र मोहीबीच बाँडफाँड गर्ने कारवाही तोकिएको अधिकारीले यो दफा प्रारम्भ भएको मितिले दुई वर्षभित्र टुङ्गो लगाई सक्नुपर्नेछ ।

३. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ग मा मोही लागेको जग्गामा जग्गावाला र मोही दुवै पक्षले सहमतिद्वारा जग्गा बाँडफाँड गरिलिन चाहेमा वा आफ्नो भागमा पर्ने जग्गाको मूल्य लिई जग्गावाला वा मोहीमध्ये कसैलाई पूरै जग्गा छोडी मोही लगत कट्टा गर्न चाहेमा तोकिएको अधिकारीसमक्ष संयुक्तरूपमा निवेदन दिनुपर्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । त्यस्तै, उक्त ऐनको दफा २६घ मा जग्गा बाँडफाँड गर्ने विषयमा जग्गाधनी र मोही आपसमा सहमत हुन नसकी जग्गाधनी वा मोहीमध्ये कुनै एक पक्षले निवेदन दिएमा सम्बन्धित अधिकारीले नरमगरम मिलाई जग्गाधनी र मोहीलाई आधा आधा हुने गरी जग्गा बाँडफाँड गरी मोही लगत कट्टा गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यसैगरी उक्त ऐनको दफा २६घ२ मा, दफा

२६६१ को म्यादभित्र जग्गा बाँडफाँड गर्न जग्गाधनी वा मोहीमध्ये कसैको पनि निवेदन पर्न नआए पनि सम्बन्धित अधिकारीले आवश्यक प्रमाण बुझी जग्गा बाँडफाँड गरिदिनुपर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

४. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ का उपरोक्त व्यवस्थाहरू अध्ययन गरी हेर्दा मोही लागेको जग्गामा रहेको द्वैध स्वामित्वलाई अन्त्य गर्ने विधायिकाको मनसाय रहेको स्पष्ट देखिन्छ। भूमिमा रहेको द्वैध स्वामित्वका कारण देखापरेका आर्थिक तथा सामाजिक समस्याहरूको निराकरणका लागि मोही लागेको जग्गामा जग्गाधनी र मोहीको बराबर हक सिर्जना गरी जग्गा बाँडफाँड गरिदिने र यसका माध्यमबाट भूमिको उपयोग र उत्पादकत्वमा अभिवृद्धि गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई सुदृढ तुल्याउने उक्त ऐनको उद्देश्यमा निवेदकले आपत्ति जनाएको पनि देखिँदैन। निवेदकको आपत्ति केवल जग्गा बाँडफाँड गरिपाउँ भनी निवेदन दिने सम्बन्धमा र यसरी परेका निवेदनहरूको फछ्यौट गर्ने विषयमा कानूनले समयसीमा निर्धारण गर्नु हुँदैन, खुलै राखिनुपर्दछ भन्ने रहेको देखिन्छ।

५. निवेदकले चुनौती दिएको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६६१ र २६६३ को उक्त विषय भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा भएको पाँचौँ संशोधन द्वारा थप भएको देखिन्छ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६६१ र २६६३ को उल्लिखित व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १९ द्वारा प्रदत्त सम्पत्ति सम्बन्धी मौलिक हकसँग बाभिएको छ भन्ने निवेदकको दावी रहेको छ। सो सम्बन्धमा अन्तरिम संविधानको धारा १९ (१) मा रहेको व्यवस्था हेर्दा “प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य

कारोबार गर्ने हक हुनेछ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ।

६. सिद्धान्ततः संविधानप्रदत्त कुनै पनि स्वतन्त्रता वा मौलिक हक निरपेक्ष हुँदैनन् र यस्तो हुन सम्भव पनि हुँदैन। सम्बन्धित मौलिक हक वा स्वतन्त्रताकै रक्षाको लागि पनि त्यसको उपभोगमा केही सीमा वा बन्देजहरू निर्धारण गर्नु अपरिहार्य हुन्छ र संविधान स्वयं वा विधायिका निर्मित कानूनद्वारा त्यस्ता सीमा वा बन्देजहरू निर्धारण हुने गर्दछन्। सोहीबमोजिम अन्तरिम संविधानको धारा १९ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकको अध्ययन गरी हेर्दा उक्त हकलाई संविधानले नै “प्रचलित कानूनबमोजिम” प्राप्त हुने र संरक्षित हुने हकको रूपमा प्रत्याभूत गरेको देखिन्छ।

७. यस सन्दर्भमा साम्पत्तिक हक कस्तो हक हो भन्ने सम्बन्धमा नेपालका पूर्ववर्ती संविधानहरूले गरेको व्यवस्था तथा सो हकको सम्बन्धमा यस अदालतबाट अवलम्बन गरिँदै आएको न्यायिक दृष्टिकोणतर्फ पनि विचार गर्नु प्रासंगिक हुने देखिन्छ।

८. नेपालको संविधान, २०१९ को धारा १५ मा सम्पत्तिसम्बन्धी हकको व्यवस्था रहेको देखिन्छ, जसमा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको सम्पत्ति अपहरण हुने छैन भनिएको पाइन्छ। त्यस्तै, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७(१) मा सबै नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। सम्पत्तिको हकसम्बन्धी दुबै संविधानका उक्त व्यवस्थाहरू मौलिक हक शीर्षकअन्तर्गत नै समावेश भएका देखिन्छन्। तर दुबै संविधानहरूले गरेको उक्त व्यवस्था अध्ययन गरी हेर्दा साम्पत्तिक हक कानूनबमोजिम मात्रै संरक्षित हुने हक हो

भन्ने देखिन आउँछ । विधायिकी कानूनको परिधिभन्दा माथि राखेर साम्पत्तिक हकको व्यवस्थापन र संरक्षण गर्ने भन्ने व्यवस्था दुवै संविधानहरूले गरेको देखिँदैन । यस सम्बन्धमा नेपालको संविधान, २०१९ को धारा १५ द्वारा प्रदत्त साम्पत्तिक हक कस्तो हक हो भन्ने प्रश्न समावेश भएको नन्दाकुमारी रावल वि. उद्योग मन्त्रालयसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दा (नेकाप २०५०, नि.नं. ४७२१ पृ. १८०) मा यस अदालतको विशेष इजलासबाट उक्त हक कानूनी हक हो भनी व्याख्या भइसकेको देखिन्छ ।

९. त्यसैगरी नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७ द्वारा प्रदत्त साम्पत्तिक हक पनि कानूनी हक हो भनी सीता विष्ट क्षेत्री वि. गृह मन्त्रालयसमेत भएको उत्प्रेषण परमादेश मुद्दा (नेकाप २०५१, नि.नं. ५००१, पृ. ८५२) मा व्याख्या भएको देखिन्छ । त्यस्तै, मिथिलेशकुमार सिंह वि. प्रधानमन्त्रीको कार्यालयसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दा (नेकाप २०५६, नि.नं. ६७४६, पृ. ४७८) मा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७ (१) ले कुनै हक प्रदान गरेको नभई कानून अनुसार प्राप्त हकलाई मान्यता दिएको सम्म हो । तसर्थ जग्गा जमीनमाथिको हकको स्रोत संविधान हो भन्न नमिली सम्पत्ति आर्जन, भोग, बिक्री व्यवहार गर्ने आधार सम्बन्धित कानून नै हो भन्नु पर्ने हुन आउँछ भनी यस अदालतको विशेष इजलासबाट व्याख्या भएको देखिन्छ ।

१०. उल्लिखित विवादहरूमा प्रतिपादित सिद्धान्तहरूबाट संविधानप्रदत्त सम्पत्ति सम्बन्धी हक कानूनद्वारा नियमित हुने हक हो भनी व्याख्या भइरहेको र वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १९(१) मा पनि सम्पत्तिको हकको सम्बन्धमा पूर्ववर्ती नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १७(१) मा भएकै व्यवस्था कायम रहेको हुँदा

पूर्ववर्ती संविधान तथा सो संविधानअन्तर्गत यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूमा पुनर्विचार गरिरहनु पर्ने अवस्था रहेको देखिँदैन ।

११. सम्पत्तिसम्बन्धी हक कानूनबमोजिम नियमित हुने हक हो भन्ने सम्बन्धमा माथि विवेचना भएको भए तापनि त्यस्तो कानून जस्तो सुकै हुनसक्ने अर्थात् त्यस्तो कानूनको यस अदालतबाट न्यायिक पुनरावलोकन नै हुन नसक्ने भन्ने होइन । हाम्रो संविधान र कानून प्रणालीले कानूनको शासनको अवधारणालाई आत्मसात गरेको छ र सरकारको प्रशासनिक कामकारवाहीको अलावा विधायिकी कानूनहरूको न्यायिक पुनरावलोकन गर्ने एवं पूर्ण न्याय प्रदान गर्ने सिलसिलामा आवश्यक देखिएको जुनसुकै प्रकारको उपचार प्रदान गर्नसक्ने असाधारण अधिकार अन्तरिम संविधानको धारा १०७ ले यस अदालतलाई प्रदान गरेको छ । यस सन्दर्भमा अन्तरिम संविधानको धारा १९(१) अन्तर्गत बनेका साम्पत्तिक हकसम्बन्धी विधायिकी कानूनहरू कानूनको शासनको अवधारणा अनुकूल स्वच्छ (Fair), न्यायपूर्ण (Just) र विवेकसम्मत (Reasonable) छन् छैनन् भनी त्यस्ता कानूनहरूको वैधताको परीक्षण गर्ने र सो बमोजिम कुनै कानून स्वच्छ, न्यायपूर्ण र विवेकसम्मत नभई त्यसले व्यक्तिको सम्पत्तिसम्बन्धी हकलाई अनुचित तवरबाट हनन् गरेको देखिएमा यस अदालतले त्यस्तो कानूनलाई असंवैधानिक भएको ठहर गर्दै अमान्य र बदर घोषित गर्दछ ।

१२. यस सन्दर्भमा रिट निवेदन अध्ययन गर्दा भूमिसम्बन्धी ऐन २०२१ को दफा २६घ१ तथा २६घ३ को कानूनी व्यवस्था के कसरी अन्यायपूर्ण, अव्यवहारिक वा अविवेकपूर्ण रहेको छ भन्ने सम्बन्धमा निवेदकले केही उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । साथै उक्त दफाहरूको व्यवस्था के कसरी र कुन दृष्टिबाट नेपालको अन्तरिम संविधानको

धारा १९(१) सँग बाभिएको छ, भन्ने सम्बन्धमा समेत रिट निवेदनमा कुनै तथ्ययुक्त आधार एवं वस्तुनिष्ठ कारण निवेदकले उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन। कुनै कानून संविधानसँग बाभिएको भन्ने दावी लिन मात्र पर्याप्त हुँदैन। सोको आधार र कारण पनि निवेदकले स्पष्ट रूपमा बोध हुने गरी खुलाउनु पर्दछ। तर प्रस्तुत निवेदनमा सो देखिँदैन। मोही लागेको जग्गा बाँडफाँड गरी मोही लगत कट्टा गर्ने विषयमा उक्त दफाहरूमा निर्धारित समयसीमा अपर्याप्त र अव्यावहारिक रहेको छ, भन्नेसम्म निवेदकको आशय रहेको देखिन्छ। तर त्यसलाई व्यक्त गर्ने क्रममा निवेदक समयसीमा सम्बन्धी ऐनको उक्त व्यवस्था नै सम्पत्ति सम्बन्धी मौलिक हकको प्रतिकूल रहेको छ, भन्न पुग्न भएको देखिन्छ। कुनै कानूनमा तोकिएको समय सीमा कम वा अपर्याप्त हुनु र सो कानून संविधानको कुनै धारा वा मौलिक हकसँग विरोधाभाषपूर्ण वा बाभिएको हुनु बिल्कुलै फरक कुरा हो। उक्त समय सीमा अपर्याप्त भएको मात्र कारणबाट सो कानून संविधानसँग बाभिएको भन्न मिल्ने हुँदैन। यदि मोही लागेको जग्गा बाँडफाँड गरी मोही लगत कट्टा गर्ने विषयलाई निवेदकले माग गरेजस्तो कुनै निश्चित समय सीमाभित्र सीमित नगरी सदा खुल्लै राख्ने हो भने भूमि माथिको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गर्ने भन्ने भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को उद्देश्य कहिल्यै हासिल हुन नसक्ने स्पष्ट छ। यसबाट समेत मोही लागेको जग्गा बाँडफाँड गर्न निवेदन दिने तथा त्यस्ता निवेदनहरूको फछ्यौट गर्ने विषयमा समयसीमा निर्धारण गरेकै कारणबाट भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ तथा २६घ३ को कानूनी व्यवस्था अन्तरिम संविधानको धारा १९(१) द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिको हकसँग बाभिएको छ, भन्ने निवेदकको दावी तर्कसंगत, औचित्यपूर्ण एवं मनासिब देखिन आएन।

१३. त्यस्तै मोही लागेको जग्गा जग्गाधनी र मोहीवीच बाँडफाँड गरी भूमिमाथिको द्वैध स्वामित्व अन्त्य गर्ने सम्बन्धमा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ र २६घ३ मा निर्धारित समयसीमा कम वा अपर्याप्त रहेको छ, भनी निवेदकले स्पष्टरूपमा दावी गर्न नसकेको भए पनि सरकारले उक्त दफाको म्यादाभित्र जग्गा बाँडफाँड गर्ने कार्य सम्पन्न गर्न सकेको छैन भन्ने यथार्थ विपक्षीहरूकै लिखितजवाफबाट देखिन आएको छ। यसरी ऐनद्वारा निर्धारित समय सीमाभित्र जग्गा बाँडफाँड गरी मोही लगत कट्टा गर्ने कार्य सम्पन्न गर्न सरकार स्वयं असमर्थ भएको कारण ऐनका उक्त दफाहरूमा संशोधन गर्नका लागि भूमिसम्बन्धी (छैठौँ संशोधन) विधेयक, २०६८ को मस्यौदा तयार गरी नेपाल सरकारको निर्णयका लागि मन्त्रपरिषद्को बैठकमा पेश भइसकेको छ, भन्ने तथ्यसमेत विपक्षीहरूको लिखितजवाफबाट देखिन आएको छ। यसरी कानूनबमोजिम सरकारले निश्चित समयवधिभित्र सम्पन्न गर्नुपर्ने भनी तोकिएको कार्य सो समयवधिभित्र सम्पन्न गर्न नसकेको तथ्यलाई निवेदकले नउठाएको नै भए पनि यस अदालतले आफैँ न्यायिक जानकारीमा लिई उक्त सरकारी असमर्थता र त्यससँग जोडिएको नागरिकहरूको हकको सवाललाई गम्भीरतापूर्वक विचार गर्न सक्ने नै हुन्छ। तर प्रस्तुत विवादमा सरकारी असमर्थताबाट नागरिकहरूको हकमा पर्नजाने प्रतिकूल प्रभावका सम्बन्धमा सरकारका जिम्मेवार मन्त्रालयहरू उदासीन रहेको भन्ने देखिन नआई भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा आवश्यक संशोधन गरी जग्गा बाँडफाँड गर्ने समयसीमा सम्बन्धी उक्त ऐनको व्यवस्थालाई उपयुक्त र व्यवहारिक तुल्याउन सरकारका जिम्मेवार निकायहरू प्रयत्नशील नै रहेको भन्ने देखिन आएको छ।

१४. अतः उपरोक्त विवेचित आधार एवं कारणहरूबाट निवेदकले चुनौती दिएको भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६घ१ तथा २६घ३ को प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१) सँग बाभिएको भन्ने देखिन नआएको र ऐनका उक्त दफाहरूमा आवश्यक संशोधन गरी समयोचित सम्बन्धी विद्यमान व्यवस्थालाई उपयुक्त र व्यावहारिक तुल्याउन सरकारका जिम्मेवार निकायहरू आफैँ प्रयत्नशील रहेको भन्ने समेत देखिन आएको अवस्था हुँदा विपक्षीहरूका नाममा तत्काल कुनै आदेश जारी गरिरहन पर्ने देखिएन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिएन ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.कल्याण श्रेष्ठ
न्या.तर्कराज भट्ट

संवत् २०६९ साल साउन ३२ गते रोज ५ शुभम् .
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य



निर्णय नं. ८९११

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
फौ.पु.नं. ०६८-CF-०००१
फैसला मिति: २०६९।५।२८।५

मुद्दा:- गैडा मारी खाग बिक्री व्यवसाय ।

पुनरावेदक वादी: रेञ्जर माधव खड्काको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: नवलपरासी जिल्ला देउराली
गा.वि.स.वडा नं. ६ बस्ने ओमबहादुर राना
समेत

शुरु फैसला गर्ने :

प्रमुख संरक्षण अधिकृत श्री शिवराज भट्ट
पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

मा.न्या.श्री पोषनाथ शर्मा

- आरोपित कसूर गरेको तथ्यमा साबित भई एकअर्कालाई पोलसमेत गरी अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष बयान गरेको र उक्त बयान व्यहोरा सर्जमीनका मानिस तथा बरामदी मुचुल्काका मानिसहरूको बकपत्र समेतबाट समर्थित भएको अवस्थामा साबिती बयानलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने ।
- पटक पटक गैडाको खाग बिक्री गरेको र गैडाको खाग आफ्नो घरमा नै राखेको देखिएको अवस्थामा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९(१) को कसूरमा ऐ. को दफा २६(१) बमोजिम पाँच वर्ष कैद र पचास हजार रूपैयाँ जरीवाना हुने ।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता
रेवतीराज त्रिपाठी

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय
कृष्ण सापकोटा र सविता बराल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क), १९(१), २६(१)

आदेश

न्या.सुशीला कार्की: यस अदालतको संयुक्त इजलासमा माननीय न्यायाधीशहरूका बीच राय नमिली सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको साक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ :-

जिल्ला चितवन रत्ननगर नगरपालिका वडा नं. २ बस्ने सुन्दरसिंह ठकुरी र स्याङ्गा घर भई हाल जिल्ला चितवन भरतपुर नगरपालिका वडा नं. ९ सुन्दरपुर बस्ने विजय भन्ने लव मल्लसमेतले गैंडा मारी बिक्री व्यवसाय गर्छन् भन्ने सुराक पाई गस्तीको क्रममा जिल्ला नवलपरासीको कावासोती बजारमा खाग किन्न भनी आएको अवस्थामा पक्राउ गरी सोधपुछ गर्दा दोग्ला भन्ने छिरिङ्ग लामा र तिब्बत ल्हासा घर भई का.न.पा.६ बौद्ध बस्ने तान्जिङ निमा तथा जिल्ला नवलपरासी देउराली गा.वि.स. ४ पुरानो बेलहानी बस्ने गजबहादुर फाल मगर समेतलाई पक्राउ गरी आवश्यक कारवाही गरिपाऊँ भनी रे. माधव खड्काको मिति २०६०।१।९ को जाहेरी प्रतिवेदन ।

तिब्बत ल्हासा घर बताउने नेपाली भाषा बोल्न नजान्ने हाल का.म.न.पा.वडा नं. ६ बौद्धमा डेरा गरी बस्ने तान्जिङ निमालाई पक्राउ गरी जीउ खानतलासी गर्दा कालो कपडामा पटुका जस्तो बनाई कम्मरमा बाँधेको अवस्थामा बरामद भएको रु.७,५०,०००। (अक्षरूपी सात लाख पचास हजार) को बरामदी मुचुल्काको कागज ।

२०५९ साल माघ महिनामा जिल्ला नवलपरासी देउराली-६ बस्ने ओमबहादुर राना मगरले गैंडाको खाग बिक्री गराइदिन अनुरोध गरेकोले जिल्ला चितवन, भरतपुर नगरपालिका वडा नं. ८ शरदपुर बस्ने लव मल्लसँग चिनजान भएकोले गैंडाको खाग किन्ने साहू खोज भनी सुन्दरसिंह ठकुरीमार्फत् दोग्ला भन्ने छिरिङ्ग लामा मेरो घरमा वि.सं. २०५९ फागुन १५, १६ गतेतिर आई माल हेरी पछि आउँछु भनी गएकोमा २०५९ साल चैत्र महिनाको दोस्रो हप्तातिर लव मल्ल, छिरिङ्ग लामा, सुन्दरसिंह ठकुरी, तान्जिङ निमा र मसमेत भई नवलपरासी जिल्लाको चोरमारा बजार नजिक खोलामा रु.२,४०,०००। (अक्षरूपी दुई लाख चालीस हजार) मा तान्जिङ निमाले गैंडाको खाग किनी मेरो भागमा रु.३०,०००। आयो भनी दिएको रकम मैले बुझेको हो भनी गजबहादुर फाल मगरले दिएको साबिती बयान ।

२०५९ साल फाल्गुण महिनाको अन्तमा म र सुन्दरसिंह ठकुरीले जिल्ला नवलपरासी देउराली गा.वि.स.वडा-४ पुरानो बेलानी बस्ने गजबहादुर फाल मगर र ऐ.ऐ. वडा नं. ६ बस्ने ओमबहादुर राना मगरसँग गैंडाको खाग छ भनी थाहा पाई उक्त खाग हेर्न छिरिङ लामाले साहू तान्जिङ निमालाई ल्याई रु.२,४०,०००। (दुई लाख चालीस हजार) मा बिक्री गराइ दिएबापत रु.१७,५००। (सत्र हजार पाँच सय) आफ्नो भागमा पाएको र वि.सं. २०६० वैशाख १९ गते पुनः खाग किन्न नवलपरासी जिल्लाको कावासोती बजारमा बसिरहेको अवस्थामा सुन्दरसिंह ठकुरी र म समेतलाई राष्ट्रिय निकुञ्जको गस्ती टोलीले पक्राउ गरी ल्याएको हो भनी लव मल्लले दिएको साबिती बयान ।

२०५९ साल फाल्गुण महिनाको अन्त्यतिर म र लव मल्ल भएर नवलपरासी जिल्ला देउराली गा.वि.स.-४ पुरानो बेलानी बस्ने गजबहादुर फाल

मगर र ऐ ऐ वडा नं. ६ भ्यालबास बस्ने ओमबहादुर राना मगरसँग खाग छ भनी थाहा पाई खाग हेर्न म र लव मल्ल, छिरिङ्ग लामासमेत भई गएर हेरी छिरिङ्ग लामाले ल्याएको तिब्बतियनलाई दुई लाख चालीस हजारमा बेची गैडाको खाग खरिद बिक्री गराइ दिएबापत १२,५००। पाएको र मिति २०६०।१।१९ गते पुनः जिल्ला नवलपरासी कावासोती बजारमा खाग किन्न बसिरहेको अवस्थामा रा.नि.को गस्ती टोलीले पक्राउ गरी ल्याएको हो र वि.सं. २०५६ साल कार्तिक मंसिरतिर जिल्ला चितवन।र. रत्ननगर नगरपालिका चिसारी सुकुम्बासी टोल बस्ने च्याङ्गवा लामासँग एकवटा बाघको छाला रु.२४,०००। (चौबिस हजार) मा किनी काठमाडौं घर बताउने सनम लामालाई रु.३०,०००। (तीस हजार) मा बिक्री गरेको । त्यस्तै गरी २०५८ आषाढ, साउनतिर जिल्ला चितवन पिप्ले गा.वि.स. डडुवा बस्ने गोपाल तामाङ्गसँग एउटा चितुवाको छाला रु.२५००। मा किनेको, त्यसैगरी मकवानपुर जिल्ला मनहरी गा.वि.स. ज्यामिरे बस्ने अक्षयकुमार गिरीसँग चितुवाको छाला रु.१०,०००। मा किनेको, जिल्ला चितवन पर्सा बजारभन्दा भित्र पर्ने धर्मपुर बस्ने चेपाङ्ग माइलासँग चितुवाको छाला १ रु.३५००। मा किनी उक्त ३ वटा चितुवाको छाला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ५ बस्ने दोग्ला भनिने छिरिङ्ग लामालाई रु.२६,०००। मा बेचेको हो भनी सुन्दरसिंह ठकुरीले गरेको साबिती बयान ।

मलाई सुन्दरसिंह ठकुरीले गैडाको खाग छ बेचिदिनु पथ्यो भनी मेरो घरमा फोन गरी भनेकोले २०५९ साल फाल्गुण महिनाको अन्त्यतिर मैले तान्जिङ्ग निमासँग कुराकानी गर्दा हुन्छ भनेकाले उसैलाई लिई नवलपरासी जिल्लाको कावासोतीमा आई सुन्दरसिंह ठकुरी समेतका मानिसलाई भेटी सुन्दरको मोरसाइकलबाट नवलपरासी जिल्ला देउराली गा.वि.स. भ्यालबासमा गई मालधनी

ओमबहादुर राना मगर र गजबहादुर फाल मगर समेतलाई लिई तान्जिङ्ग निमा बसेको होटलमा आई त्यसपछि चोरमारा खोलाको बगरमा खाग हेरी दुई लाख चालीस हजारमा मोलसमेत भई तान्जिङ्ग निमाले गैडाको खाग किनी लगेको र २०५८ साल असार साउनतिर सुन्दरको घर रत्ननगर नगरपालिका टाँडी चितवनबाट चितुवाको छाला ३ थान २६,०००। मा खरीद गरी कपडाको भोलामा बेरेर बसको छतमा राखेर लगी काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ६ बौद्धमा डेरा बस्ने तान्जिङ्ग निमालाई ३०,०००। मा बेचबिखन गरेको हो भनी दोग्ला भनिने छिरिङ्ग लामाले दिएको साबिती बयान ।

२०५९ साल फागुनतिर छिरिङ्ग लामाले खबर गरेअनुसार एउटा गैडाको खाग जिल्ला नवलपरासी चोरमारा खोलाको बगरमा सुन्दरसिंह ठकुरी समेतबाट रु.२,४०,०००। (दुई लाख चालीस हजार) मा लिएको र २०५८ साल असारतिर छिरिङ्ग लामासँग ३०,०००। मा चितुवाको छाला तीन थान लिएको हो । मिति २०६०।१।१९ गते म र छिरिङ्ग लामा खाग किन्न नारायणगढको होटलमा बसिरहेको समयमा रा.नि.को गस्ती टोलीले पक्राउ गरी मसँग भएको ७,५०,०००। (सात लाख पचास हजार) बरामद भएकोमा ६,००,०००। (छ लाख) ल्हासा बस्ने टासीले गैडाको खाग किन्न पठाएको र १,५०,०००। (एक लाख पचास हजार) मै आफैले गैडाको खाग किन्न लगाएको हो भनी तान्जिङ्ग निमाले दोभाषेको रूपमा निजसँगै पक्राउ परेका छिरिङ्ग लामाबाट सहायक संरक्षण अधिकृतको रोहवरमा दिएको साबिती बयान ।

नवलपरासी जिल्ला देउराली गा.वि.स. वडा नं. ४ पुरानो बेलानी बस्ने गजबहादुर फाल मगर समेतका व्यक्तिहरू बेलाबेलामा कावासोती बजारमा आवतजावत गरी हिँडिरहेको देखेको हो भनी जिल्ला

नवलपरासी पिठौली गा.वि.स.वडा नं. ८ बस्ने भिमनारायण भुसालसमेतले गरेको सर्जमीन मुचुल्का ।

प्रतिवादी गजबहादुर फाल मगर, लव मल्ल र सुन्दरसिंह ठकुरीको घर खानतलासी गर्दा वन्यजन्तुको कुनै पनि अखेटोपहार फेला नपरेको भन्ने मिति २०६०।२।९को छुट्टाछुट्टै खानतलासी मुचुल्का ।

जिल्ला नवलपरासी, देउराली गा.वि.स.वडा नं. ४ पुरानो बेलानी गाउँ बस्ने गजबहादुर फाल मगरसमेत जना १२ का प्रतिवादीहरूले बिना इजाजत संरक्षित वन्यजन्तु गैँडाको खाग समेतका आखेटोपहार बिक्री वितरण गरी रा.नि. तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९ को कसूर अपराध गरेको देखिनआएबाट विरुद्ध खण्डका प्रतिवादीहरूलाई सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम सजायको मागदावी लिई मुद्दा चलाउने, अखेटोपहार खरीदको लागि बरामद भएको रकम दशी प्रमाणको रूपमा अभियोगपत्र साथ पेश गर्ने साथै तिब्बत घर बताउने टासी भन्ने व्यक्ति र जडिबुटी बेच्ने सुमन भोटेको हकमा स्पष्ट नाम थर वतन खुलेका बखत कानूनबमोजिम गर्ने गरी मुद्दा चलाउने भनी जिल्ला सरकारी वकीलको कार्यालय चितवनका जिल्ला न्यायाधिवक्ता राजेन्द्रकुमार श्रेष्ठबाट भएको निर्णयको प्रतिलिपिसहितको मिति २०६०।२।१२ को पत्र ।

अभियोगपत्रको विरुद्ध खण्डका प्रतिवादीहरूले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) र १९(१) को कसूर अपराध गरेको पुष्टि भएकोले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी पेश गरिएको अभियोग मागदावी ।

पछि पक्राउ परी आएका प्र.ओमबहादुर राना मगरले आफूले वि.सं.२०५४ साल, २०५९ साल असोज र २०५९ साल पुससमेत गरी तीन

पटक गैँडाको खाग बिक्री व्यवसायमा संलग्न भएको हो भनी कार्यालयको इजलाससमक्ष गरेको बयान र पुर्पक्षको निमित्त थुनामा राख्ने गरी मिति २०६०।५।१२ मा शुरु कार्यालयको इजलासबाट भएको आदेश ।

पछि पक्राउ परी आएका अर्का प्र. च्याङ्वा भनिने दिलबहादुर लामाले आफुलाई प्र. सुन्दरसिंह ठकुरीले बाघको छाला त्रिवेणीबाट चिबतनको भरतपुरमा ओसारी दिनुपऱ्यो भनेकोले चितवन भरतपुरको क्याम्पस गेटसम्म ल्याइदिएको र रु.२५००। (दुई हजार पाँच सय) लिएको हुँ भनी बयान गरेकोले निजलाई पूर्पक्षको लागि थुनामा राख्ने गरी शुरु कार्यालयको इजलासबाट भएको मिति २०६१।१।२ को आदेश ।

सर्जमीन मुचुल्कामा बस्ने वीरबहादुर थारू, भीमनारायण भुसाल, सीताराम भुसाल र खेमनारायण थारू समेतले शुरु कार्यालयको इजलाससमक्ष गरेको छुट्टाछुट्टै बकपत्र ।

जाहेरवाला तथा बरामदी मुचुल्कामा काम तामेल गर्ने रे.माधव खड्काले शुरु कार्यालयको इजलाससमक्ष गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू क्रमशः गोपाल तामाङ्ग, अक्षयकुमार गिरी, चेपाङ माहिला र मानबहादुर तामाङ्गसमेतको नाममा जारी भएको समाह्वान म्याद रीतपूर्वक तामेल भई मिसिल संलग्न रहेको ।

प्रतिवादीहरू गजबहादुर फाल मगर, सुन्दरसिंह ठकुरी, लव मल्ल र छिरिङ लामा समेतले गरेको साबिती बयान एवं बरामदी मुचुल्कामा काम तामेल गर्ने र जाहेरवाला रेञ्जर माधव खड्का र वेदबहादुर खड्कासमेतले कार्यालयको इजलाससमक्ष आई बकपत्र गरेको, सर्जमीन मुचुल्काका मानिसहरूले समेत शुरुमा गरेको कागजलाई समर्थन गरी कार्यालयसमक्ष बकपत्र गरेको देखिएकोले प्र.ओमबहादुर राना मगरले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण

ऐन, २०२९ को दफा १९(१) को कसूर गरेको स्पष्ट हुँदा सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम १० वर्ष कैद हुने ठहर्छ र प्र. गजबहादुर फाल मगरले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९(१) को कसूर गरेको स्पष्ट भएकोले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम १० वर्ष कैद हुने ठहर्छ। प्रतिवादी सुन्दरसिंह ठकुरीले ऐ. ऐनको दफा १९(१) को कसूर गरेको स्पष्ट भएकोले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम १२ वर्ष कैद र रु.५०,०००। जरीवाना हुने ठहर्छ। प्र. च्याडबा भन्ने दिलबहादुर रानाले ऐ. ऐनको दफा १९(१) को कसूर गरेकोले ऐ. ऐनको दफा २६(१) बमोजिम ५ वर्ष कैद हुने ठहर्छ। प्रतिवादी छिरिङ लामाले ऐ. ऐनको दफा १९(१) को कसूर गरेको स्पष्ट हुन आएकोले ऐ. ऐनको दफा २६(१) बमोजिम ५ वर्ष कैद र रु.१,००,०००। जरीवाना हुने ठहर्छ। प्र. विजय भनिने लव मल्लले ऐ. ऐनको दफा १९(१) को कसूर गरेको स्पष्ट भएकोले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम रु.१,००,०००। जरीवाना हुने ठहर्छ। प्र. गोपाल तामाङ्ग, अक्षयकुमार गिरी, चेपाङ माहिला र मानबहादुर तामाङ्गले ऐ. ऐनको दफा १९(१) को कसूर गरेको स्पष्ट भएकोले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम जनही रु.१,००,०००। जरीवाना हुने ठहर्छ। स्पष्ट ठेगाना नखुलेको काठमाडौं घर बताउने सनम लामाको हकमा वतन खुलेको बखत पेश गर्नु। प्र.तान्जिङ निमालाई कार्यालयबाट माग भएको नगद धरौट बुझाई तारिखमै रहेको अवस्थामा मृगौला र कलेजोको उपचार गर्दागर्दै सन् २००३ डिसेम्बर ९ तारिखको दिन मृत्यु भएको भनी मृत्यु प्रमाणपत्रको साथै उपचार गराएको अन्य कागजातहरू निज तान्जिङ निमाको श्रीमती डोमाले कार्यालयमा जानकारी गराएकोले अ.व. १७६ नं. बमोजिम गैह्र मुद्दामा अभियोग लागेको मानिस फैसला

नहुँदै मृत्यो भने सो मर्नेलाई खतबाट लाग्दैन भन्ने भएको हुँदा निजबाट बरामदी रु.७,५०,०००। र थप धरौट रु.१,००,०००। मध्ये रु.१,००,०००। धरौट सदर स्याहा गरी बाँकी धरौटी निजको हकदार वा हकदारले मञ्जूरनामा दिई पठाएको व्यक्तिलाई दिनु भन्ने शाही चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय कसरा, चितवनको मिति २०६१।६।११ को निर्णय।

शाही चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय सौराहा, चितवनले हामी प्रतिवादीमध्येका ओमबहादुर राना मगरलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९ (१) को कसूरमा ऐ. ऐनको दफा २६(१) बमोजिम १० वर्ष कैद हुने ठहराएको, म प्र. गजबहादुर फाल मगरलाई ऐ. ऐनको दफा १९(१) को कसूरमा ऐ. ऐनको दफा २६(१) बमोजिम १० वर्ष कैद हुने र म सुन्दरसिंह ठकुरीलाई ऐ. ऐनको दफा १९(१) को कसूरमा ऐ. दफा २६(१) बमोजिम १२ वर्ष कैद र रु.५०,०००। जरीवाना हुने ठहर्‍याएको फैसलाउपर चित्त बुझेन। शुरु निर्णय गर्दा निर्णयकर्ताले बारम्बार उल्लेख गरेको बरामदी मुचुल्का तान्जिङ निमाको शरीरबाट बरामद भएको रूपैया भै शुरुले उक्त रूपैयाँ फिर्ता दिने निर्णय गरेको भए पनि यो ऐ. दफा १९ सँग सम्बन्धित वस्तु नभै २०६०।१।१९ को मितिलाई बरामदी मिति मानेको भए पनि सोही दिन कुनै काम नभएको अवस्था छ। २०६०।२।९ को खानतलासी मुचुल्कामा केही भेटिएको छैन। अस्पष्ट विरोधाभाषयुक्त र अभियोग स्थापित नै गर्न नसकेको वारदात, मिति, समय र स्थानको प्रकृति नखुलेको रेञ्जर माधव खड्काको प्रतिवेदन दावी प्रमाणित गर्ने वादी नेपाल सरकारको स्पष्ट सबूद प्रमाणको अभावमा समेत हामीलाई ऐ. दफा १९(१) को कसूरमा ऐ. दफा २६(१) बमोजिम कैद तथा जरीवाना गर्ने ठहराएको शुरुको

निर्णय सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ३,७,९,१०,३ तथा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २३, ३० समेतको विपरीत र सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त समेतको विपरीत भै त्रुटिपूर्ण हुँदा सफाइ दिलाइपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको ओमबहादुर राना मगर, गजबहादुर फाल मगर र सुन्दरसिंह ठकुरीको संयुक्त पुनरावेदन जिकीर ।

मारिएको भनिएको गैँडा कहिले, कुन ठाउँमा के कसरी मारी कहिले के कहाँ त्यसको खाग बिक्री गरिएको हो खुल्न नआई पुनरावेदकको साबिती बयान अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि भएको नदेखिएको, रूपैयाँ बरामदी मुचुल्काका मानिससमेत नबुझिएको अवस्थामा निजलाई कसूरदार भनी सजाय गर्ने गरेको शुरुको फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा छलफलको निमित्त विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६२।०।१९ को आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दाको प्रकृतिअनुसार आफैं अनुसन्धानकर्ता र आफैं वादी अनि आफैं निर्णयकर्ता हुने भएकोले अनुसन्धान र कार्यालयमा भएका प्रतिवादीहरूको कसूरको साबिती र सहअभियुक्तको पोल अन्य स्वतन्त्र, भरपर्दो र प्रत्यक्ष प्रमाणबाट परिपुष्टि भएको अवस्थामा मात्र प्रमाण ग्राह्य हुनसक्छ तर प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको सो साबिती र पोल अन्य कुनै पनि स्वतन्त्र र निश्चयात्मक प्रमाणबाट समर्थित हुनसकेको देखिँदैन । सहअभियुक्तको पोल अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि हुनपर्ने (नेकाप २०५५, अङ्क ९, नि.नं. ६६०१) फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तमाथि लगाइएको आरोप वादी पक्षले पूर्णरूपले प्रमाणित गर्नुपर्छ (नेकाप २०४७, अङ्क ४, नि.नं. ४१३३, पृष्ठ ३७८) र कसूर प्रमाणित गर्ने प्रमाणहरू

बिल्कुलै शंकारहित हुनुपर्छ शंकाको भरमा मात्र कसूर कायम गर्न मिल्दैन (नेकाप २०४५, अङ्क, ४ नि.नं. ३४२१, पृ. ३४७) भनी सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा वारदातस्थल, वारदात मिति र समयसमेत प्रष्टरूपमा किटान नगरी रेञ्जरले दिएको प्रतिवेदनको आधारमा अनुसन्धान गरी साबितीलाई समर्थन गर्ने अन्य प्रमाणको अभावमा प्रतिवादीहरू साबिती भएको भन्ने भरमा मात्र कसूरदार कायम गर्नु फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्तसमेतले मिल्ने देखिँदैन । प्रस्तुत मुद्दामा अपराध कहिले कहाँ भयो भन्ने कुरा पनि वादी पक्षले देखाउन सकेको छैन । कोरा साबितीले मात्र प्रतिवादीलाई कसूरदार ठहर गर्न नमिल्ने भनी सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट पटकपटक सिद्धान्त प्रतिपादन भएकोसमेत अवस्था छ । फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तको कसूर प्रमाणित गर्ने भार प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार वादीमा रहने भार हो । प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदकको सन्दर्भमा कसूरसँग सम्बन्ध नराख्ने खालको बरामदी मुचुल्का, कसूरसँग सम्बन्धित अखेटोपहार फेला नपरेको भन्ने खानतलासी मुचुल्का, वारदात देखो सुनेको सम्म भन्न नसकेको सर्जमीनका व्यक्तिको बकपत्र समेतका मिसिल संलग्न कसूर प्रमाणित हुन नसक्ने तथ्यका आधारमा कोरा साबितीको भरमा पुनरावेदकहरू उपरको दावी वादीले शंकारहित तवरले प्रमाणित गर्न सकेको भन्न मान्न मिल्ने देखिँदैन । तसर्थ माथि उल्लेख गरिएका मिसिल संलग्न तथ्य र प्रमाणको विवेचनाको आधारमा अभियोग दावी प्रमाणित हुन नसकेको अवस्थामा पुनरावेदकहरूलाई सफाइ दिनुपर्नेमा कसूरदार ठहर गरी सजाय गरेको शुरुको मिति २०६१।६।११ को निर्णय मिलेको नदेखिँदा उल्टी भै पुनरावेदकहरू ओमबहादुर राना मगर, गजबहादुर

फाल मगर र सुन्दरसिंह ठकुरीले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको मिति २०६३।८।४ को फैसला ।

प्रतिवादीहरूले एकआपसमा परस्पर पोल गर्दै आफूहरूले आरोपित कसूर गरेको भनी मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष वारदातको साल, महिनासमेत उल्लेख गर्दै घटनाक्रमको चित्रण गरी यथार्थ रूपमा साबित भई बयान गरेका र मिसिलसंलग्न जाहेरी, बुझिएका मानिसहरूको भनाइ व्यहोरा समेतबाट सो साबिती एवं सहअभियुक्तको पोल समर्थित भइरहेको अवस्थामा सोको मूल्याङ्कन नगरी प्रतिवादीहरूलाई आरोपित कसूरबाट सफाइ दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादीहरू तीनैजना ओमबहादुर राना, गजबहादुर फाल मगर र सुन्दरसिंह ठकुरीलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐनको दफा ५क र दफा १९(१) को कसूरमा दफा २६ (१) को सजाय गरिपाऊँ भनी अभियोगपत्र दायर भएकोमा शुरु फैसला उल्टी गरी पुनरावेदन अदालतले सफाइ दिएउपर प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखियो । प्रतिवादीहरू तीनैजनाले मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष आफूले अपराध गरेको भनी साबित हुँदै बयान गरेको देखिन्छ । एक पक्षले लगाएको अभियोग अर्को पक्षले मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष लिखित रूपमा स्वीकारी साबित भएमा प्रमाण बुझिरहन नपर्ने भनी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ४ र अ.वं. १८४ (क) नं. मा व्यवस्था भएको देखिन्छ । मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष जानीबुझी कसूर सकार गरेकोमा थप प्रमाण बुझिरहन पर्दैन । सो मुद्दा हेर्ने अधिकारी र अड्डा तत्कालीन संविधान

२०४७ को धारा ८४ अन्तर्गत खास प्रकृतिको मुद्दा हेर्ने कानूनबमोजिम गठित Specialised Court हो । संविधान र कानूनले मुद्दा हेर्ने कुनै खास निकाय तोकेकोमा त्यस्तो निकाय पनि अदालत सरहकै मुद्दा हेर्ने अधिकारी हो । संविधान, कानून स्पष्ट हुँदाहुँदै र प्रतिवादीहरू मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष आफूलाई लागेको अभियोगमा साबित हुँदाहुँदै पनि कानूनबमोजिम तोकिएको मुद्दा हेर्ने अधिकारीको अधिकारक्षेत्र र कार्यविधिमा नै गलत अर्थ गरी प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला फरक पर्ने देखिँदा छलफलका लागि प्रत्यर्थी भिकाई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।८।१४ को आदेश ।

मलाई पक्राउ गरी हिरासतमा राखी डरधाक धम्की दिई बन्दुक उजाई कुटपीट गरी यातना दिई बयान पढी बाँची नसुनाई जवर्जस्तअसे सहिछाप गराइएको हो । सहअभियुक्तहरूलाई पनि यसै गरी साबित गराई उस्तै व्यहोरामा सहिछाप गराइएको हो । सो बाहेक आरोपित कसूर स्थापित गर्ने अन्य कुनै स्वतन्त्र प्रमाण वादी पक्षले पेश गर्न नसकेको अवस्थामा शुरु फैसला उल्टी गरी अभियोग मागदावीबाट सफाइ दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला कानूनसम्मत भएकोले सदर गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू ओमबहादुर राना मगर, गजबहादुर फाल मगर र सुन्दरसिंह ठकुरीले यस अदालतमा चढाएको छुट्टाछुट्टै लिखित प्रतिवाद ।

प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेको कुरामा साबित भई एकअर्कालाई पोलसमेत गरी अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष गरेको बयान निजहरूले परस्पर गरेको बयान र सर्जमीनका मानिस तथा बरामदी मुचुल्काका मानिसहरूको बकपत्र समेतबाट समर्थित भएको देखिएको र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ४(१)(क)

तथा ९(१) बमोजिम मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष निजहरूले गरेको साबिती बयानलाई निजहरूका विरुद्ध प्रमाणमा लिन मिल्ने देखिँदा प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावीबाट सफाइ दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला उल्टी भई प्रत्यर्थी प्रतिवादीमध्येका ओमबहादुर राना मगरले ३ पटकसम्म गैँडाको खाग बिक्री गरेको भन्ने देखिएको र प्रस्तुत मुद्दामा समेत गैँडाको खाग निजले आफूसँगै आफ्नो घरमा नै राखेको देखिएको हुँदा निजलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९(१) को कसूरमा ऐ को दफा २६(१) बमोजिम पाँच वर्ष कैद र पचास हजार रूपैयाँ जरीवाना हुने ठहर्छ। अन्य प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू गजबहादुर फाल मगर र सुन्दरसिंह ठकुरीले गैँडाको खाग आफ्नो सँगसाथ राखेको भन्ने देखिन नआएको र निजहरू प्रतिवादी ओमबहादुर राना मगरको सँगसाथ रहेको खाग बिक्री गर्नका लागि ग्राहक खोजी गर्ने काममा संलग्न रहेको देखिएको हुँदा निज प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू गजबहादुर फाल मगर र सुन्दरसिंह ठकुरीलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९(१) को कसूरमा सोही ऐनको दफा २६ (१) बमोजिम जनही एक लाख रूपैयाँ जरीवाना हुने ठहर्छ। प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावीबाट सफाइ दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको इन्साफ सदर गर्ने गरेको सहकर्मी माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौलाको रायसँग सहमत नभएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासमा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठले व्यक्त गर्नुभएको राय।

प्रस्तुत मुद्दा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ३० र

३१ अनुसार तत्कालीन शाही चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयका रेञ्जरबाट अनुसन्धान तहकीकात गरी मुद्दा दायर भई सोही कार्यालयका प्रमुख संरक्षण अधिकृतबाट फैसला भएको देखिन्छ। यसरी मुद्दाको अनुसन्धानकर्ता, अभियोजनकर्ता र निर्णयकर्ता समेत एउटै निकाय रहेको अवस्थामा सो निकायका अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष भएको प्रतिवादीहरूको साबिती बयान र सहअभियुक्तहरूको पोललाई प्रमाणमा ग्रहण गर्दा सावधानीपूर्वक विचार गरिनुपर्दछ। त्यस्तो साबिती र सहअभियुक्तको पोल मिसिलसंलग्न अन्य स्वतन्त्र र वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट समर्थित भएको अवस्थामा ग्राह्य हुन्छ तर प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले शुरु कार्यालयमा गरेको साबिती बयान र परस्पर गरेको पोल मिसिल संलग्न अन्य कुनै पनि ठोस सबूद प्रमाणबाट समर्थित भएको अवस्था देखिँदैन। मुख साबित हुनु र अपराध गर्नु फरकफरक कुरा हुन्। अपराधजन्य कार्य भए गरेको प्रमाणबाट पुष्टि र समर्थित भएमा मात्र कसूरदार ठहर्‍याई अभियुक्तलाई सजाय गरिन्छ। फौजदारी न्याय सिद्धान्तको स्थापित मान्यता पनि यही हो। बिना दशी प्रमाणको साबिती कहिल्यै पनि अपराधिक कार्य हुँदैन र दण्डनीय पनि हुँदैन। यदि त्यस्तो साबिती मात्रलाई आधार मानी अपराध गरेकै हो भनी आत्मगत सोचाई राखी नागरिकलाई दण्ड गर्दै जाने हो भने व्यक्तिका मौलिक हक, कानूनी हक र प्रमाण कानूनका प्रावधानहरू सबै निस्तेज र निष्क्रिय हुन्छन्। अनि त्यस्ता भावावेशपूर्ण निर्णयहरूबाट न्यायका स्थापित मान्य सिद्धान्तहरू धराशायी हुन्छन्, जुन कानूनी राज्यमा घातक सिद्ध हुन्छ। त्यसैले नै प्रमाण ऐन २०३१ को दफा २५ मा “फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तको

कसूर प्रमाणित गर्ने भार वादीको हुनेछ” भनी प्रमाणको भारको स्पष्ट व्यवस्था गरिएको हो । प्रत्येक अभियुक्तको साबिती वस्तुगत प्रमाण, स्वतन्त्र प्रमाण र परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूको श्रृङ्खलासहितको कडीसँग जोडिएको हुनुपर्छ । प्रस्तुत मुद्दामा, त्यस्ता कुनै पनि प्रमाण कथित साबितीसँग जोडिएका छैनन्, पेश भएका छैनन् र परस्परका पोलसँग मेल पनि खाँदैनन् । त्यसो हुँदा राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयका अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष प्रतिवादीहरूले गरेको भनिएको साबिती बयान बाहेक निजहरू विरुद्धको आरोपित कसूर पुष्टि हुने अन्य कुनै स्वतन्त्र र वस्तुनिष्ठ प्रमाण वादी पक्षले पेश गर्न सकेको नदेखिँदा त्यस्तो साबिती र पोल मात्रको आधारमा प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेको ठहर्‍याई सजाय गर्न मिल्ने देखिन आएन । अतएव प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई कसूरदार ठहर्‍याएको शुरु शाही चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको निर्णय उल्टी गरी निजहरूलाई अभियोग मागदावीबाट सफाइ दिने गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६३।८।४ को फैसला मनासिव देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । पुनरावेदन नगर्ने अन्य प्रतिवादीहरू विजय भन्ने लव मल्ल, दोग्ला भन्ने छिरिङ्ग लामा, तान्जिङ्ग निमा, च्याङ्बा लामा, गोपाल तामाङ, अक्षयकुमार गिरी, चेपाङ माइला र मानबहादुर तामाङका हकमा समेत कथित साबिती र परस्परको पोलबाहेक आरोपित कसूर पुष्टि हुने अन्य कुनै स्वतन्त्र एवं ठोस प्रमाण वादी पक्षले पेश दाखिल गर्न सकेको अवस्था नदेखिँदा अ.व. २०५ नं. बमोजिम निज प्रतिवादीहरूले समेत अभियोग मागदावीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई

अभियोग मागदावीबाट सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला उल्टी गर्ने गरेको सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यूको रायसँग सहमत नभएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौलाले व्यक्त गर्नुभएको राय ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरियो ।

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतिराज त्रिपाठीले विधायिकाद्वारा निर्मित कानूनले प्रदान गरेको क्षेत्राधिकार अन्तर्गत अधिकारसम्पन्न निकायले मुद्दा हेरी निर्णय गरेको हो । त्यसैले निर्णय गर्ने निकायको सक्षमता र वैधतामा अदालतले शंका गर्न मिल्दैन । प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू आरोपित कसूर गरेको कुरामा अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष साबित रहेको अवस्थामा निजहरूलाई अभियोग मागदावीबाट सफाइ दिन मिल्दैन । तसर्थ पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला उल्टी गर्ने गरेको सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यूको राय सदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । प्रत्यर्थी प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री कृष्ण सापकोटा र श्री सविता बरालले साबिती प्रमाणमा ग्राह्य नै हुँदैन भन्ने होइन तर साबितीको विश्वसनीयताका विषयमा अदालत गम्भीर हुनुपर्दछ । प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान गर्ने, अभियोजन गर्ने र फैसला गर्ने निकाय एउटै भएको हुँदा यस्तो प्रकृतिको अर्द्धन्यायिक निकायमा भएको साबितीलाई प्रमाणमा ग्रहण गर्दा अदालतले सावधानी अपनाउनु पर्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूको साबितीबाहेक अरु कुनै

ठोस सबूत प्रमाण वादी पक्षले पेश गर्न सकेको अवस्था छैन । यसरी अर्द्धन्यायिक निकायमा भएको भनिएको साबितीलाई समर्थन गर्ने अन्य स्वतन्त्र प्रमाणको अभाव रहेको अवस्थामा सो साबिती मात्रको आधारमा कसूरदार ठहर गर्न नमिल्ने हुँदा प्रत्यर्थी प्रतिवादीलाई आरोपित कसूरबाट सफाई दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला सदर गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौलाको राय सदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीहरूले एक सिंगो गैँडा मारी गैँडाको खाग बिक्री व्यवसायमा संलग्न भई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) र १९ को कसूर अपराध गरेकाले निजहरूलाई सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदावी रहेको देखिन्छ ।

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) मा अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट लिखित अनुमति नलिई कसैले राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र वन्यजन्तुको शिकार गर्न नहुने प्रावधान रहेको देखिन्छ । त्यस्तै उक्त ऐनको दफा १९ को उपदफा (१) मा तोकिएको अधिकारीबाट इजाजतपत्र नलिई कुनै पनि व्यक्तिले अखेटोपहारको बिक्री वितरण गर्न वा कुनै किसिमले हक छाडी दिन वा अखेटोपहारसम्बन्धी कुनै व्यवसाय गर्न पाउने छैन भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ ।

२. प्रस्तुत मुद्दामा अनुसन्धान अधिकारी शाही चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय कसराका रेञ्जरसमक्ष प्रतिवादीमध्येका विजय मल्ल भनिने लव मल्लले बयान गर्दा म र सुन्दरसिंह ठकुरी भई ओमबहादुर मगरसँग भएको गैँडाको खाग कावासोती जंगलमा हेरी दोग्ला भन्ने छिरिङ्ग

लामालाई खाग बिक्री गर्ने योजनाअनुसार निज छिरिङ्गले साथैमा लिएर आएको तिब्बतियनलाई रु.२,४०,०००। मा खाग बेचेको हो, खाग बेचिदिएबापत मैले रु.१७,५००।- पाएको हुँ भनी बयान गरेको देखिन्छ । त्यस्तै प्रतिवादी सुन्दरसिंह ठकुरीले बयान गर्दा २०५९ साल फागुन अन्तिमतिर म र लव मल्ल भई गजबहादुर फाल मगर र ओमबहादुर मगरसँग गैँडाको खाग छ भन्ने थाहा पाई दोग्ला भन्ने छिरिङ्ग लामासमेत भई खाग हेरी सो खाग छिरिङ्ग लामाले ल्याएको तिब्बतियनलाई रु.२,४०,०००। मा बेचेको हो, सो खाग बेचिदिएबापत मैले रु.१२,५००। पाएको हो, २०५६ साल कार्तिक मंसिरतिर मैले च्याङ्वा लामासँग बाघको छाला किनी सनम लामालाई रु.३०,०००।- मा बेचेको थिएँ, २०५८ साउनतिर चितुवाको छाला गोपाल तामाङसँग रु.२,५००।-मा र अक्षयकुमार गिरीसँग रु.१०,०००।-मा किनी उक्त छालाहरू दोग्ला भन्ने छिरिङ्ग लामालाई रु.२६,०००।- मा बेचेको थिएँ भनी बयान गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी गजबहादुर फाल मगरले बयान गर्दा २०५४ साल चैत्र तेस्रो हप्तातिर ओमबहादुर राना मगरले मसँग गैँडाको खाग छ किन्ने मान्छे खोज भनेकोले मैले खोजेको सुमन भोटेलाई रु.२,८०,०००।- मा खाग बेचेको हो, सोबापत ओमबहादुरले मलाई रु.२८०००।- दिएको थियो । २०५९ चैत्र दोस्रो हप्तातिर लव मल्ल, छिरिङ्ग लामा, सुन्दरसिंह ठकुरी र नाम थाहा नभएको तिब्बतियनसमेत खाग किनबेचमा संलग्न भई मैले ओमबहादुर राना मगरलाई सूचना गरी निजले ल्याएको खाग रु.२,४०,०००। मा बिक्री गरेको हो र मैले रु.३०,०००। पाएको हो भनी बयान गरेको पाइन्छ । त्यस्तै प्रतिवादी छिरिङ्ग लामाले बयान गर्दा सुन्दरसिंह ठकुरीले गैँडाको खाग बाघको छाला छ भनी फोन गरेकोले २०५८ सालको साउनतिर

मैले रु.२६,०००/- मा खरीद गरी तान्जिङ निमालाई रु.३०,०००/- मा बेचेको हुँ। २०५९ साल फागुन अन्तिमतिर फेरि सुन्दरसिंले फोन गरेकोले मैले तान्जिङ निमासँग कुरा गरी सुन्दरसिंह ठकुरीसमेत भई रु.२,४०,०००/- मा गैँडाको खाग खरीद बिक्री गरेको हो, माल मिलाइदिएबापत मलाई तान्जिङ निमाले रु.२५,०००/- दिएको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीमध्येका तिब्बत घर भएका तान्जिङ निमाले बयान गर्दा २०५९ साल फागुनतिर छिरिङ लामाले खबर गरेअनुसार चोरमारा खोलाको बगरमा सुन्दरसिंह ठकुरीबाट रु.२,४०,०००/- मा गैँडाको खाग खरीद गरेको हुँ, २०५८ साल असारतिर छिरिङ लामासँग रु.३०,०००/- मा ३ वटा चितुवाको छाला लिएको हो, मैले टासीलाई ३ वटा चितुवाको छाला रु.६०,०००/- मा र गैँडाको खाग रु.३,००,०००/- मा बेचेको हुँ। मबाट बरामद भएको रु.७,५०,०००/- मध्ये १,५०,०००/- मैले हालको र बाँकी रकम गैँडाको खाग किन्न भनी तिब्बत ल्हासा बस्ने टासीले मलाई दिएको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ।

३. मुद्दा हेर्ने अधिकारी शाही चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयका प्रमुख संरक्षण अधिकृत समक्ष बयान गर्ने क्रममा प्रतिवादी विजय मल्ल भनिने लव मल्लले २०५९ माघतिर गजबहादुर फाल मगरले गैँडाको खाग बेचिदिनु पऱ्यो भनेको हुँदा मैले सुन्दरसिंह ठकुरीलाई सो कुरा भनेको र सुन्दरसिंहले छिरिङ लामालाई बोलाई हामी गजबहादुरको घरमा खाग हेर्न गऱ्यौं। गजबहादुरले ओमबहादुरलाई खबर गरेपछि ओमबहादुरले खाग लिएर आए। रु.३,००,०००/- मा किनबेच गर्ने कुरा भयो। २०५९ चैत्र महिनामा छिरिङ र तान्जिङ काठमाडौँबाट आएपछि हामी ६ जना भई चोरमारा खोलाको बगरमा बसी रु.२,४०,०००/- मा गैँडाको खाग तान्जिङ निमाले किनेको हो। खाग किनबेच

गराइदिए बापत ओमबहादुर रानाले सुन्दरसिंह ठकुरी र मलाई रु.३०,०००/- दिएकोमा मैले रु.१७,५००/- र रु.१२५००/- सुन्दरसिंहले लियौं। गजबहादुरले पनि रु.३०,०००/- नै पाएको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीमध्येका सुन्दरसिंह ठकुरीले बयान गर्दासमेत २०५९ फागुनमा लव मल्लले गैँडाको खाग किन्ने मानिस खोजी दिनु भनेकोले मैले छिरिङ लामालाई फोनबाट कुरा गरेको, २०५९ चैत्रमा छिरिङले तिब्बतियन तान्जिङ निमालाई लिई चोरमारा खोलाको बगरमा आई गजबहादुर फाल मगरले खबर गरेअनुसार ओमबहादुरले निजको घरबाट ल्याएको गैँडाको खाग रु.२,४०,०००/- मा किनबेच गरेको हो। खाग बेचाइदिए बापत ओमबहादुरले लव मल्ल र मलाई संयुक्त रूपमा रु.३०,०००/- दिएको हो। २०५६ साल मंसिरतिर पनि मैले च्याङ्वा लामाबाट बाघको छाला किनी सनम लामालाई बेचेको थिएँ। २०५८ सालमा पनि गोपाल तामाङ, अक्षयकुमार गिरी र चेपाङ माइलासँग १/१ वटा चितुवाको छाला किनी सो छालाहरू दोगला भन्ने छिरिङ लामालाई रु.२६,०००/- मा बेचेको थिएँ भनी बयान गरेको पाइन्छ। अर्का प्रतिवादी गजबहादुर फाल मगरले बयान गर्दा २०५९ माघ अन्तिमतिर ओमबहादुर राना मगरले गैँडाको खाग किन्ने मानिस खोजी दिनुपऱ्यो भनेकोले मैले लव मल्ललाई कुरा गरेको थिएँ। निजले सुन्दरसिंह ठकुरीलाई कुरा गरी निजले छिरिङ लामालाई भनेपछि खाग खरीद बिक्री गर्ने योजना तय गरी २०५९ चैतको दोस्रो हप्तातिर छिरिङ लामा र तान्जिङ निमा काठमाडौँबाट पैसा लिई चोरमारा आए। ओमबहादुर राना मगरले घरबाट ल्याएको खाग चोरमारा खोलाको बगरमा रु.२,४०,०००/- मा छिरिङ र तान्जिङले खरीद गरेका हुन्। मेरो भागमा परेको रु.३०,०००/- मैले बुझिलिएको हो, त्यसबाहेक २०५४ साल चैत्रको

तेस्रो हप्तातिर ओमबहादुर राना मगरले खाग किन्ने मान्छे खोज भनेकोले मैले सुमन भोटेसँग कुरा गरी रु.२,८०,०००/- मा खाग खरीद बिक्री गरेको हो । खाग बिक्री गराइदिएबापत ओमबहादुरले मलाई रु.२८०००/- दिएको हो भनी बयान गरेको पाइन्छ । त्यस्तै प्रतिवादी दोगला भनिने छिरिङ लामाले बयान गर्दा २०५८ साल असार श्रावणतिर सुन्दरसिंह ठकुरीबाट ३ वटा चितुवाको छाला किनी तान्जिङ निमालाई रु.३०,०००/- मा बेचेको हुँ, २०५९ फागुन अन्तिमतिर सुन्दरसिंह ठकुरीले फोन गरी गैँडाको खाग छ, बिक्री गरिदिनु पन्यो भनी भनेकोले मैले तान्जिङ्ग निमासँग कुरा गरी निजलाई लिई नवलपरासीको कावासोतीमा आई सुन्दरसिंह ठकुरी र लव मल्ललाई भेटी ओमबहादुर राना मगरलाई खबर गरी निजले ल्याएको खाग चोरमारा खोलाको बगरमा रु.२,४०,०००/- मा खरीद गरेको हो । खाग किनाई दिएबापत तान्जिङ्ग निमाले मलाई रु.२५,०००/- दिएको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीमध्येका ओमबहादुर राना मगरले बयान गर्दा पहिलो पटक २०५४ सालको जाडो महिनामा सीताराम चौधरीले मलाई दिएको गैँडाको खाग मैले गजबहादुर फाल मगरमार्फत् सुमन मनाङ्गलाई रु.३,००,०००/- मा बेचेको हुँ । बिक्री गरिदिएबापत रु.५०,०००/- गजबहादुर र मैले बाँडी लिएका हौं । दोस्रो पटक २०५९ असोज महिनामा प्रेमबहादुर वि.क.ले ल्याएको खाग मैले चन्द्रकान्त पाण्डेलाई रु.८०,०००/- मा बेचेको हो । बिक्री गरिदिए बापत प्रेमबहादुर वि.क.ले मलाई रु.५०००/- दिए । तेस्रो पटक २०५९ साल पुस माघतिर सीताराम चौधरीको भाईले ल्याएको गैँडाको खाग बिक्रीका लागि ग्राहक खोज्न मैले गजबहादुर फाल मगरलाई भनेकोमा उसले लव मल्ललाई भनेछ । लव मल्ल, सुन्दरसिंह ठकुरी, छिरिङ्ग लामा, गजबहादुर र मसमेत भै चोरमारा खोलामा सो खाग रु.२,४०,०००/- मा

तिब्बतियन तान्जिङ्ग निमालाई बेचेको हो । बिकाई दिएबापत लव मल्ल र सुन्दरसिंह ठकुरीलाई संयुक्त रूपमा रु.३०,०००/-, माल धनीलाई रु.१,५०,०००/- दिई बाँकी रकम गजबहादुर फाल मगर र मैले बाँडी खाएका हौं भनी बयान गरेको पाइन्छ । प्रतिवादीमध्येका तान्जिङ्ग निमाले बयान गर्दा सुन्दरसिंह ठकुरीले खबर गरेअनुसार २०५९ साल फागुन चैततिर चोरमारा खोलाको बगरमा निज समेतबाट रु.२,४०,०००/- मा गैँडाको खाग मैले खरीद गरी तिब्बत ल्हासा बस्ने टासीलाई मैले बिक्री गरेको हो । त्यस्तै ३ वटा चितुवाको छाला मैले छिरिङ लामासँग खरीद गरी टासीलाई नै ६०,०००/- मा बेचेको हुँ । मबाट बरामद भएको रु.७,५०,०००/- मैले गैँडाको खाग किन्न बोकेको रकम हो । त्यसमध्ये रु.६,००,०००/- निज टासीले गैँडाको खाग किन्न मलाई पठाएको र बाँकी रु.१,५०,०००/- म आफैँले हालेको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ । त्यस्तै प्रतिवादीमध्येका च्याङ्वा भन्ने दिलबहादुर लामाले बयान गर्दा सुन्दरसिंह ठकुरीले त्रिवेणीबाट बाघको छाला ल्याउन सघाइदेऊ भनेकोले भरतपुरको क्याम्पस गेटसम्म बाघको छाला ओसारी दिएको हुँ । सो बापत सुन्दरसिंह ठकुरीले मलाई रु.२५००/- दिएको हो भनी बयान गरेको पाइन्छ ।

४. अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष प्रतिवादीहरूले गरेको उल्लिखित बयान व्यहोरा हेर्दा प्रतिवादीहरूले एकै मिलानको बयान गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूको उक्त बयान व्यहोराबाट निजहरूले गैँडाको शिकार गरेको भन्ने देखिन नआई प्रतिवादी ओमबहादुर राना मगरसँग रहेको गैँडाको खाग बिक्री गर्न ग्राहक खोज्ने समेतको काममा प्रतिवादीहरू गजबहादुर फाल मगर, लव मल्ल, सुन्दरसिंह ठकुरी र छिरिङ्ग लामासमेत योजनाबद्ध रूपमा संलग्न भई प्रतिवादी तान्जिङ्ग निमासमेतले खाग खरीद गरिलिएको र

प्रतिवादीहरूले आ-आफ्नो भाग हिस्सामा पर्नआएको रकम आपसमा बाँडी लिएको भन्ने देखिन आउँछ । यसरी प्रतिवादीहरूले परस्पर पोलसमेत गरी आरोपित कसूर गरेमा साबित भई गरेको उपरोक्त बयान व्यहोराबाट अखेटोपहार खाग बिक्री गर्ने सिलसिलामा भएको घटनाक्रम क्रमबद्धरूपमा चित्रण हुनआएको र खाग खरीद बिक्री गर्ने कार्यमा आ-आफ्नो संलग्नता देखाई प्रतिवादीहरूले गरेको बयान निजहरूको परस्परको बयान व्यहोराबाटै समर्थित हुन आएको देखिन्छ ।

५. प्रतिवादीहरूको उपरोक्त बयान व्यहोराका अतिरिक्त प्रतिवादीहरू गजबहादुर फाल मगर, सुन्दरसिंह ठकुरी, विजय भन्ने लव मल्ल, दोगला भन्ने छिरिङ्ग लामा र तान्जिङ निमाले संयुक्त रूपमा लेखाइदिएको मिति २०६०।१।२० को कागजमा समेत ओमबहादुर राना मगरले गोसाई चौधरी भन्ने व्यक्तिबाट लिएको खाग बिक्री गर्न गजबहादुर फाल मगरलाई भनेको, गजबहादुरले ग्राहक खोज्न लव मल्ललाई भनेको, लव मल्लले सुन्दरसिंह ठकुरीलाई भनेको र सुन्दरसिंह ठकुरीले छिरिङ्ग लामालाई र छिरिङ्ग लामाले तान्जिङ निमालाई खाग बिक्री गर्ने कुरा गरी २०५९ साल चैत्रमा नवलपरासीको चोरमारा खोलाको बगरमा ६ जना भेला भई रु.२,४०,०००। मा गैँडाको खाग किनबेच गरी आआफ्नो भागमा परेको रूपैयाँ वण्डा गरी लिएको हो । त्यसपछि २०६० साल वैशाख १९ गते पुनः हामीहरू गैँडाको खाग बिक्री व्यवसाय गर्न बसिरहेको अवस्थामा पक्राउ परेका हौं भनी व्यहोरा लेखाइदिएको पाइन्छ । प्रतिवादीमध्येका तान्जिङ निमाको शरीर तलासी गर्दा खाग किन्न भनी बोकेको नगद रु.७,५०,०००। बरामद भएको भन्ने मिति २०६०।१।१८ को बरामदी मुचुल्काको तथ्यबाट समेत प्रतिवादीहरूको उपरोक्त बयान व्यहोरा समर्थित भएको देखिन्छ ।

६. यसरी प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेको तथ्यमा साबित भई एकअर्कालाई पोलसमेत गरी अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष बयान गरेको र निजहरूको उक्त बयान व्यहोरा सर्जमीनका मानिस तथा बरामदी मुचुल्काका मानिसहरूको बकपत्र समेतबाट समर्थित भएको अवस्थामा प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूको साबिती बयानलाई निजहरूका विरुद्ध प्रमाणमा लिन इन्कार गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला मिलेको देखिन आएन । तसर्थ प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावीबाट सफाई दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला उल्टी गरी प्रत्यर्थी प्रतिवादीमध्येका ओमबहादुर राना मगरले पटक पटक गैँडाको खाग बिक्री गरेको भन्ने देखिएको र प्रस्तुत मुद्दामा समेत गैँडाको खाग निजले आफ्नो घरमा नै राखेको भन्ने देखिएको हुँदा निजलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९(१) को कसूरमा ऐ को दफा २६(१) बमोजिम पाँच वर्ष कैद र पचास हजार रूपैयाँ जरिवाना गर्ने र अन्य प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू गजबहादुर फाल मगर र सुन्दरसिंह ठकुरीले गैँडाको खाग आफ्नो संगसाथ राखेको भन्ने देखिन नआएको र निजहरू प्रतिवादी ओमबहादुर राना मगरको संगसाथ रहेको खाग बिक्री गर्नका लागि ग्राहक खोजी गर्ने काममा संलग्न रहेको देखिएको हुँदा निज प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू गजबहादुर फाल मगर र सुन्दरसिंह ठकुरीलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा १९ (१) को कसूरमा सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम जनही एक लाख रूपैयाँ जरिवाना गर्ने गरी संयुक्त इजलासमा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठले व्यक्त गर्नुभएको राय मनासिव देखिएकोले सो राय सदर हुने ठहर्छ । अरु तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावीबाट सफाई दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला उल्टी गरी प्रत्यर्थी प्रतिवादीमध्येका ओमबहादुर राना मगरलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) बमोजिम पाँच वर्ष कैद र पचास हजार रूपैयाँ जरीवाना गर्ने र अन्य प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू गजबहादुर फाल मगर र सुन्दरसिंह ठकुरीलाई ऐ दफा २६(१) बमोजिम जनही एक लाख रूपैयाँ जरीवाना गर्ने गरी संयुक्त इजलासमा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठले व्यक्त गर्नुभएको राय सदर हुने ठहरी फैसला भएकोले सोबमोजिम प्रत्यर्थी प्रतिवादी ओमबहादुर राना मगरका हकमा निज अनुसन्धानको सिलसिलामा पक्राउ परी थुनामा रहेको मितिदेखि पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसलाले छुटेको मितिसम्ममा निजले भुक्तान गरेको कैद अर्वाधि कट्टा गरी बाँकी कैद तथा जरीवाना असूल गर्न र अन्य प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू गजबहादुर फाल मगर र सुन्दरसिंह ठकुरीका हकमा निजहरूलाई लागेको जरीवाना असूल गर्दा निजहरू अनुसन्धानको सिलसिलामा पक्राउ परी थुनामा रहेको मितिदेखि पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसलाले छुटेको मितिबीचमा निजहरूले भुक्तान गरेको कैदबापतको कानूनबमोजिम हुने रकम कट्टा गरी मात्र असूल गर्न भनी शुरु चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयमा लेखी पठाउनु--- १

मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु---२

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.तर्कराज भट्ट

मा.न्या.श्री ताहिर अली अन्सारीको फरक राय :

यसमा प्रतिवादीहरूले गैंडाको खाग बिक्री व्यवसाय गरी राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) र १९ को कसूर अपराध गरेकोले निजहरूलाई सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदावी रहेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत मुद्दामा शाही चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय कसराका अनुसन्धान अधिकारी तथा मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष प्रतिवादीमध्येका विजय मल्ल भनिने लव मल्लले गरेको बयानमा म र सुन्दरसिंह ठकुरी भई ओमबहादुर मगरसँग भएको गैंडाको खाग कावासोती जंगलमा हेरी दोग्ला भन्ने छिरिङ्ग लामालाई खाग बिक्री गर्ने योजनाअनुसार निज छिरिङ्गले साथैमा लिएर आएको तिब्बतियनलाई रु.२,४०,०००। मा खाग बेचेको हो, खाग बेचिदिएबापत मैले रु.१७,५००।- पाएको हुँ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यस्तै प्रतिवादी सुन्दरसिंह ठकुरीको बयानमा २०५९ साल फागुन अन्तिमतिर म र लव मल्ल भई गजबहादुर फाल मगर र ओमबहादुर मगरसँग गैंडाको खाग छ भन्ने थाहा पाई दोग्ला भन्ने छिरिङ्ग लामासमेत भई खाग हेरी सो खाग छिरिङ्ग लामाले ल्याएको तिब्बतियनलाई रु.२,४०,०००। मा बेचेको हो, सो खाग बेचिदिएबापत मैले रु.१२,५००। पाएको हो, २०५६ साल कार्तिक मांसिरतिर मैले च्याङ्वा लामासँग बाघको छाला किनी सनम लामालाई रु.३०,०००।- मा बेचेको थिएँ, २०५८ साउनतिर चितुवाको छाला गोपाल तामाङसँग रु.२५००।- मा र अक्षयकुमार गिरीसँग रु.१०,०००।-मा किनी उक्त छालाहरू दोग्ला भन्ने छिरिङ्ग लामालाई रु.२६,०००।- मा बेचेको थिएँ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । प्रतिवादी गजबहादुर फाल मगरले गरेको बयानमा २०५४ साल चैत्र तेस्रो हप्तातिर

ओमबहादुर राना मगरले मसँग गैँडाको खाग छ किन्ने मान्छे, खोज भनेकोले मैले खोजेको सुमन भोटेलाई रु.२,८०,०००/- मा खाग बेचेको हो, सोबापत ओमबहादुरले मलाई रु.२८०००/- दिएको थियो । २०५९ चैत्र दोस्रो हप्तातिर लव मल्ल, छिरिङ लामा, सुन्दरसिंह ठकुरी र नाम थाहा नभएको तिब्बतियनसमेत खाग किनबेचमा संलग्न भई मैले ओमबहादुर राना मगरलाई सूचना गरी निजले ल्याएको खाग रु.२,४०,०००/- मा बिक्री गरेको हो र मैले रु.३०,०००/- पाएको हो भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै प्रतिवादी छिरिङ लामाले गरेको बयानमा सुन्दरसिंह ठकुरीले गैँडाको खाग बाघको छाला छ भनी फोन गरेकोले २०५८ सालको साउनतिर मैले रु.२६,०००/- मा खरीद गरी तान्जिङ निमालाई रु.३०,०००/- मा बेचेको हुँ । २०५९ साल फागुन अन्तिमतिर फेरि सुन्दरसिंहले फोन गरेकोले मैले तान्जिङ निमासँग कुरा गरी सुन्दरसिंह ठकुरीसमेत भई रु.२,४०,०००/- मा गैँडाको खाग खरीद बिक्री गरेको हो, माल मिलाइदिएबापत मलाई तान्जिङ निमाले रु.२५,०००/- दिएको हो भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । प्रतिवादीमध्येका तिब्बत घर भएका तान्जिङ निमाले गरेको बयानमा २०५९ साल फागुनतिर छिरिङ लामाले खबर गरेअनुसार चोरमारा खोलाको बगरमा सुन्दरसिंह ठकुरीबाट रु.२,४०,०००/- मा गैँडाको खाग खरीद गरेको हुँ, २०५८ साल असारतिर छिरिङ लामासँग रु.३०,०००/- मा ३ वटा चितुवाको छाला लिएको हो, मैले टासीलाई ३ वटा चितुवाको छाला रु.६०,०००/- मा र गैँडाको खाग रु.३,००,०००/- मा बेचेको हुँ । मबाट बरामद भएको रु.७,५०,०००/- मध्ये १,५०,०००/- मैले हालको र बाँकी रकम गैँडाको खाग किन्न भनी तिब्बत ल्हासा बस्ने टासीले मलाई दिएको हो भन्ने उल्लेख भएको

पाइन्छ । प्रतिवादीमध्येका ओमबहादुर राना मगरको बयानमा पहिलो पटक २०५४ सालको जाडो महिनामा सीताराम चौधरीले मलाई दिएको गैँडाको खाग मैले गजबहादुर फाल मगरमार्फत् सुमन मनाङ्गेलालाई रु.३,००,०००/- मा बेचेको हुँ । बिक्री गरिदिए बापत रु.५०,०००/- गजबहादुर र मैले बाँडी लिएका हौं । दोस्रो पटक २०५९ असोज महिनामा प्रेमबहादुर वि.क.ले ल्याएको खाग मैले चन्द्रकान्त पाण्डेलाई रु.८०,०००/- मा बेचेको हो । बिक्री गरिदिएबापत प्रेमबहादुर वि.क.ले मलाई रु.५०००/- दिए । तेस्रो पटक २०५९ साल पुस माघतिर सीताराम चौधरीको भाइले ल्याएको गैँडाको खाग बिक्रीका लागि ग्राहक खोज्न मैले गजबहादुर फाल मगरलाई भनेकोमा उसले लव मल्ललाई भनेछ । लव मल्ल, सुन्दरसिंह ठकुरी, छिरिङ लामा, गजबहादुर र मसमेत भै चोरमारा खोलामा सो खाग रु.२,४०,०००/- मा तिब्बतियन तान्जिङ निमालाई बेचेको हो । बिकाई दिएबापत लव मल्ल र सुन्दरसिंह ठकुरीलाई संयुक्त रूपमा रु.३०,०००/-, माल धनीलाई रु.१,५०,०००/- दिई बाँकी रकम गजबहादुर फाल मगर र मैले बाँडी खाएका हौं भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै प्रतिवादीमध्येका च्याङ्वा भन्ने दिलबहादुर लामाले गरेको बयानमा सुन्दरसिंह ठकुरीले त्रिवेणीबाट बाघको छाला ल्याउन सघाइदेऊ भनेकोले भरतपुरको क्याम्पस गेटसम्म बाघको छाला ओसारी दिएको हुँ । सोबापत सुन्दरसिंह ठकुरीले मलाई रु.२५००/- दिएको हो भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष प्रतिवादीहरूले गरेको बयान व्यहोरा हेर्दा सबैको बयानमा एकै मिलानको व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूको उक्त बयानलाई साबिती बयान भनी प्रतिवादीहरूले एकअर्कालाई परस्पर पोलसमेत गरेको भन्ने आधारमा शुरु शाही

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयले कसूर ठहर गरी प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरेको देखिन्छ।

मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, प्रतिवादीहरूको उपरोक्त बयान कागजबाहेक निजहरूको उपरोक्त आरोपित कसूर पुष्टि हुने अन्य कुनै पनि ठोस सबूत प्रमाण वादी पक्षले पेश गर्न सकेको पाइँदैन। वारदातस्थल कहाँ हो र वारदात कुन मितिमा भएको हो भन्ने कुरासमेत निश्चित रूपले खुलाइएको छैन र कुनै स्वतन्त्र प्रमाणबाट दावीअनुसारको कसूर वारदात स्थापित हुनसकेको देखिँदैन। गैँडाको खाग बिक्री व्यवसाय गरेको भन्ने अभियोगमा प्रतिवादीहरूको मुद्दा दायर भएको देखिन्छ। तर मिसिलसंलग्न खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्काहरू हेर्दा प्रतिवादीहरूले खरीद बिक्री गरेको भनिएको गैँडाको खागलगायत कुनै पनि आखेटोपहार कोही कसैबाट बरामद हुनसकेको देखिँदैन। प्रतिवादीमध्येका तान्जिङ निमाबाट बरामद भएको भनिएको रु.७,५०,०००। पनि प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले खाग खरीद बिक्री गरी लिएदिएको विगो अर्थात् दशीको रूपमा बरामद भएको भन्ने देखिँदैन र प्रतिवादी तान्जिङ निमाको मृत्यु भएको भनी उक्त रकम निजको हकदारलाई फिर्ता दिने गरी शुरु शाही चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाटै निर्णय भएकोसमेत देखिन्छ।

सरजमीन मुचुल्काका भिमनारायण भुसालसमेतका मानिसहरूले पनि प्रतिवादीहरू पक्राउ परेको कुरा सम्म सुनेको हो, निजहरूको आचरण र चालचलनको बारेमा केही थाहा छैन भनी व्यहोरा लेखाइदिएको पाइन्छ। निजहरूले अदालतमा बकपत्र गर्दासमेत प्रतिवादीहरूले गैँडाको खागको कारोबार गर्दछन् भन्ने हल्ला सुनेको सम्म हो, आफूहरूले देखे जानेको होइन भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ।

प्रस्तुत मुद्दा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ३० र ३१ अनुसार तत्कालीन शाही चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयका रेञ्जरबाट अनुसन्धान तहकीकात गरी मुद्दा दायर भई सोही कार्यालयका प्रमुख संरक्षण अधिकृतबाट फैसला भएको देखिन्छ। यसरी मुद्दाको अनुसन्धानकर्ता, अभियोजनकर्ता र निर्णयकर्ता समेत एउटै निकाय रहेकोमा कानूनले न्यायिक अधिकारक्षेत्र तोकेको मुद्दा हेर्ने अधिकारीले प्रतिवादीहरूको साबिती बयान र सहअभियुक्तहरूको पोललाई प्रमाणमा ग्रहण गर्दा अत्यन्त सावधानी अपनाउनु पर्ने हुन्छ। त्यस्तो साबिती र सहअभियुक्तको पोल मिसिलसंलग्न अन्य स्वतन्त्र र वस्तुगत प्रमाणबाट समर्थित भएको अवस्थामा मात्र प्रमाणमा ग्राह्य हुन्छ तर प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले शुरु कार्यालयमा गरेको भनिएको साबिती बयान र परस्पर गरेको पोल मिसिलसंलग्न अन्य कुनै पनि स्वतन्त्र र ठोस सबूत प्रमाणबाट समर्थित भएको अवस्था देखिँदैन। यथार्थमा प्रतिवादीहरूले गरेको भनिएको साबिती बयान पनि सजायभागी गराउने प्रकृतिको स्पष्ट साबिती बयान रहेको देखिँदैन।

प्रमाण ऐन २०३१ को दफा २५ मा “फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तको कसूर प्रमाणित गर्ने भार वादीको हुनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। सो कानूनी व्यवस्थाको अर्थ वादी अर्थात् सरकारले अभियुक्तबाटै कसूर स्वीकार गरेको कागज गराएर आफ्नो दायित्व पूरा भएको सम्झने भन्ने होइन। त्यसको अर्थ वादीले अभियुक्तको कसूर प्रमाणित गर्ने ठोस र स्वतन्त्र प्रमाणको खोजी गर्नुपर्दछ भन्ने हो। त्यस्तो स्वतन्त्र र वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेश भएको अवस्थामा प्रतिवादी इन्कार नै रहेको भए पनि निजको

कसूर स्थापित भई निजलाई सजाय हुन्छ । कुनै पनि अभियुक्तलाई आफूउपर लगाइएको अभियोगको सम्बन्धमा कुनै बयान नदिई चूप लागि बस्ने सम्मको संवैधानिक अधिकार प्राप्त रहेको हुन्छ । अभियुक्तलाई यस्तो अधिकार प्राप्त रहेको सन्दर्भमा बिना कुनै स्वतन्त्र प्रमाण निजलाई वादी अर्थात् सरकारी पक्षले आफ्नो हिरासतमा राखेर गराएको कथित साबिती मात्रलाई कसूर प्रमाणित हुने पर्याप्त आधार मान्ने हो भने त्यो फौजदारी न्याय सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ । यसबाट आरोपित व्यक्तिको उक्त संवैधानिक हकको अपहरण त हुन्छ नै साथसाथै वादीलाई वस्तुनिष्ठ प्रमाणको खोजी गर्नेतर्फ भन्दा अभियुक्तलाई साबित गराउनेतर्फ दुरुत्साहन मिल्ने भई राज्यको फौजदारी न्याय प्रशासन विकृत र निरंकुश बन्न जान्छ । यो खतरालाई अदालतले सदा हृदयङ्गम गर्नेपर्दछ । त्यसैले अरु स्वतन्त्र एवं वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट समर्थित (Corroborate) नभएको कथित साबितीलाई अदालतले अभियुक्तका विरुद्ध प्रमाणमा लिन मिल्दैन ।

कुनै वा केही व्यक्ति कुनै खास कसूर वारदातका कसूरदार हुन् भन्ने वादीलाई आशंका उत्पन्न हुन सक्दछ वा कुनै वा केही व्यक्तिउपर कुनै खास कसूर गरेको भनी अपराध अनुसन्धान गर्ने निकायका अधिकारीले आशंका गर्न सक्दछ । तर सो शंका, आशंकाको पृष्ठभूमिमा ठोस अनुसन्धानबाट यथेष्ट र भरपर्दो प्रमाणको खोजी गरी संकलन गर्न सक्नु पर्दछ । आशंकाको परिस्थिति दर्शाई सजायको मागदावी गर्न मिल्दैन । त्यसरी दावी गरिए पनि न्यायिक अधिकारी वा निकायले शंका, उपशंका वा कसैको पूर्व आचरण वा व्यवहारको पृष्ठभूमिलाई आधार बनाई निजलाई कसूरदार ठहर्‍याउन वा सजाय गर्नु मान्य फौजदारी न्याय सिद्धान्तको प्रतिकूल हुन्छ । फौजदारी कसूर निश्चित

र शंकारहित प्रमाणबाट प्रमाणित र पुष्टि हुनै पर्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा आरोपित प्रतिवादीहरू विरुद्ध आरोपित कसूर गरेको शंकारहित प्रमाण प्रस्तुत गरिएको पाइँदैन ।

अतः प्रस्तुत मुद्दामा राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयका अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष प्रतिवादीहरूले गरेको भनिएको साबिती बयानबाहेक निजहरू विरुद्धको आरोपित कसूर पुष्टि हुने अन्य कुनै स्वतन्त्र र वस्तुनिष्ठ प्रमाण वादी पक्षले पेश गर्न सकेको नदेखिँदा त्यस्तो कथित साबिती र पोल मात्रको आधारमा प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेको ठहर्‍याई निजहरूलाई सजाय गर्न नमिल्ने भएकोले शुरु शाही चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको निर्णय उल्टी गरी प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावीबाट सफाइ दिने गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६३।८।४ को फैसला सदर गरेको हदसम्म संयुक्त इजलासमा माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौलाले व्यक्त गर्नुभएको राय मनासिब देखिएकोले सो हदसम्म उक्त राय सदर हुने ठहर्‍छ ।

यस इजलासका सहयोगी माननीय न्यायाधीशहरूको बहुमतले पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गर्ने संयुक्त इजलासका सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठको राय मनासिब ठहर्‍याउने निर्णयमा पुगेकोले सो बहुमतको रायसँग सहमत नहुँदा मैले मेरो फरक राय लेखेको छु । कानूनबमोजिम गर्नु ।

संवत् २०६९ साल भदौ २८ गते रोज ५ शुभम्--
इजलास अधिकृत: मातृकाप्रसाद आचार्य



निर्णय नं. ८११२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
रिट नं. २०६८-WH- ००८३
आदेश मिति: २०६९।६।२८।१

मुद्दा: बन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

निवेदक: बर्दिया जिल्ला मनाउ गा.वि.स. वडा नं.
८ घर भई हाल कारागार कार्यालय बर्दियामा
थुनामा रहेको दीपनारायण श्रेष्ठ
विरुद्ध

विपक्षी: बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज ठाकुरद्वार बर्दिया
समेत

- म्याद तामेली प्रक्रियालाई निरपेक्ष एवं यान्त्रिक प्रक्रियाको रूपमा नभई सम्बन्धित व्यक्तिलाई आफ्नो विरुद्ध लगाइएको अभियोग वा दावीको विषयमा यथासमयमा सूचित गराई प्रतिवाद गर्न मौका पाउने अधिकारलाई व्यवहारतः सार्थक तुल्याउने एक गतिशील प्रक्रियाको रूपमा स्वीकार गरेकोले म्याद तामेली प्रक्रियाको उद्देश्य सम्बन्धित व्यक्तिउपर लागेको अभियोग वा निजउपर परेको अन्य कुनै दावीको विषयमा यथासमयमै सुसूचित गराई आफ्नो प्रतिरक्षा गर्न पर्याप्त मौका प्रदान गर्नुपर्ने ।
- म्याद तामेलीसम्बन्धमा यान्त्रिक नियम लागू भयो भएन भन्ने कुरा महत्वको विषय

नभई सम्बन्धित व्यक्तिले त्यस्तो सूचना यथासमय प्राप्त गर्नु गरेन भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुने ।

(प्रकरण नं.६)

- साधिकार निकायबाट भएको फैसलाबमोजिम लागेको कैद असूल गर्नका लागि कैदमा पठाइएको स्थितिमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू पूर्णमान शाक्य, डा. रजितभक्त प्रधानाङ्ग र खड्गबहादुर शाह

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता धर्मराज पौडेल एवं विद्वान अधिवक्ताद्वय लोकेन्द्रध्वज खाँड र विनु श्रेष्ठ

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अ.व. ११०, २०८ नं.

आदेश

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ बमोजिम दायर भई पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा र निर्णय यस प्रकार छ:-

अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने तथा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण नहुने प्रत्याभूति गरेको छ । धारा २४ ले कसूर प्रमाणित नभएसम्म निर्दोष मानिने, आफ्नो विरुद्ध साक्षी हुन नलाग्ने, आफ्नो विरुद्धको कारवाहीको जानकारी पाउने र स्वच्छ सुनुवाइको हकको प्रत्याभूति गरेको छ भने धारा २७

ले आफ्नो सरोकारको विषयको सूचना माग्ने र पाउने हकको व्यवस्था गरेको छ ।

म निवेदक २०६०।१।१८ देखि २०६३।२।३१ सम्म एभरेष्ट क्यासिनो काठमाडौंमा र २०६४।४।३२ देखि २०६८।५।१७ सम्म Goldfinger the casino, Cidate de Goa मा काम गरी आएको थिए । विपक्षी निकुञ्ज कार्यालयमा स.फौ.नं. १७ को गैडा मारी गैडाको खाग खरीद विक्री गरेको मुद्दा दायर गरी म समेतलाई प्रतिवादी बनाई २०६८।१।७ मा मलाई रु.१,००,०००।- जरीवाना र ६ वर्ष कैद हुने गरी फैसला गरिएको रहेछ । सो कुरा मलाई पक्राउ गरी मिति २०६८।१।०।२ मा च.नं. ११४१ को पत्रानुसार पूर्जा दिई विपक्षी कारागार कार्यालयमा कैदमा राखिएपछि मात्र मिसिल कागजको नक्कल लिएपछि थाहा भएको हो ।

मेरो घर वतन जिल्ला बर्दिया मनाउ गा.वि.स. वडा नं. ८ मा रहे भएको कुरा विपक्षी निकुञ्ज कार्यालयलाई जानकारी भएको व्यहोरा २०६६।६।२१ मा जारी म्यादबाट देखिएको छ । यस अवस्थामा मेरो नामको म्याद घर ठेगानामा गई मेरो एकासगोलका मानिसलाई बुझाउनुपर्ने, सो नभए दुई जना भलादमीसहित स्थानीय वडा सदस्य वा गा.वि.स. सचिवलाई रोहवरमा राखी घरमा टाँस गर्नुपर्ने, घरद्वार मानिस पत्ता नलागे गाउँ, शहर, टोलमा र सो पनि सम्भव नभए अड्डामा सबैले देखे ठाउँमा टास्नुपर्ने गरी अ.वं. ११० नं. समेतमा व्यवस्था भएको छ । विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १०(२)(३) मा समेत सोही व्यवस्था रहेको छ । कानूनको उल्लिखित व्यवस्थाविपरीत मेरा नामको म्याद वडा नं. ५ र ९ का मानिस र गा.वि.स. पियनलाई रोहवरमा राखी मनाउ गा.वि.स. कार्यालयमा २०६६।७।१८ मा टाँस गरिएको र मिति २०६८।४।२१ मा गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा सूचना प्रकाशन गरी तामेल गरिएको रहेछ ।

गैरकानूनी रूपमा भएको उक्त म्याद तामेली र सार्वजनिक सूचना समेत वेरितको हुँदा सो बदर गरी अ.वं. २०८ नं. बमोजिम बयान प्रतिवाद गर्न पाऊँ भनी निवेदन गर्दा विपक्षीबाट निवेदन खारेज गरियो । विपक्षीहरूले गैरकानूनी कार्यविधि अपनाई संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पार्ने गरी फैसला गरी मिति २०६८।१।०।१ मा पक्राउ गरी थुनामा राखेको कार्य बदरभागी भएकाले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुनामुक्त गरिपाऊँ साथै रिटको अन्तिम तुङ्गो नलागेसम्म निवेदकबाट सामान्य धरौटी लिई थुनामुक्त गरी तारिखमा राख्नु भनी विशेष आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन दावी ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, जारी हुनु नपर्ने भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक ३ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा सोको अवस्था नाघेपछि, नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।३।१३ को आदेश ।

विपक्षी दीपनारायण श्रेष्ठ गैडा मार्ने कार्यमा संलग्न रहेको पाइएकोले सोहीबमोजिम मुद्दा दर्ता भै निजलाई आफ्नो सफाइ पेश गर्नका लागि यस कार्यालयबाट मिति २०६५।३।२५ गते निजका नाउँमा रीतपूर्वकको म्याद जारी भएकोले म्याद बुझाउन निजको घर ठेगानामा गएका कर्मचारीले खोजतलास गर्दा निज लुकिछिपी गाउँमा बसेर म्याद नबुझेको, निजको घर खोजतलास गर्दा स्थानीय मानिसहरूले जिल्ला बर्दिया मनाउ गा.वि.स. वडानं. ८ नौरंगा गाउँमा निजको घर भनी चिनाएको घरमा म्याद टाँस गर्न खोज्दा म्याद टाँस गर्न नदिएको कारणबाट निजको स्थायी ठेगाना खुलेको मनाउ गाउँ विकास समितिको

कार्यालयमा मिति २०६५।४।१५ मा गा.वि.स. का सरकारी कर्मचारी र विपक्षीका छिमेकी भद्रभलादमीहरूको रोहवरमा म्याद टाँस गरी तामेल भएको छ। तत्पश्चात पनि विभिन्न मितिमा आदेश भै जारी भएको म्याद समेत फिर्ता हुन आएको हुनाले मिति २०६८।४।९ को आदेशबाट मिति २०६८।४।२९ मा निज दीपनारायण श्रेष्ठ समेतका प्रतिवादीहरूका नाउँमा गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गरी म्याद जारी गरेर निजलाई सुनुवाइको मौका दिईएको थियो। तर विपक्षीले गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाको अवहेलना गरी अड्डामा उपस्थित भएर आफ्नो सफाइ पेश गर्न इन्कार गरेको हुँदा कानूनसम्मत प्रक्रिया पूरा गरी मुद्दा फैसला भएको हो। यसरी अड्डामा हाजीर भै आफ्नो भनाई राख्नका लागि पटकपटक अवसर दिँदा विपक्षीले अटेरी गरेर हाजीर हुन नआई प्रचलित कानूनको उपहास गर्दै आएकोमा पक्राउ गरी दण्डसजाय भोग्नु पर्ने अवस्था आएपछि दण्डसजायबाट बच्ने अभिलाषाबाट प्रेरित भै भूठा निवेदन दावी गरेका हुन्।

मिति २०६८।१०।१९ मा पक्राउ भै कारागार कार्यालयमा कैदमा राखिएपछि मात्र आफूलाई गैँडा मारी खाग खरीद विक्री गरेको आरोप लागेको जानकारी पाएको भन्ने विपक्षी निवेदकको दावी गलत छ। पहिलो पटक मिति २०६७।४।१३ मा भएको फैसलाको जनाउ दिई विपक्षी दीपनारायण श्रेष्ठलाई पठाईएको च.नं २०५ मिति २०६७।४।१४ को रजिष्ट्री पत्र समेत विपक्षीले प्राप्त गरी गैँडा मारेको अभियोग लगाई मुद्दा चलाईएको जानकारी निजले पाईसकेको यथार्थता हुँदाहुँदै हाल आएर आफूलाई जानकारी नभएको भन्ने निजको दावी स्वतः बदरभागी छ। अतः निजको निवेदन बदर गरी यस कार्यालयबाट भएको आदेश सदर राखी

रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको लिखित जवाफ।

प्रस्तुत रिटमा कारागार कार्यालय बर्दियाले संविधानको कुन धारा एवं कुन कानूनको उल्लंघन गरी विपक्षीलाई अन्यायमा पारेको हो कहिँकतै उल्लेख गर्न सकेको अवस्था छैन, कारागार ऐन, २०१९ ले निर्देशन गरेको काम, कर्तव्य पूरा गर्ने सिलसिलामा बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट विपक्षीलाई दिएको च.नं. ११४९ मिति २०६८।१०।२२ को कैदी पूर्जाबमोजिम विपक्षीलाई यस कारागारमा कैदमा राखिएको हो। यस कार्यालयको कुनै पनि कार्यले विपक्षीको हक अधिकार हनन् नभएकाले रिट खारेज होस् भन्ने समेत व्यहोराको कारागार कार्यालय गुलरियाको लिखित जवाफ।

विपक्षी निवेदक दीपनारायण श्रेष्ठबाट बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयले मिति २०६८।११।१८ मा गरेको आदेश बदर गरिपाउँ भनी यस अदालतमा अ.वं. १७ नं.बमोजिमको निवेदन पर्दा कैफियत प्रतिवेदन माग भई इजलास समक्ष पेश हुँदा, “निवेदकका नाममा त्यस कार्यालयबाट जारी भएको मिति २०६६।७।१८ को म्याद कानूनबमोजिमको रीत नपुगेकोमा मिति २०६८।४।२९ गतेको राष्ट्रिय दैनिक पत्रिका, गोरखापत्रमार्फत् म्याद तामेल भएकोलाई अ.वं. ११० नं. को परिपूरक रूपमा म्याद तामेलीसम्बन्धी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम २२क(१) को (ख) बमोजिम कानूनी रीतपूर्वकको तामेली मान्नु पर्ने भएकाले त्यहाँबाट सो म्याद बदर नहुने गरी भएको मिति २०६८।११।१८ को आदेश वेरीतको भन्न मिलेन। कानूनबमोजिम गर्नुहोला।” भन्ने आदेश भएको र यस अदालतबाट भएका कामकारवाही कानूनसंगत हुँदा यस अदालतका नाममा कुनै आदेश जारी हुनुपर्ने होइन रिट खारेज होस् भन्ने पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको लिखित जवाफ।

नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पूर्णमान शाक्य, डा.रजितभक्त प्रधानाङ्ग र खड्गबहादुर शाहले हाम्रो पक्षलाई निजउपर लागेको अभियोगमा प्रतिरक्षा गर्न पाउने अधिकारबाट वञ्चित गरेर ६ वर्ष कैद समेत हुने गरी फैसला भएको छ। म्याद तामेल गर्दा अ.वं. ११० नं. को रीत नपुन्याई वेरीतपूर्वक तामेली गरिएको छ। गा.वि.स. को पिउनलाई म्याद बुझाउँदैमा रीतपूर्वक तामेल भएको भन्न मिल्दैन। स्थानीय भलादमीहरूलाई समेत म्याद तामेलीमा साक्षी राखिएको छैन। अ.वं. ११० नं. को रीत नपुन्याई म्याद तामेली भएको स्थितिमा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशन गरिनुलाई पर्याप्त मान्न नमिल्ने भएकाले माग बमोजिमको आदेश जारी होस् भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो। विपक्षी बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेल एवं विद्वान अधिवक्ता द्वय श्री लोकेन्द्रध्वज खाँड र विन्नु श्रेष्ठले विपक्षीले सुनुवाइको मौका नै नपाएको भन्ने भूठा हो। कार्यालयबाट जारी भएको म्याद तामेल गर्न नदिई विपक्षी भागेर हिडेको अवस्था छ। गा.वि.स.कार्यालयमा म्याद टाँस गर्दा गा.वि.स.मा बस्ने व्यक्तिहरूलाई साक्षी राख्नु पर्याप्त हुन्छ। विपक्षीको सुनुवाइको अधिकारको सम्मान गर्नकै लागि गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशन गरिएको हो। बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज समेतबाट भए गरेका कामकारवाहीमा कुनै कानूनी त्रुटि विद्यमान नहुँदा माग बमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था छैन रिट खारेज होस् भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो।

पेश भएको रिट निवेदनसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी दुवैतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरलाई दृष्टिगत गर्दा

प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा अ.वं. ११० नं. को प्रक्रिया नपुन्याई म्याद तामेली गरी मलाई सुनुवाइको मौका नै नदिई मउपर गैँडा मारी गैँडाको खाग खरीद विक्री गरेको मुद्दा लगाई ६ वर्ष कैद र रु.१,००,०००/- जरीवाना हुने गरी विपक्षी निकुञ्ज कार्यालयबाट फैसला भएको कुरा मलाई पक्राउ गरी मिति २०६८।१०।१ मा कैदमा राखेपछि मात्र थाहा हुन आएको, त्यसपछि अ.वं. २०८ नं. बमोजिम बयान प्रतिवाद गर्न पाऊँ भनी निवेदन दिएकोमा विपक्षीबाट उक्त निवेदन समेत खारेज गरिएको ती कामकारवाहीहरूबाट संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा बन्देज लाग्न गएको र प्राकृतिक न्याय सिद्धान्त समेतको विपरीत भएकाले विपक्षीहरूका सम्पूर्ण कामकारवाही बदर गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुनामुक्त गरिपाऊँ भन्ने निवेदनको मुख्य मागदावी रहेछ।

३. रिट निवेदक दीपनारायण श्रेष्ठ समेतलाई प्रतिवादी बनाई गैँडा मारी गैँडाको खाग खरीद विक्री गरेको अभियोग लगाई बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयमा मुद्दा दायर भए पछि उक्त कार्यालयको मिति २०६८।१।७ को फैसलाबमोजिम लागेको कैद वर्ष ६ र एकलाख जरीवाना असूल गर्ने क्रममा मिति २०६८।१०।२ मा कैदी पूर्जा दिई निज प्रतिवादीलाई कैदमा राखिएको पाइन्छ। उक्त मुद्दामा प्रतिवादीलाई सुनुवाइको मौका नदिई फैसला गरिएको हुनाले सो फैसलाबमोजिम राखिएको कैद गैरकानूनी रहेको भन्ने नै रिट निवेदकको मूल जिकीर भएकाले निवेदकलाई सुनुवाइको मौका दिइएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्नु पर्ने हुन आएको छ।

४. उक्त गैँडा मारी गैँडाको खाग खरीद बिक्री गरेको मुद्दामा यी रिट निवेदकको वतन “बर्दिया जिल्ला मनाउ गा.वि.स. वडा नं. ८ नौरङ्गा बस्ने” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। उक्त निकुञ्ज कार्यालयबाट निजका नाममा मिति २०६५।३।२५ मा जारी भएको ३० दिने म्यादमा निजको वतन अभियोगपत्रमा लेखिएबमोजिम नै अर्थात् बर्दिया जिल्ला मनाउ गा.वि.स. वडा नं. ८, नौरङ्गा बस्ने उल्लेख भई जारी भई तामेल हुँदा रीत नपुगी तामेल भएको भन्ने आधारमा मिति ०६६।४।१८ मा उक्त म्याद बदर भई पुनः निज प्रतिवादी दीपनारायण श्रेष्ठका नाममा मिति २०६६।६।२९ मा म्याद जारी भएकोमा उक्त म्यादमा पनि प्रतिवादीको वतन साविकबमोजिम नै बर्दिया जिल्ला मनाउ गा.वि.स. वडा नं. ८ खुलाइएको मिसिलबाट देखिएको छ। मिति २०६६।७।१८ मा तामेल भएको उक्त म्यादको तामेली प्रति हेर्दा मनाउ गा.वि.स. कार्यालयमा बुझाइएको र टाँस भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भई सोही गा.वि.स. भित्रका पाँचजना व्यक्तिहरूलाई साक्षी राखिएको पाइयो। उक्तबमोजिम म्याद तामेल हुदा समेत प्रतिवादी दीपनारायण उपस्थित नभएपछि मिति २०६८ साउन २९ गतेको गोरखापत्रमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी म्याद तामेली भएको पाइयो।

५. यसप्रकार यी रिट निवेदक दीपनारायण श्रेष्ठको वतन फरक पारी म्याद जारी भएको नभई निजको खास वतनमा नै म्याद जारी भएको देखिएको छ। लिखित जवाफमा निजको घर ठेगानामा गएका कर्मचारीले खोजतलास गर्दा लुकिछिपी गाउँमा बसेर म्याद नबुझेको, स्थानीय मानिसहरूले मनाउ गा.वि.स. वडानं. ८ नौरंगामा निजको घर भनी चिनाएको घरमा म्याद टाँस गर्न खोज्दा टाँस गर्न नदिएको कारणबाट निजको

स्थायी ठेगाना खुलेको मनाउ गाउँ विकास समितिको कार्यालयमा छिमेकी र भद्रभलादमीहरूको रोहवरमा म्याद टाँस गरी तामेल भएको भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ। सोबमोजिम तामेली गरेपछि पनि निवेदकले उल्लेख गरेको वतन नै खुलाई गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भएको अवस्था समेत रहेको छ। संलग्न फाईलबाट यी निवेदक समेतलाई म्याद जारी गरी सुनुवाइको मौका दिने सम्बन्धमा बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट मिति २०६५।३।२५ देखी २०६८।४।२९ सम्ममा विभिन्न कामकारवाही भएको पाइएको छ। यसै सन्दर्भमा निकुञ्ज कार्यालयबाट पहिलो पटक मिति २०६७।४।१३ मा भएको फैसलाको जनाउ दिई यी दीपनारायण श्रेष्ठलाई पठाइएको च.नं २०५ मिति २०६७।४।१४ को रजिष्ट्री पत्र समेत प्राप्त गरी गैँडा मारेको अभियोग लगाई मुद्दा चलाइएको जानकारी निजले पाइसकेको यथार्थ अवस्था रहेको भन्ने समेत लिखित जवाफ व्यहोरामा खुलाइएको छ। उक्त व्यहोरालाई यी निवेदकतर्फबाट खण्डन गर्न सकेको पाइदैन।

६. हाम्रो कानून प्रणालीले म्याद तामेली प्रक्रियालाई निरपेक्ष एवं यान्त्रिक प्रक्रियाको रूपमा नभई सम्बन्धित व्यक्तिलाई आफ्नो विरुद्ध लगाइएको अभियोग वा दावीको विषयमा यथासमयमा सूचित गराई प्रतिवाद गर्न मौका पाउने निजको अधिकारलाई व्यवहारतः सार्थक तुल्याउने एक गतिशील प्रक्रियाको रूपमा स्वीकार गरेको देखिन्छ। यथार्थमा म्याद तामेली प्रक्रियाको उद्देश्य सम्बन्धित व्यक्तिलाई निजउपर लागेको अभियोग वा निजउपर परेको अन्य कुनै दावीको विषयमा यथासमयमै सुसूचित गराई आफ्नो प्रतिरक्षा गर्न पर्याप्त मौका प्रदान गर्नु नै हो। यस सन्दर्भमा म्याद तामेलीसम्बन्धमा यान्त्रिक नियम लागू भयो भएन भन्ने कुरा महत्वको विषय नभई सम्बन्धित व्यक्तिले त्यस्तो सूचना

यथासमय प्राप्त गर्नु चाहिँ महत्वको हुन्छ र यसबारे विशेष विचार गरिने पनि हो ।

७. प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा हेरिएमा माथि बिबेचना गरिएका आधार र कारणहरूबाट यी रिट निवेदकलाई प्रतिवादको मौकाबाट नै बञ्चित गर्ने गरी कुनै कामकारवाही भएको भन्न सक्ने अवस्था देखिएको छैन । निवेदकले सुनुवाइको मौका नपाएको भन्ने कथन पनि विश्वासलायक देखिन आएन । अतः साधिकार निकायबाट भएको फैसलाबमोजिम लागेको कैद असूल गर्नका लागि निवेदक दीपनारायण श्रेष्ठलाई कैदमा पठाइएको देखिन आएकोले माग बमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था रहेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६९ साल असोज २८ गते रोज १ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : टीकाराम आचार्य



निर्णय नं. ८९१३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
०६५-WO-०१५७
आदेश मिति: २०६९।६।२

विषय: उत्प्रेषण मिश्रित परमादेश ।

निवेदक: जिल्ला पर्सा, वीरगञ्ज उपमहानगरपालिका
वडा नं. १५ बस्ने सुमित्रादेवी कनुइन समेत
विरुद्ध

विपक्षी: मालपोत कार्यालय, पर्सा वीरगञ्ज समेत

- कार्यविधि कानूनले तोकेको प्रक्रियाअनुसार निर्णय गर्दा व्यक्तिको सारवान हकमा असर पर्नु स्वाभाविक हुन्छ, त्यसरी अदालतबाट उपचार प्रदान गर्दा सारवान हकमा असर पर्दैमा कार्यविधिसम्बन्धी कानूनलाई कार्यविधि कानून होइन भन्न नमिल्ने ।
- मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा भएको लेनदेनलाई बदर गराउन न्याय प्रशासन ऐनअन्तर्गत पुनः शुरु फिराद गर्नुपर्ने दोहोरो भन्नुबाट मुक्त गरी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. ले सहज उपचारको मार्गसम्म प्रशस्त गरेकोले कानूनी उपचार प्रदान गर्दा सारवान हकमा असर पर्छ भन्ने आधारले कार्यविधिसम्बन्धी कानूनलाई कार्यविधि कानून होइन भन्न नमिल्ने ।
- नियम ७८क. अन्तर्गत निर्णय गर्दा विवादित सम्पत्तिको विषयमा पहिले मूल मुद्दाबाट एक पटक अन्तिम भई विवादित सम्पत्तिको हक बेहकको सम्बन्धमा टुङ्गो लागिसकेको फैसलाको ठहर निर्णयको परिधिभित्र रहेर निर्णय गर्नुपर्ने ।
- लिनेदिने व्यक्तिहरू पहिले चलेको मुद्दाका पक्षहरू नभए पनि विवादित सम्पत्तिको विषयमा अदालतको निर्णय पहिले भै न्यायाधीशको इजलासबाट सम्पत्ति लिनेदिने व्यक्तिहरूलाई बुझी सबूद प्रमाणहरू केलाई निर्णय हुने र सो उपर चित्त नबुझेमा पुनरावेदन गर्ने हक समेत सुरक्षित हुने

भएकोले त्यसबाट व्यक्तिको सारवान अधिकारमा असर परेको नै भएपनि अन्यथा भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- कार्यविधिसम्बन्धी कानूनले व्यक्तिलाई दण्ड सजाय गर्ने वा व्यक्तिको हक अधिकारको सिर्जना नगर्ने हुँदा कार्यविधिसम्बन्धी कानूनलाई कानून लागू भएको मितिभन्दा अगाडिदेखि नै लागू हुने गरी अर्थात् पश्चात्दर्शी असर (Restrospective Effect) हुने गरी लागू गर्न सकिने ।

(प्रकरण नं.१२)

- अदालतबाट भएको अन्तिम फैसला कार्यान्वयनमा मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा भएको हक हस्तान्तरणले उत्पन्न भएको समस्यालाई निराकरण गर्न तथा फैसला कार्यान्वयनलाई सरल एवं सहज बनाउन जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को तेस्रो संशोधनद्वारा थप भएको नियम ७८क लाई अन्यथा व्याख्या गरी पुनः उक्त नियमावलीको व्यवस्थालाई अदालतको व्याख्याबाट निष्क्रिय तुल्याउनु उपयुक्त नहुने ।
- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क को व्यवस्था लागू हुनु भन्दा अगाडिको मितिमा हक हस्तान्तरण भएको कारणले मात्र सो सम्बन्धमा परेको निवेदनको तथ्यभित्र प्रवेश नगरी निवेदनलाई नै अस्वीकार गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू प्रशान्तकृष्ण दास तथा सतिशकुमार भा

विपक्षी तर्फबाट: वरिष्ठ विद्वान अधिवक्ताहरू महादेव यादव र देवेन्द्रसिंह तथा विद्वान अधिवक्ताहरू नरहरि आचार्य, प्रेम खड्का, विष्णुप्रसाद कँडेल, जगन्नाथ महतो सिंह, रामकृष्ण काफ्ले र राजिव आचार्य

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०२८ नि.नं. ५८२
- नेकाप २०४९ नि.नं. ४६३१
- नेकाप २०६१ नि.नं. ७४३२
- नेकाप २०६५ नि.नं. ८०४३

सम्बद्ध कानून:

- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा
- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क
- मुलुकी ऐन, अ.व. १७ नं. आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:-

हामी निवेदिकाको स्व. ससुरा मगनी साह नाउँ दर्ताको साविक रै.नं. ३९ को ज.वि. ०-१०-० जग्गा निज स्व. ससुरा मगनी साहले जिल्ला पर्सा मुडली गाउँ विकास समिति वडा नं. ३ हाल ऐ. वडा नं. १५ बस्ने सुरजीको लोग्ने नकछेदी साहलाई रु.१४४००/- मा मिति २०२१।२।२७ मा भोगबन्धकी लेखी पास गरी दिनु भएको थियो । वहाँ २०२२ साल आषाढ महिनामा आफ्नो कालगतीले परलोक हुनुभयो । सभै नापी हुँदा उक्त जग्गा जिल्ला पर्सा नगवा वडा नं. ५ कि.नं. २५ को ज.वि. ०-१०-६ जग्गा कायम भएको छ । ससुराको मृत्युपश्चात लोग्ने जगदीशप्रसादले सो भोगबन्धकी फछ्यौटको लागि कारवाही गर्नु भएकोमा

रु.११०५।४७ तिर्न बाँकी रहन गएकोले सो रकम बुझाएमा रजिष्ट्रेशन फट्टा गरी दिने भनी तत्कालीन भूमि प्रशासन कार्यालय वारावाट मिति २०२६ साल भदौ १ गते फैसला भयो । नकछेदी साह परलोक हुनु भएकोले निजको श्रीमती सुरजीलाई सो फैसलाबमोजिमको रकम लिई लिखत फट्टा गराई दिनुहोस् भन्दा जग्गा भुटेलीको नाममा राखेकोले र निजहरूले जग्गा फिर्ता गर्न रकम बुझ्न इन्कार गर्नु भएकोले लोग्ने जगदीशले निजहरू उपर भोगबन्धको फट्टा फिर्ता हक कायम दर्ता बदर समेतको तालिस गर्नु भएको थियो । उक्त मुद्दा चल्दाको बखत लोग्ने जगदीशप्रसाद बौलाहा भई घरबाट भागी वेपत्ता हुनु भएकोले सो मुद्दा हामी निवेदिकाहरूले सकार गरी सो मुद्दामा सुर्जी र मुन्नीलाल भन्ने भुटेलीसँग मिलापत्र गर्दा विपक्षी सुर्जीले भोग बन्धकीको बाँकी रकम बुझी लिई हामीहरूलाई जग्गा फिर्ता गर्ने गरी हाम्रो हक कायम गरी भोग चलन दर्ता समेत कायम गरी मिलापत्र भयो ।

सो मिलापत्रअनुसारको जग्गा दर्ता गर्न गराउन जाँदा मिलापत्रबमोजिमको उक्त जग्गा मुद्दा चल्दा चल्दैको अवस्थामा मुन्नीलाल भन्ने भुटेलीले सावित्री देवीलाई दानपत्र लेखी मिति २०४२।५।२० मा रजिष्ट्रेशन पास गरिदिनु भएको रहेछ । हाम्रो हक भोगको जग्गा मुद्दा पर्दापर्दै विपक्षीहरूले आपसमा जालसाजी गरी लिए दिएकोले सो लिखत र दर्ता बदर गरी पाउन हामी निवेदिकाहरूले मुद्दा दायर गरी तहतह फैसला हुँदै सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०४२।५।२० को दानपत्रको लिखत बदर वादी दावीबमोजिम विवादित जग्गा वादीहरूको नाउँमा दर्ता समेत हुने ठहर्छ भन्ने मिति २०६१।११।६ मा अन्तिम फैसला भयो । उक्त फैसलाबमोजिम पूर्जा लिई मालपोत कार्यालय पर्सामा दाखेल

खारेज गराउन जाँदा उक्त जग्गा विभिन्न व्यक्तिहरूको नाउँमा पास भै गएकोले निवेदन तामेलीमा राखी दिने आदेश भएको र उक्त जग्गा क-कसको नाउँमा गएको छ भनी पत्ता लगाई हेर्दा सावित्री देवीले कित्ताकाट गरी राधा सुवेदी समेत विभिन्न व्यक्तिहरूलाई लिखत गरी दिएको रहेछ । सो सम्बन्धमा लिखत बदरतर्फ र कि.नं. १२७९ को ०-०-७ र कि.नं. १४३९ को ०-०-१९-११ रा.वा. बैंकबाट रोक्का समेत गराएकाले सो जग्गा फुकुवा समेत गरी दाखेल खारेज दर्ता पूर्जा समेत पाऊँ भनी जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क, बमोजिम जिल्ला अदालतमा निवेदन दिँदा जिल्ला अदालत नियमावलीको तेस्रो संशोधनले सो भन्दा अगावै भएको जग्गा हक हस्तान्तरणको कार्यलाई अन्यथा गर्न नमिल्ने भनी मिति २०६४।९।२४ मा आदेश भयो । उक्त आदेश बदरका लागि अ.व. १७ नं. अन्तर्गत पुनरावेदन अदालतमा उजूरी निवेदन गरेकोमा मिति २०६५।५।२० मा जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश वेरीतको नदेखिँदा कानूनबमोजिम गर्नु भनी आदेश भयो । उपरोक्त आदेशहरूलाई बदर गरी पाउन अन्य कानूनी उपचार उपलब्ध नभएकोले सम्मानीत अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रको शरण पर्न आएका छौ ।

मुद्दा चल्दाचल्दैको स्थितिमा हुने हक हस्तान्तरणको व्यवहार कानूनी नभै दूषित हुने भनी सम्मानीत अदालतबाट यसै विवादको मुख्य स्रोतको रूपमा रहेको दानपत्रको सम्बन्धमा मिति २०६१।११।६ को फैसलामा बोल्नुका साथै असंख्य सिद्धान्तहरू समेत प्रतिपादित हुँदै आएका छन् । तथापि सो बमोजिमको प्रत्येक दूषित लिखत बदर गराउन लिखतै पिच्छे मुद्दा गरी राख्न समस्या भएकोले फैसला कार्यान्वयन नै हुन नसक्ने समस्या

भएपछि जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क. को प्रष्ट व्यवस्था राखिएको हो । सो नियमको व्यवस्था बमोजिम प्रस्तुत विवाद पनि फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको, विवादको सम्पत्ति सम्मानीत अदालतको फैसलाले हाम्रो निर्विवाद हक कायम भई अन्य प्रतिरक्षीहरूका बीचमा भएको लिखत व्यवहारहरू मध्येको सबैभन्दा जेठो लिखत अर्थात् मिति २०४२।५।२० को दानपत्रको लिखत नै दूषित ठहर भै बदर भैसकेको अवस्थामा दाताकै हक कायम रहन नसकेको हकद्वैयाविहीन व्यक्तिबाट अन्य प्रतिरक्षीहरूले उक्त मुद्दा चल्दा चल्दैको स्थितिमा गराइएका विवादका लिखतहरू कायम रहन नसक्ने प्रष्ट छ ।

जिल्ला पर्सा नगवा वडा नं. ५ को कि.नं. २५ को ०-१०-५ को सम्पूर्ण कित्ता जग्गा २०२१ सालको भोगवन्धकी लिखतले हाम्रो हकलाई विवादित बनाएको कारण २०२३ सालदेखि अनवरत रूपमा न्यायको लागि प्रयासरत छु । सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६१।११।६ भएको फैसलाबाट हाम्रो निर्विवाद हक कायम छ । मिति २०६१।११।६ को फैसला कार्यान्वयनको लागि फैसला भएको मितिमा कायम रहेको नियमावलीको ऐ. व्यवस्था लगायतका कानूनी व्यवस्था नै आकर्षित हुने हो । फैसला कार्यान्वयनका लागि कारवाहीको थालनी गर्दा जुन कार्यविधि कानून विद्यमान छ, सोही लागू हुने सम्बन्धमा सम्मानीत अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ ।

जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. को संशोधन हुनुपूर्व नै लिखतहरू खडा भएको भन्ने सम्बन्धमा संशोधन पछिको मिति २०५९।५।२४ र.नं. ११५५ समेतको लिखत प्रस्तुत विवादमा समावेश छ । फैसला कार्यान्वयनको लागि निवेदन दायर गर्दा कायम

रहेको कानून नै लागू हुने भनी रहेको कानूनी व्याख्याको सिद्धान्त एवं कार्यविधि कानूनले पश्चातदर्शी असर ग्रहण गर्न सक्ने भनी सम्मानीत अदालतबाट विकास राउत कुर्मी विरुद्ध सर्लाही जिल्ला अदालत समेत (नेकाप २०४९, नि.नं. ४६३१, पृ.८८८ स.ई.) को मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल रहेको हुँदा बदरभागी छ । अतः विपक्षीहरूको मिति २०६२।१।१९, २०६४।१।२४ , २०६५।५।२० को आदेशले मेरो साविकदेखि निजी सम्पत्ति र सम्मानीत अदालतकै मिति २०६१।११।६ को फैसलाले पाएको सम्पत्ति दर्ता गराई भोग चलन गर्ने हकलगायत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१) १३(२), १९ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा प्रत्यक्षतः आघात परेकोले संविधानको धारा ३२, १०७(२) अन्तर्गत प्रस्तुत निवेदन गर्न आएका छौं । तसर्थ उत्प्रेषणको आदेशद्वारा उल्लिखित आदेशहरू र सोका अधिपछि पनि अन्य कुनै काम, कारवाही, निर्णय पत्राचारहरू भएका भए सो समेत बदर गरी हाम्रो हकको जग्गा सम्मानीत अदालतको फैसलाबमोजिम दर्ताको लागि निवेदन माग बमोजिम अन्य प्रतिरक्षीहरूका नामको दर्ता बदर गरी निवेदकका नाउँमा दर्ता गरी दिनु भनी प्रतिरक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ । साथै सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम उक्त जग्गा यथास्थितिमा राख्नु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन पत्र ।

यस अदालतबाट मिति २०६५।६।१० मा विपक्षीहरूको नाममा कारण देखाउ आदेश जारी भएको ।

जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. मिति २०५९।४।२० गते देखि लागू भएको छ । सो नियम लागू हुनुभन्दा पहिला भै

सकेको हक हस्तान्तरणलाई पछि बनेको नियमले बदर गर्न मिल्दैन। नियमावलीको उक्त व्यवस्था भूतप्रभावी छैन, हुन सक्दैन। प्रचलित कानूनको रीत पुऱ्याई भएको हक हस्तान्तरणको लिखतले यी रिट निवेदकको हक गएको रहेछ भन्ने नेपालको प्रचलित कानूनको बाटो अवलम्बन गरेर सम्बन्धित निकायबाट ऐनका हदम्यादभित्र उजूर गरेर सोलाई बदर गराउन सक्नु पर्छ। नियम ७८क. ले रिट निवेदकलाई सहयोग गर्दैन। शुरु पर्सा जिल्ला अदालतले गरेको आदेशलाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत हेटौडाको मिति २०६५।५।२० को आदेश कानूनसंगत रहे भएकोले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको भोजराज सुवेदी र राधा सुवेदीको संयुक्त लिखत जवाफ।

यस कार्यालयबाट र.नं. ४२५ मिति २०४२।५।२० को पारित दान पत्रबमोजिम नगवा वडा नं. ५ कि.नं. २५ को ज.वि. ०-१०-५ जग्गा मुन्नीलाल (भुटेली) साह कानुको नाउँबाट सावित्री देवी कानुको नाउमा स्रेस्ता कायम भएको र निजको नामबाट कि.नं. २५ कायम भै विभिन्न व्यक्तिको नाउँमा लिखत पारित भई गएको स्रेस्ताबाट देखिन्छ। यस कार्यालयबाट गैरकानूनी कार्य भए गरेको छैन। तसर्थ यस कार्यालयउपर उत्प्रेषणयुक्त परमादेश जारी हुनु पर्ने होइन। रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय पर्साको लिखत जवाफ।

वादीको जग्गा फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा हस्तान्तरण भएको नभै फैसला हुनुभन्दा वर्षौ अगाडि खरीद विक्री भएको छ। मुद्दा फैसला भैसकेपश्चात फैसला कार्यान्वयनको अवस्था सिर्जना हुन्छ। फैसला हुनुभन्दा अगाडि फैसला कार्यान्वयनको अवस्था आउँदैन। पर्सा जिल्ला अदालतबाट आधार र कारण खोली मिति २०६४।९।२४ गते भएको

आदेशलाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट मिति २०६५।५।२० गते भएको आदेश बदर हुनुपर्ने होइन। रिट निवेदन जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. नं. विपरीत भै खारेजभागी छ भन्ने समेत इसा श्रेष्ठको लिखत जवाफ।

विपक्षीको निवेदन दावीबमोजिम यस बैंक शाखा कार्यालय, श्रीपुरबाट सावित्री देवीको नामका जग्गाहरू रोक्का राख्ने कार्य नगरेको तथा निवेदनमा उल्लेख गरिएका विषयहरूमा यस बैंक शाखा कार्यालय, श्रीपुरसँग कुनै पनि सरोकार नभएको र यस बैंक शाखा कार्यालय, श्रीपुरलाई विपक्षी बनाई रिट दायर गर्ने हकद्वैया विपक्षीलाई नभएको हुँदा यस बैंकको शाखा कार्यालय श्रीपुरको हकमा उक्त रिट निवेदन कानूनतः औचित्यहीन तथा प्रथम दृष्टिमा नै खारेजभागी भएकोले खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक श्रीपुरको लिखत जवाफ।

विपक्षीले २०५२ सालमा आएको जिल्ला अदालत नियमावली र त्यसमा पनि २०५९ सालमा आएको तेस्रो संशोधनको नियम ७८क. लाई एकमात्र र अकाट्य कानूनी आधार बनाउनु भएको छ। २०४६।२।८ मा जग्गा लिनुदिनुको काम हुनु पश्चात आएको उक्त नियम ७८क. विपक्षीका सन्दर्भमा कार्यविधि मात्र हुन सक्ला तर हाम्रा नाममा कानूनी रीत र प्रक्रिया पूरा गरेर सक्षम कार्यालयबाट गराएको कानूनी लिखत र सो आधारमा भएको दर्ता अकारण बदर हुने हो भन्ने सारवान रूपमा रहेको हाम्रो कानूनी हक गुम्न जाने निश्चित छ। विपक्षीले नजीर समेत असान्दर्भिक उल्लेख गर्नु भएको छ। यस्ता असान्दर्भिक नजीरले पनि विपक्षीको मागलाई समर्थन गर्न सक्ने होइनन्। विपक्षीको निवेदन बदर होस् भन्ने समेत व्यहोराको मीना घिमिरे र विमला खनालको संयुक्त लिखत जवाफ।

जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. को कानून कार्यविधि सम्बन्धी नभई सारवान कानून भएको र सो कानूनी व्यवस्थालाई विपक्षीले गैरकानूनी तवरबाट सहारा लिई पर्सा जिल्ला अदालतमा द.नं. ५१७७ मिति २०६२।१।२ मा दर्ता गराएको निवेदनबाट म समेतको नाउँमा म्याद जारी भई प्रतिउत्तर परी ५ तारिखमा रही मुद्दा पुर्पक्ष भई सो मुद्दामा पर्सा जिल्ला अदालतबाट निवेदनपत्रको विषयवस्तुमा उक्त नियमावलीको नियम ७८क. आकृष्ट हुन नसक्ने भनी मिति २०६४।१।२४ मा आदेश भएको छ। पक्ष विपक्ष रही निवेदन र प्रतिउत्तर परी मुद्दा पुर्पक्ष गरी नापी शाखा र मालपोत कार्यालय समेतबाट प्रमाण कागज बुझी फैसला किनारा सरह भएको अन्तिम आदेशउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८ को उपदफा (१) बमोजिम पुनरावेदन नगरी सो मिति २०६४।१।२४ को आदेशउपर विपक्षीले गैरकानूनी तवरबाट अदालती बन्दोवस्तको १७ नं. बमोजिम दर्ता गराएको निवेदनमा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६५।५।२० को आदेशउपर असाधारण अधिकारक्षेत्रमा प्रवेश गरी यस सम्मानीत सर्वोच्च अदालतमा दर्ता भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिट निवेदन जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क., अ.व. १७ नं., न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८ (१) नं. समेतको त्रुटि हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ।

जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. मिति २०५९।४।२० मा तेस्रो संशोधनबाट थप भएको देखिन्छ। सो नियम ७८क. पश्चातदर्शी (Retrospective effect) हुने गरी बनाइएको पाइदैन। नियम ७८क. फैसलाको कार्यान्वयनको अवस्थामा कुनै मुद्दासँग सम्बन्धित

चल अचल सम्पत्तिको हक कुनै किसिमबाट हस्तान्तरण गरिएमा मात्र लागू हुने हुँदा मिति २०५९।४।२० मा बनेको कानूनको आधारमा मिति २०४६।२।८ मा पारित भएको राजीनामा लिखत सो नियम ७८क. नं. ले बदर गर्न नमिल्ने हुँदा विपक्षीको सो आधारमा दर्ता भएको प्रस्तुत उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिट निवेदन प्रष्ट गैरकानूनी हुँदा खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको मथुराप्रसाद पौडेलको लिखित जवाफ।

ससुरा मुन्नीलाल भन्ने भुटेली साह कानूले सावित्रीदेवी कनुइनलाई आफ्नो नाउँ दर्ताको कि.नं. २५ को जग्गा दानपत्र लिखत गरिदिनु भएकोमा सो पारित दानपत्र उपर सासू पिताम्बरी देवी र म पूजादेवी दुई जना वादी भई पर्सा जिल्ला अदालतमा लिखत दर्ता बदर मुद्दा दायर भएकोमा म पूजादेवीको हकमा दावी नपुग्ने तर सासू पिताम्बरी देवीको हकमा दानपत्रको लिखतको तीन खण्डको एक खण्ड दावीअनुसार लिखत बदर हुने ठहरी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०४४।१।२८ मा फैसला भई उक्त फैसला अन्तिम भएकोले अदालतको पूर्जा अनुसार कि.नं. २५ को ०-१०-५ जग्गाको उत्तरतर्फबाट कि.नं. ८५९ कायम भई ०३८५ जग्गा दाखेल खारेज प्रमाणपूर्जा प्राप्त भएको छ। उक्त अन्तिम फैसला कही कतैबाट बदर भएको छैन। जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क. प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुन सक्दैन। रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने पिताम्बरीदेवी कनुइनको मुद्दा सकार गरी हकमा समेत पुजा देवी कनुइनको लिखित जवाफ।

दे.नं. १७२७ को लिखत दर्ता बदर दर्ता मुद्दामा पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०४४।१।२२ मा भएको फैसला अन्तिम छ। सो फैसलाबमोजिम आमा पिताम्बरी देवीको नाउमा भएको दाखिल खारेज

दर्ता समेत कतैबाट बदर भएको छैन । सो फैसला र दाखेल खारेज दर्ता बदरतर्फ विपक्षीहरूको माग दावी समेत छैन । विपक्षीको माग दावी नै नभएको कुरामा अनावश्यक रूपमा म समेतलाई विपक्षी बनाइएको छ । विपक्षीको दे.नं. ५१७७ मिति २०६२।१।१२ को निवेदन र सोको आधारमा भएको आदेशहरूउपर विपक्षीहरूले यस अदालतमा दर्ता गराएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको प्रस्तुत रिट निवेदन जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. अ.व. १७ नं. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ र दफा ८ (१), जग्गा पजनीको १७ नं. र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१) १३(२), १९ र ३२, १०७(२) समेत विपरीत भई रिट निवेदन खारेजभागी छ, भन्ने समेत व्यहोराको प्रभुप्रसाद साह कानूको लिखित जवाफ ।

जिल्ला अदालत (तेस्रो संशोधन) नियमावली, २०५९ बाट थप भएको नियम ७८क. ले फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको कुनै मुद्दासंग सम्बन्धित चल वा अचल सम्पत्तिको हक कुनै किसिमबाट हस्तान्तरित गरिएको भएमा र मुद्दाका पक्षले निवेदन दिएमा अदालतले त्यस्तो सम्पत्ति लेनदेन गर्ने व्यक्तिलाई सात दिने म्याद जारी गरी बुझी सोही मिसिलबाट कारवाही र किनारा गर्न सक्नेछ, भन्ने गरेको व्यवस्थाले कार्यान्वयनको अवस्थामा नरहेको विषयवस्तुलाई आकर्षित गर्ने कुरा आउँदैन । सर्वोच्च अदालतबाट २०६१।१।१६ गते भएको फैसला कार्यान्वयनको लागि जग्गा विभिन्न मितिमा विभिन्न व्यक्तिबीच जग्गा हस्तान्तरण भएको कुरा स्वयं विपक्षीले आफ्नो निवेदनमा स्वीकार गरेको अवस्थामा आकर्षित नै नहुने जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क. को आधारले विपक्षीले निवेदनमा उल्लेख गरेको लिखतहरू बदर हुने कुरा आउँदैन । पर्सा जिल्ला अदालतको २०६४।९।२४ को

आदेशलाई पुनरावेदन अदालत हेटौँडाले वेरीतको नदेखिँदा कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०६५।५।२० मा गरेको आदेशमा कानून तथा नजीरको त्रुटि नरहेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको सावित्रीदेवी कनुइनको मुद्दा सकार गरी आफ्नो हकमा समेत सिद्देनी साहको लिखित जवाफ ।

यस अदालतको कामकारवाही कानूनबमोजिम भई यस्तो कामकारवाहीले निवेदकको हकाधिकारमा आघात पुगेको नदेखिँदा यस अदालतउपरमा दिएको उत्प्रेषणको आदेश जारी हुने होइन, निवेदकको रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध छ, भन्ने समेत व्यहोराको पर्सा जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६४।९।२४ को आदेशउपर विपक्षी सुमित्रादेवी कनुइन समेतका तर्फबाट यस अदालतमा अ.व. १७ नं. अन्तर्गतको निवेदन परी सोमा यस अदालतबाट भएका आदेशानुसार शुरु पर्सा जिल्ला अदालतमा प्राप्त कैफियत प्रतिवेदन इजलास समक्ष पेश हुँदा यसमा आधार र कारण खोली त्यस अदालतबाट मिति २०६४।९।२४ मा भएको आदेश वेरितको नदेखिँदा कानूनबमोजिम गर्नु भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६५।५।२० मा भएको आदेश पश्चात उक्त कैफियत प्रतिवेदनसहितका सम्पूर्ण मिसिल कागजात सम्बन्धित पर्सा जिल्ला अदालतमा चलान भई गएको छ, भन्ने समेत पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सुचीमा समावेश भई पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू प्रशान्तकृष्ण दास तथा सतिशकुमार भाले विवादित साविक रै.नं. ३९ को ०-१०-० सर्भे नापीमा कायम

कि.नं. २५ को ०-१०-६ जग्गा यस सर्वोच्च अदालतको मिति २०६१।११।६ को फैसला अनुसार २०४२।५।२० को दानपत्रको लिखत बदर भई वादीहरूको नाममा दर्ता हुने ठहरी अन्तिम भएकोमा विवाद छैन । सर्वोच्च अदालतबाट भएको अन्तिम फैसला कार्यान्वयन हुनुपर्छ भन्ने सम्बन्धमा पनि विवाद छैन । विवादित जग्गा फैसला कार्यान्वयन हुनु अघि मुद्दा चल्दाचल्यैको अवस्थामा विभिन्न व्यक्तिहरूको नाममा कित्ताकाट भई गएको र बैंकबाट रोक्का समेत भएकोमा जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क. बमोजिम रोक्का गरिएको जग्गा फुकुवा गरी दाखेल खारेज दर्ता पूर्जा समेत पाउन निवेदन दिएकोमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ मा मिति २०५१।४।२० मा संशोधन हुनु अघि भएको हक हस्तान्तरणको हकमा नियम ७८क. को व्यवस्था लागू नहुने भनी शुरु जिल्ला अदालतमा व्याख्या गरी निर्णय गरिएको र सोही निर्णयलाई पुनरावेदन अदालतले सदर गरेको त्रुटिपूर्ण छ । जिल्ला अदालत नियमावलीमा २०५१।४।२० मा भएको संशोधन फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा पक्षहरूले अनावश्यक हैरानी व्यहोर्नु नपरोस भन्ने उद्देश्यले ल्याइएको हो । त्यसैले यो कार्यविधिसम्बन्धी कानून भएकोले पश्चातदर्शी असर हुने गरी लागू हुन सक्छ । त्यसमा पनि उक्त संशोधन पछिको मिति २०५१।५।२४ र.नं. ११५५ समेतको लिखत प्रस्तुत विवादमा समावेश छ । सर्वोच्च अदालतबाट अन्तिम फैसला अनुसार हक कायम भएको विषयमा सोही फैसलाबाट कार्यान्वयन हुन नसक्ने र बारम्बार मुद्दा गरी रहनु पर्ने गरी शुरु जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतबाट भएको निर्णय जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क. को शब्द र भावनाविपरीत हुँदा निवेदकको निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी पूजादेवीको तर्फबाट वरिष्ठ विद्वान अधिवक्ता देवेन्द्रसिंह तथा विद्वान अधिवक्ताहरू प्रेम खड्का तथा जगन्नाथ महतो सिंहले विवादित कि.नं. २५ को जग्गा सम्बन्धमा विवादित दानपत्रको लिखत बदर गरी पाउन पूजादेवीको सासू पिताम्बरीदेवी र पूजादेवी दुई जना वादी भई पर्सा जिल्ला अदालतमा लिखत दर्ता बदर मुद्दा दायर भएकोमा पूजादेवीको हकमा दावी नपुग्ने भएपनि निजकी सासू पिताम्बरी देवीको हकमा दानपत्रको लिखतको तीन खण्डको एक खण्ड दावीअनुसार लिखत बदर हुने ठहरी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०४४।९।२८ मा फैसला भई उक्त फैसला अन्तिम भएको छ । अदालतको पूर्जा अनुसार कि.नं. २५ को ०-१०-५ जग्गाको उत्तरतर्फबाट कि.नं. ८५९ कायम भई ०३८५ जग्गा दाखिल खारेज प्रमाण पुर्जा समेत प्राप्त भएकोले उक्त अन्तिम फैसला कही कतैबाट बदर नभएको हुँदा यी पूजादेवीको हकमा रिट जारी हुन नसक्ने हुनाले रिट निवेदन खारेज हुनपर्छ । जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क. बमोजिम निवेदनको कारवाही र किनारा इजलासबाट हुनुपर्ने भन्ने व्यवस्था छ । सोअनुसार इजलासले दर्ता बदर हुने नहुनेसम्मको निर्णय गर्नुपर्ने हुँदा जिल्ला अदालतको निर्णयउपर निवेदकहरूलाई पुनरावेदन अदालतको साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत पुनरावेदन गर्ने साधारण उपचारको हक भई रहेकोमा अ.व. १७ नं. को निवेदनको रोहबाट पुनरावेदनमा निवेदन दिई सो उपर रिट क्षेत्राधिकारअन्तर्गत यस अदालतबाट रिट जारी हुन सक्दैन भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी सिदेनी साहको तर्फबाट वरिष्ठ विद्वान अधिवक्ता महादेव यादव, मिना घिमिरे र विमला खनालको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता रामकृष्ण काफ्ले एवं मथुराप्रसाद पौड्यालको

तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता राजिव आचार्यले जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क. आकर्षित हुनलाई मुद्दा फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा हक हस्तान्तरण भएको हुनुपर्छ। जिल्ला अदालत नियमावलीमा संशोधन हुनु अघिको हक हस्तान्तरणको विषयमा उक्त नियम पश्चातदर्शी असर हुने गरी आकर्षित हुन सक्दैन। त्यसमा पनि जिल्ला अदालत नियमावलीमा २०५९।४।२० मा संशोधन हुनु अघि हक हस्तान्तरण भएको विषयमा नियम ७८क. को व्यवस्था आकर्षित हुन सक्दैन भनी बहस गर्नुभयो।

त्यसैगरी विपक्षी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको तर्फबाट अधिवक्ताहरू नरहरी आचार्य एवं विष्णुप्रसाद कँडेलले सावित्रीदेवी ऋणी भई कि.नं. १२७९ र १४३९ को जग्गा रोक्का रहेकोमा हाल ऋण चुक्ता भई विवादित जग्गा फुकुवा भई सकेको हुँदा विपक्षी बैंकको हकमा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो।

उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस सुनी पेश भएको मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरियो।

प्रस्तुत निवेदनको तथ्य सर्सर्ती हेर्दा निवेदकहरूको ससुरा मगनी साहको नामको रै.नं. ३९ को ज.वि. ०-१०-० जग्गा हाल जिल्ला पर्सा नगवा वडा नं. ५ कि.नं. २५ को ०-१०-६ निज मगनी साहले २०२१।२।२७ मा नकछेदी साहलाई रु.१४४०।- भोगबन्धकी लेखी पास गरी दिएकोमा निजको २०२२ साल असारमा परलोक भएकोले उक्त भोग बन्धकी निखन्नका लागि कारवाही गरेकोमा रु.११०५।४७ बाँकी रकम बुझाएमा रजिष्ट्रेशन फट्टा गरिदिने भनी तत्कालीन भूमि प्रशासन कार्यालय बाराबाट २०२६।५।१ मा फैसला भयो। नकछेदी साह परलोक भएपछि भोग बन्धकी फट्टा फिर्तासम्बन्धी

मुद्दा चलदै जाँदा सुर्जी र मुन्नीलाल भन्ने भुटेलीसँग भोग बन्धकीको रकम बुझी जग्गा फिर्ता गर्ने गरी मिलापत्र भयो। सो मिलापत्रअनुसार जग्गा दर्ता गराउन सम्बन्धित कार्यालयमा जाँदा उक्त जग्गा मुनीलाल भन्ने भुटेलीले सावित्रीदेवीलाई दानपत्र लेखी मिति २०४२।५।२० मा रजिष्ट्रेशन गरिसकेको देखिएकोले सो सम्बन्धमा लिखत र दर्ता बदर मुद्दा चल्दा चलदै जाँदा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६१।११।६ मा दानपत्रको लिखत बदर हुने ठहर्‍याई फैसला भएको छ। उक्त फैसलाबमोजिम पूर्जी लिई दाखिल खारेज गराउन मालपोत कार्यालय जाँदा सो जग्गा विभिन्न व्यक्तिहरूको नाममा पास भई गएकोले निवेदन तामेलीमा राखि दिने निर्णय भयो। यसरी मुद्दा चल्दाचल्दै पारित भएका लिखतहरू बदरतर्फ र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाट समेत रोक्का भएको हुँदा रोक्का जग्गा फुकुवाको लागि जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. बमोजिम पर्सा जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकोमा निवेदनमा उल्लिखित जग्गाहरू सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६१।११।६ मा अन्तिम फैसला हुनु अगावै र जिल्ला अदालत नियमावलीमा २०५९।४।२० मा संशोधन हुनुपूर्व भएको जग्गाको हक हस्तान्तरणलाई अन्यथा गर्न नमिल्ने भनी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।९।२४ मा आदेश भएको र सो उपर पुनरावेदन अदालतमा अ.वं. १७ नं. को रोहबाट निवेदन दिँदा मिति २०६५।५।२० मा शुरु अदालतको आदेश सदर हुने ठहर्‍याई आदेश भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा उपरोक्त आदेशहरू बदर गरी निवेदन माग बमोजिमका जग्गाहरूको प्रतिरक्षीहरूको नामको दर्ता बदर गरी निवेदकका नाममा दर्ता गरी दिनु भन्ने आदेश गरिपाउँ भन्ने निवेदकको

मुख्य माग रहेको देखिन्छ । सर्वोच्च अदालतबाट अन्तिम फैसला हुनु अघि र जिल्ला अदालत नियमावलीमा संशोधित व्यवस्था लागू हुनु अघि भएको हक हस्तान्तरणको विषयमा उक्त कानूनी व्यवस्था लागू नहुने एवं पिताम्बरीदेवीको हकमा निजको फिराद दावीअनुसार दानपत्रको लिखतको तीन खण्डको एक खण्ड लिखत बदर हुने ठहरी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०४४।९।२८ मा फैसला भई उक्त फैसला अन्तिम भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेछ ।

निर्णय सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदनमा मुख्यतया पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।९।२४ मा भएको आदेश अ.व. १७ नं. को रोहमा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६५।५।२० मा भएको आदेश कानूनविपरीत भएको भनी प्रश्न उठाइएको देखिन्छ । जिल्ला अदालतबाट उक्त मितिमा भएको आदेश हेर्दा “निवेदन पत्रमा उल्लिखित जग्गाहरू सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६१।११।६ मा अन्तिम फैसला हुनु अगावै यस अदालतको फैसला एवं भिन्न भिन्न मितिमा भएका तहतह राजीनामा लिखत समेतबाट लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता समेतका विभिन्न व्यक्तिहरूमा हक हस्तान्तरण हुँदै गएका जग्गाको सम्बन्धमा तत्पश्चात मिति २०५९।४।२० मा ल्याईएको जिल्ला अदालत नियमावलीको तेस्रो संशोधनले सो भन्दा अगावै भएको जग्गाको हक हस्तान्तरणको क्रियालाई अन्यथा गर्न मिल्ने नदेखिँदा प्रस्तुत निवेदन पत्रको विषयवस्तुमा उक्त नियमावलीको नियम ७८क. आकृष्ट हुन सक्ने समेत देखिएन भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

यसैगरी सो आदेशउपर यी निवेदकहरूको पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा अ. व. १७ नं.

बमोजिमको निवेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६५।५।२० मा “आधार र कारण खोली त्यस अदालतबाट मिति २०६४।९।२४ मा भएको आदेश वेरितको नदेखिँदा कानूनबमोजिम गर्नु” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

निवेदकहरूले पर्सा जिल्ला अदालतमा २०६२।११।३ मा फैसला कार्यान्वयनको अवस्थाको जग्गाहरू विभिन्न मितिमा विभिन्न व्यक्तिको नाममा भएको हक हस्तान्तरणको दर्ता बदर गरी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाट भएको रोकका फुकुवा गरी अदालतको अन्तिम फैसलाबमोजिम उक्त जग्गा आफ्नो नाममा दाखिल खारेज दर्ताको पूर्वी पाऊँ भनी मिति २०६२।११।३ मा निवेदन दिएपछि जिल्ला अदालतबाट भएको कारवाही हेर्दा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. को व्यवस्थाअनुसार सम्पत्ति लिने दिने व्यक्तिहरूलाई म्याद जारी गरी बुझ्ने काम भएको देखिन्छ । तर, सम्बन्धित पक्षलाई म्याद जारी गरी बुझ्ने प्रक्रिया पूरा भएपछि निवेदन दावी तथा लिखित जवाफमा उल्लिखित व्यहोराका सम्बन्धमा सम्बन्धित कार्यालयबाट दर्ता सेस्तालगायतका प्रमाणहरू बुझ्ने काम नभई मिति २०५९।४।२० मा ल्याईएको जिल्ला अदालत नियमावलीको तेस्रो संशोधनले सो भन्दा अगावै भएको जग्गाको हक हस्तान्तरणको क्रियाका सम्बन्धमा उक्त नियमावलीको नियम ७८क. आकृष्ट नहुने भनी निवेदनको पीठमा मिति २०६४।९।२४ मा न्यायाधीशको इजलासबाट आदेश भएको पाइन्छ ।

विवादित कि.नं. २५ को जग्गा कहिले कहिले कुन व्यक्तिको नाममा हक हस्तान्तरण भएको रहेछ ? हालको अवस्था के छ भनी हेर्दा दिने सावित्री देवी भई निम्न र.नं. र मितिमा निम्न व्यक्तिहरूको नाममा रजिष्ट्रेशन भएको निवेदन लेखबाट देखिन्छ:-

लिने	र.नं.	मिति
राधा सुवेदी	३८५१	२०४६।५।८
विमला खनाल	३८५५	२०४६।२।८
मीना घिमिरे	३८५६	२०४६।२।८
सीताकुमारी	३८५४	२०४६।६।२८
मथुराप्रसाद पौड्याल	३८५२	२०४६।२।८
दुर्गाप्रसाद सुवेदी	२८५३	२०४६।२।८
कमलादेवी उपाध्याय	३८५०	२०४६।२।८
कान्छीमाया तामाङ	६८६२	२०५०।३।३१
पिताम्बरदेवी कनुइन	२८२	२०५०।१।२५
कमलादेवी दवाडी	४६५	२०५३।४।२५
सिदेनी साह कानू	५५७	२०५४।५।३

उपरोक्त जग्गाहरू पुनः निम्न व्यक्तिहरूको नाममा हक हस्तान्तरण भएको निवेदन लेखमा उल्लेख भएको पाइन्छः-

दिने	लिने	र.नं.	मिति
कमलादेवी	सुशीला रिमाल	७९७३	२०५६।३।५
कमलादेवी	मनोजकुमार सिंह	४०३५	२०५२।१।१५
दुर्गाप्रसाद सुवेदी	भोजराज सुवेदी	२६३६	२०५७।८।१८
सीताकुमारी	शीला शर्मा भट्ट	४३५५	२०५०।१।२।८
शीला शर्मा भट्ट	ईशा श्रेष्ठ	८८००	२०५७।२।६
इसा श्रेष्ठ	मंगला बराल	६०४८	२०५४।२।३
मंगला बराल	अमिता कपाली	११५५	२०५१।५।२४

उपरोक्त जग्गाको हक हस्तान्तरणमध्ये मंगला बरालले अमिता कपालीलाई मिति २०५१।५।२४ मा गरेको रजिष्ट्रेशन जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ मा मिति २०५१।४।२० मा संशोधन भई नियम ७८क थप हुनु भन्दा पछि भएको निवेदनमा उल्लेख भएको देखियो ।

२. प्रस्तुत तथ्यको पृष्ठभूमिमा प्रस्तुत मुद्दामा इन्साफ गर्नुपर्ने मुख्य प्रश्नहरूको सम्बन्धमा विचार गर्दा जिल्ला पर्सा नगवा वडा नं. ५ कि.नं. २५ को ०-१०-६ जग्गा यस सर्वोच्च अदालतको मिति २०६१।१।१६ को फैसलाबमोजिम मिति २०४२।५।२० को दानपत्रको लिखत बदर भई उक्त मुद्दाका वादीहरूको हक कायम हुने ठहरेको भन्ने सम्बन्धमा निवेदक र विपक्षीहरूमा विवाद नदेखिएकोले सो सम्बन्धमा विवेचना गरी रहन परेन । पिताम्बरी देवीको हकमा दानपत्रको लिखतको तीन खण्डको एक खण्ड दावीअनुसार लिखत बदर हुने ठहरी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०४४।१।२८ मा फैसला भई उक्त फैसला अन्तिम भएको तथ्य विपक्षीहरूको लिखत जवाफमा उल्लेख भएको एवं फैसला कार्यान्वयनको तहमा जाँदा उक्त जग्गा विभिन्न व्यक्तिहरूको नाममा हक हस्तान्तरण भई गइसकेको अवस्थामा निवेदकले जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क बमोजिम अन्य व्यक्तिहरूको नाममा भएको दर्ता बदर गरी आफ्नो नाममा दाखिल खारेजको पूर्वी पाउन जिल्ला अदालतमा निवेदन गरेकोमा जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क लागू हुनु अघिको जग्गाको हक हस्तान्तरणमा उक्त नियम ७८क को व्यवस्था लागू हुन नसक्ने जिल्ला अदालतबाट आदेश भई सोही आदेशलाई अ.व. १७ नं. को रोहबाट पुनरावेदन अदालतबाट सदर भएको देखिएकोले प्रस्तुत निवेदनमा

मुख्यतया निम्न प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो:-

- जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।१।२४ मा एवं पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६५।५।२० मा भएका आदेश कानूनबमोजिम छन्, छैनन् ?
- उक्त आदेशबाट निवेदकहरूको कानून प्रदत्त हक अधिकार हनन् भएको छ, छैन ?
- निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी हुन्छ, हुँदैन ?

प्रस्तुत प्रश्नहरूको निराकरणको लागि मुख्य रूपले जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. मा मिति २०५९।४।२० देखि अघि भएको जग्गाको हक हस्तान्तरणमा पश्चातदर्शी असर हुने गरी लागू हुन्छ, हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा व्याख्या हुनुपर्ने हुन आयो ।

जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. को पूर्ण पाठ निम्नानुसार देखिन्छ:-

७८क निवेदनबाट कारवाही गर्ने: फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको कुनै मुद्दासँग सम्बन्धित चल वा अचल सम्पत्तिको हक कुनै किसिमबाट हस्तान्तरण गरिएको भएमा र मुद्दाका पक्षले निवेदन दिएमा अदालतले त्यस्तो सम्पत्ति लेनदेन गर्ने व्यक्तिलाई सात दिने म्याद जारी गरी बुझी सोही मिसिलबाट कारवाही र किनारा गर्न सक्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम परेको निवेदनउपर कारवाही र किनारा गर्ने कार्य न्यायाधीशको इजलासबाट हुनेछ ।

३. उपरोक्त नियम ७८क. जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ मा भएको तेस्रो संशोधन मिति २०५९।४।२० देखि लागू भएको छ । प्रस्तुत नियममा भएको कानूनी व्यवस्थाले फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा मुद्दासँग सम्बन्धित चल वा अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण भई गएको देखिएमा फैसलाबमोजिम सम्बन्धित पक्षको हक कायम गराउन समस्या उत्पन्न हुने हुँदा सो समस्या निराकरणको लागि मुद्दाका पक्षले अदालतमा निवेदन दिन सक्ने र सोही निवेदनको रोहबाट सम्बन्धित सम्पत्ति लेनदेन गर्ने व्यक्तिहरूलाई बुझी न्यायाधीशको इजलासले त्यसै मिसिलबाट कारवाही किनारा गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको प्रस्ट देखिन्छ । निम्न तीन अवस्थामा प्रस्तुत नियम आकर्षित हुने देखिन्छ:

- फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा कुनै मुद्दा रहेको हुनुपर्ने,
- त्यस्तो मुद्दासँग सम्बन्धित चल वा अचल सम्पत्तिको हक कुनै किसिमबाट हस्तान्तरण गरिएको देखिनु पर्ने,
- सो सम्बन्धमा मुद्दाका पक्षले निवेदन दिएमा अदालतले त्यस्तो सम्पत्ति लेनदेन गर्ने व्यक्तिलाई सात दिने म्याद जारी गरी बुझी सोही मिसिलबाट कारवाही र किनारा गर्न सक्ने ।

४. उपरोक्त अवस्थाहरू प्रस्तुत मुद्दामा छन् छैनन् भनी हेर्दा मिति २०४२।५।२० को दानपत्रको लिखत बदर सम्बन्धमा परेको मुद्दामा मिति २०६१।१।१६ मा सर्वोच्च अदालतमा अन्तिम फैसला भई कार्यान्वयनका लागि निवेदकहरू जिल्ला अदालतमा गएको भन्ने सम्बन्धमा विवाद देखिँदैन । फैसला कार्यान्वयनमा जाँदा मुद्दासँग सम्बन्धित

अचल सम्पत्ति क्रि. नं. २५ को ०-१०-५ जग्गाको हक हस्तान्तरण विभिन्न व्यक्तिहरूको नाममा भइसकेको पनि निर्विवाद देखिन्छ । तर सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा नभएको र जिल्ला अदालत नियमावलीको उपरोक्त व्यवस्था आउनु अघि नै भएको हक हस्तान्तरणमा उक्त नियम लागू हुन नसक्ने एवं पिताम्बरीदेवीको हकमा दानपत्रको लिखतको तीन खण्डको एक खण्ड दावीअनुसार बदर हुने ठहरी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०४४।१।२८ मा फैसला भई कार्यान्वयन समेत भएर अन्तिम भएको हुँदा निवेदकको हकमा उक्त नियममा भएको कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुन नसक्ने भन्ने विपक्षीहरूको जिकीर रहेको पाइन्छ ।

५. कानूनको व्याख्या गर्दा कानूनका शब्दहरू स्पष्ट र बोधगम्य भएमा अदालतले कानूनका शब्दहरूबाट स्वभाविक अर्थ ग्रहण गर्नु पर्दछ । यसलाई व्याख्याको शाब्दिक नियम (Literal Rule) पनि भनिन्छ । तर कानूनमा भएका शब्दहरू अस्पष्ट वा द्विविधाजनक भएको अवस्थामा विधिकर्ताको वास्तविक मनसाय पत्ता लगाउन र कानूनमा निहित अर्थ स्पष्ट गर्न व्याख्याका अन्य नियमहरू स्वर्णीम नियम (Golden Rule), दुष्कृतिको नियम (Mischief Rule) आदिको समेत सहयोग लिन सकिन्छ । विवेचित जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. उक्त नियमावली लागू हुनु अघि भएको जग्गाको हक हस्तान्तरणको हकमा लागू हुने नहुने सम्बन्धमा अस्पष्ट रहेकोले यसमा नियमको वास्तविक अर्थ गर्न यसमा भएको शब्दहरू पर्याप्त नभएकोले शाब्दिक व्याख्याको साथै व्याख्यासम्बन्धी अन्य नियमहरूको समेत सहयोग लिनुपर्ने देखियो । यस प्रसंगमा व्याख्या सम्बन्धी दुष्कृतिको नियम महत्वपूर्ण देखिन्छ । कानूनमा विद्यमान समस्याहरू

के थिए ? ती समस्याहरू निराकरण गर्न विधिकर्ताले के उपचारको व्यवस्था गर्‍यो भनी विश्लेषण गरी विधिकर्ताको मनसाय पत्ता लगाउन गरिने कानून व्याख्या सम्बन्धी नियमलाई दुष्कृतिको नियम (Mischief Rule) भनिन्छ । बेलायतमा Heydon को मुद्दामा न्यायाधीश Lord Coke ले प्रतिपादन गरेको सिद्धान्तअनुसार कानूनको व्याख्या गर्दा न्यायाधीशले निम्न चारवटा कुराहरूलाई मुख्य रूपले विचार गर्नुपर्दछ:

1. What was the Common Law before the making of the Act ?
2. What was the mischief and defect for which common law did not provide ?
3. What remedy the parliament hath resolved and appointed ? to cure the disease of common wealth ?
4. (What was) the true reason of the remedy ?

६. प्रस्तुत व्याख्याको नियम बेलायतमा कमन ल को पृष्ठभूमिमा प्रतिपादन भएको भएतापनि कानूनको मनसाय पत्ता लगाउने साधनको रूपमा हाम्रो सन्दर्भमा समेत उत्तिकै प्रासंगिक छ । न्यायाधीशले कानूनको व्याख्या गर्दा समस्यालाई निराकरण गर्ने र उपचारको मार्गलाई प्रशस्त गर्ने (Supress the mischief and advance the remedy) उद्देश्यले गर्नुपर्दछ र कानूनले जुन दुस्कृति वा समस्यालाई निराकरण गर्न चाहेको हो त्यसको वास्तविक उपचार खोजी गरी कानूनको मनसाय पत्ता लगाउनु न्यायाधीशको कर्तव्य हुन्छ भन्ने यो कानून व्याख्याको दुष्कृतिसम्बन्धी नियमको मुख्य आशय हो ।

७. यस पृष्ठभूमिमा प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भलाई हेर्दा सर्वोच्च अदालतको मिति

२०६१।११।६ को फैसला अनुसार वादीहरूको दावीअनुसार विवादित रै.नं. ३९ को ०-१०-० जग्गाको मिति २०४२।५।२० मा भएको दानपत्रको लिखत बदर भई वादीहरूको नाममा दर्ता हुने ठहरी अन्तिम भएकोमा विवाद देखिदैन। सो फैसलाबमोजिम शुरु जिल्ला अदालतबाट पूर्वी लिई सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा जाँदा अन्य व्यक्तिहरूको नाममा हक हस्तान्तरण भई गएको हुँदा सर्वोच्च अदालतबाट भएको अन्तिम फैसला कार्यान्वयन हुन नसकी रहेको हुँदा निज वादीहरूले अदालतको अन्तिम फैसलाको कार्यान्वयनको लागि जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क. को सहारा लिई अदालत प्रवेश गरेको देखिन आउँछ। यस्तो अवस्थामा अदालतले नियम ७८क. मा भएको कानूनी व्यवस्थाको वास्तविक मनसाय खोजी गरी फैसला कार्यान्वयनमा परेको समस्याको उपचार खोज्नु परेको अवस्था छ। यस परिप्रेक्ष्यमा मिति २०५९।४।२० देखि लागू भएको जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. मा भएको नियमको व्यवस्था लागू गर्नुको उद्देश्य के रहेछ भनी हेर्दा मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा विवादमा रहेको सम्पत्तिको हक हस्तान्तरणबाट उत्पन्न हुने समस्यालाई निराकरण गरी अदालतबाट भएको फैसलाको कार्यान्वयनलाई सहज गर्नु तथा पक्षहरूले एउटै विवादको सम्पत्तिको विषयमा पटकपटक मुद्दा गरी रहनु पर्ने भन्नुबाट मुक्त गर्नु रहेको पाइन्छ। फैसला कार्यान्वयनमा जाँदा विवादको सम्पत्ति मुद्दाको सम्बन्धित पक्षको नाममा कायम नरही अन्य व्यक्तिको नाममा हक हस्तान्तरण भइ तेस्रो पक्षको अधिकार सिर्जना भइ सकेको भएमा फैसला कार्यान्वयनको तहबाट तेस्रो पक्षको सिर्जना भैसकेको अधिकारमा अन्यथा हुने गरी निर्णय हुन नसक्ने तथा सो हक हस्तान्तरणलाई बदर

गराउन पुनः फिराद गर्नु पर्दा मुद्दाका पक्षलाई एउटै विवादको सम्पत्तिको विषयमा पटकपटक मुद्दा गरिरहनु पर्ने अवस्था भई हैरानी हुने भएकोले यस्तो समस्या समाधानका लागि फैसला कार्यान्वयनको तहमा नै सो सम्बन्धमा मुद्दाका पक्षले निवेदन दिन सक्ने तथा सोका लागि छुट्टै फिराद गरिरहनु नपरी निवेदनका माध्यमबाट सम्बन्धित पक्षले उपचार पाउन सक्ने तर यस्तो निवेदनमा तेस्रो पक्षलाई अर्थात् सम्पत्ति लिने दिने व्यक्तिहरूलाई समेत सुनुवाइको मौका प्रदान गरी न्यायाधीशको इजलासबाट विधिवत हेरी कारवाही र किनारा गर्दा मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा सम्पत्तिको हक हस्तान्तरणबाट उत्पन्न हुने समस्याको समाधान हुने भएकोले सर्वोच्च अदालतबाट जिल्ला अदालत नियमावलीमा संशोधन गरी नियम ७८क. थप गरिएको देखिन्छ।

८. फैसला कार्यान्वयनकै सन्दर्भमा जिल्ला अदालत नियमावलीको अन्य सम्बन्धित नियमको व्यवस्था हेर्दा नियम ८ ले भरी भराउ गर्ने, चलन चलाउने, बण्डा छुट्याउने लगायतका फैसला कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित विषयमा परेका निवेदनहरूमा कारवाही गर्ने अधिकार अदालतको तहसीलदारलाई सुम्पिएको पाइन्छ। तर विवेचित नियम ७८क. को व्यवस्थाले फैसला कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको मुद्दासँग सम्बन्धित चल अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरणको विषयमा परेको निवेदन उपर कारवाही र किनारा गर्ने कार्य न्यायाधीशको इजलासबाट हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। साथै उक्त नियममा त्यस्तो निवेदन परेपछि सम्बन्धित सम्पत्ति लेनदेन गर्ने व्यक्तिहरूलाई म्याद जारी गरी बुझ्ने पर्ने अनिवार्य व्यवस्था पनि भएको पाइन्छ। यसको उद्देश्य त्यसरी हक हस्तान्तरण भएको सम्पत्तिको विषयमा

पुनः फिराद गर्नु नपर्ने गरी पक्षहरूलाई निवेदनबाट कारवाही चलाउन सुविधा प्रदान गरिएको भएपनि उक्त निवेदनको रोहबाट सम्पत्तिको दर्ताको विषयमा समेत निर्णय गर्नुपर्ने भएकोले न्यायाधीशको इजलासबाट कारवाही र किनारा हुनुपर्ने भन्ने विधिकर्ताको आशय देखिन्छ। तसर्थ यस्तो निवेदनमा अन्य मुद्दा जस्तै शुरु कारवाही किनारा गर्ने अधिकार भए सरह सम्बन्धित असर पर्ने पक्षहरूलाई कानूनबमोजिम बुझी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार सम्बन्धित पक्षलाई प्रतिवादको मौका समेत प्रदान गरी इजलासबाट कारवाही र किनारा गर्नुपर्ने हुन्छ। न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७(१) मा जिल्ला अदालतलाई शुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकारको व्यवस्था भए सरह जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क. मा भएको उक्त व्यवस्थाले कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार सुम्पिएको देखिन्छ। यसरी कारवाही र किनारा गर्दा व्यक्तिको नामको दर्ता समेत बदर गर्नुपर्ने वा नगर्ने निर्णय हुनु स्वाभाविक हुने भएकोले व्यक्तिको अचल सम्पत्तिको दर्ता बदर हुने वा नहुने निर्णय हुँदा सम्बन्धित मर्का पर्ने पक्षलाई पुनरावेदन गर्ने हक समेत सुरक्षित हुन्छ।

९. प्रस्तुत नियमको व्यवस्था जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ मिति २०५१।४।२० मा लागू हुनु भन्दा अगाडिको हक हस्तान्तरणको हकमा उक्त कानूनी व्यवस्था पश्चातदर्शी असर हुने गरी लागू हुन्छ हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ३१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी अदालतको कामकारवाहीलाई सुस्पष्ट नियमवद्ध र व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले सर्वोच्च अदालतले विधायिकाद्वारा प्रत्यायोजित अधिकारको प्रयोग गरी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ बनाएको देखिन्छ।

साधारणतया: व्यक्तिको सारवान अधिकार सिर्जना गर्नु पर्दा विधायिका स्वयंले ऐनद्वारा सिर्जना गर्दछ। प्रत्यायोचित अधिकार प्रयोग गरी बनाएको नियमावलीद्वारा सारवान हकको सिर्जना हुने नभई सारवान कानूनले दिएको अधिकारभित्र रही कानूनका सारभूत व्यवस्थाहरूलाई विस्तृत रूपमा स्पष्ट गर्ने एवं सारवान हकको हनन् भएमा उपचारको व्यवस्थाहरू सम्म गर्दछ। तसर्थ जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ र त्यसमा भएको नियम ७८क समेतका व्यवस्थाहरू अदालतको कार्यविधि सम्बन्धी व्यवस्था गर्न सर्वोच्च अदालतद्वारा बनाइएका नियमहरू हुन भन्ने देखिन्छ।

१०. यस सन्दर्भमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७(१) मा जिल्ला अदालतलाई शुरु कारवाही र किनारा गर्ने अधिकारको व्यवस्था भए सरह जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क. मा भएको उक्त व्यवस्थाले अधिकार सुम्पिएको र अदालतले उक्त अधिकारको प्रयोग गरी पर्ना आएका निवेदनहरूमा कारवाही र किनारा गर्दा तेस्रो पक्षको नामको दर्ता समेत बदर गर्ने वा नगर्ने निर्णय गर्नुपर्ने हुँदा व्यक्तिको सारवान अधिकारमा असर पर्छ भन्ने विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले प्रश्न उठाउनु भएको छ। विवेचित नियम ७८क. ले मुख्यतया: अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयन गराई पाउने अधिकार प्रचलन गराउन जिल्ला अदालतमा निवेदन गर्न पाउने उपचारको व्यवस्थासम्म गरेको देखिन्छ। अदालतको कामकारवाहीको प्रक्रियालाई नियमित गर्ने, अदालतको क्षेत्राधिकार तोक्ने, हदम्याद निश्चित गर्ने सम्बन्धी कानूनका व्यवस्थाहरू कार्यविधिसम्बन्धी कानूनहरू हुन्। कार्यविधि कानूनले तोकेको प्रक्रिया अनुसार निर्णय गर्दा व्यक्तिको सारवान हकमा असर पर्नु स्वाभाविक

हुन्छ, त्यसरी अदालतबाट उपचार प्रदान गर्दा सारवान हकमा असर पर्दैन कार्यविधिसम्बन्धी कानूनलाई कार्यविधि कानून होइन भन्न मिल्दैन । अधिकार र उपचारको सम्बन्ध अन्योन्याश्रित हुन्छ । उपचार विनाको अधिकारको अर्थ हुँदैन । अदालतको फैसला कार्यान्वयन गरी पाउने अधिकार कार्यान्वयन हुनु अनिवार्य भएकोले मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा भएको लेनदेनलाई बदर गराउन न्याय प्रशासन ऐनअन्तर्गत पुनः शुरु फिराद गर्नुपर्ने दोहोरो भन्फटबाट मुक्त गरी नियम ७८क. ले सहज उपचारको मार्गसम्म प्रशस्त गरेकोले कानूनी उपचार प्रदान गर्दा सारवान हकमा असर पर्छ भन्ने आधारले कार्यविधि सम्बन्धी कानूनलाई कार्यविधि कानून होइन भन्न मिल्ने भएन । त्यसमा पनि विवेचित नियम ७८क. अन्तर्गत निर्णय गर्दा विवादित सम्पत्तिको विषयमा पहिले मूल मुद्दाबाट एक पटक अन्तिम भइ विवादित सम्पत्तिको हक बेहकको सम्बन्धमा टुङ्गो लागि सकेको फैसलाको ठहर निर्णयको परिधिभित्र रहेर निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । लिने दिने व्यक्तिहरू पहिले चलेको मुद्दाका पक्षहरू नभए पनि विवादित सम्पत्तिको विषयमा अदालतको निर्णय पहिले भइसकेको हुन्छ । न्यायाधीशको इजलासबाट सम्पत्ति लिने दिने व्यक्तिहरूलाई बुझी सबूद प्रमाणहरू केलार्इ निर्णय हुने भएको र सो उपर चित्त नबुझेमा पुनरावेदन गर्ने हक समेत सुरक्षित हुने भएकोले त्यसबाट व्यक्तिको सारवान अधिकारमा असर परेको नै भएपनि अन्यथा भन्न मिल्ने भएन ।

यस्तै विषयवस्तु समावेश भएको निवेदक सावित्री राई विरुद्ध पुनरावेदन अदालत राजविराज समेत मुद्दामा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. को सम्बन्धमा व्याख्या हुँदा “मुद्दा परी रहेको सम्पत्तिमध्ये कुनै पनि सम्पत्ति मुद्दा चल्दाचल्दै वा फैसला कार्यान्वयन नहुँदै हक

हस्तान्तरण गरे, गराएमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. आकर्षित हुने” भन्ने व्याख्या भइरहेको पाइन्छ ।

११. प्रत्यायोजित अधिकार प्रयोग गरी बनाएको नियमावलीद्वारा सारवान हकको सिर्जना हुने नभई सारवान कानूनले दिएको अधिकार भित्र रही सारवान हकको हनन् भएमा उपचारको व्यवस्थाहरूसम्म गर्दछ, भन्ने सम्बन्धमा नेकाप २०६५, नि.नं. ८०४३ माधवकुमार बस्नेत समेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको मुद्दामा “सारवन विषय विधायिकी ऐनबाटै निर्देशित हुने र नियमावलीले केवल कार्यविधिगत पक्षमात्र समेट्ने अर्थात नियमावलीले सारवान नभई कार्यविधिगत विषयमा मात्र व्यवस्था गरेको हुने ” भन्ने समेत व्याख्या भएको पाइन्छ ।

१२. कानूनको पश्चातदर्शी असर (Ex-Post Facto) सम्बन्धी सिद्धान्तको अर्थ मूख्यतया: तत्काल प्रचलित कानूनले सजाय नहुने काम गरेबापत कुनै व्यक्ति सजायको भागी हुनु हुँदैन र कुनै पनि व्यक्तिलाई कसूर गर्दाको अवस्थामा प्रचलित कानूनमा तोकिए भन्दा बढी सजाय दिन पाईदैन भन्ने फौजदारी कानून सम्बन्धी सिद्धान्त हो । यो सिद्धान्तले तत्काल प्रचलित कानूनको स्पष्ट उल्लंघन नभई अपराध हुँदैन भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गरेको हुन्छ । तर कर लगाउने विषय प्रतिवादीलाई सुविधा दिने वा सजाय कम गर्ने विषय तथा कार्यविधि कानूनको निर्माणलगायतका सम्बन्धमा पश्चातदर्शी असर हुने गरी कानून बन्नमा रोक लगाएको पाईदैन । कार्यविधिसम्बन्धी कानूनले व्यक्तिलाई दण्ड सजाय गर्ने वा व्यक्तिको हक अधिकारको सिर्जना नगर्ने हुँदा कार्यविधिसम्बन्धी कानूनलाई कानून लागू भएको मितिभन्दा अगाडिदेखि नै लागू हुने गरी अर्थात पश्चातदर्शी असर (Restrospective Effect) हुने गरी लागू गर्न

सकिन्छ भन्ने मान्यता स्थापित छ । यस सम्बन्धमा निम्न मुद्दाहरूमा यस अदालतबाट भएको फैसलाहरूलाई दृष्टान्तको रूपमा ग्रहण गर्न सकिन्छ:

तुलसीराम उपाध्याय तिमिल्सिना विरुद्ध रनध्वज, नेकाप २०२८, नि.नं. ५८२ मोहीयानी हक कायम गरिपाऊँ भन्ने मुद्दामा यस अदालतबाट “कुनै व्यक्तिको हक अधिकार प्रचलन गराउन कार्यविधि तोक्ने ऐन वा कुनै अधिकार हनन् भएकोमा सो हनन् भएको वा आघात भएको हक अधिकार प्रचलन गराउने व्यवस्था गर्ने ऐनलाई कार्यविधि सम्बन्धी ऐन भनिने । कार्यविधि ऐनको पश्चातदर्शी असर गरी प्रयोग गर्न मिल्ने । ... मुद्दा छिन्दाका वखत लागू भएको नयाँ ऐनअन्तर्गतको अड्डा अदालतमा मुद्दा छिन्दैमा स्वतः गैरकानूनी करार गर्न नहुने” भन्ने निर्णय भएको पाइन्छ । त्यसैगरी उत्तम लामा विरुद्ध नेपाल सरकार, (नेकाप २०६१, नि.नं. ७४३२) मुद्दा जीउमास्ने वेच्ने मुद्दामा “प्रमाणसम्बन्धी विषयमा तथा कार्यविधिको सम्बन्धमा पश्चातदर्शी असर (Retrospective Effect) दिई बनाईएका कानूनलाई Expost facto Law सम्बन्धी अवधारणामा विपरीत निर्माण गरिएको कानून भन्न नमिल्ने ।” भन्ने समेत निर्णय भएको पाइन्छ । विकास राउत कुर्मी विरुद्ध निरबहादुर श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल सरकार भएको मुद्दामा (नेकाप २०४९, नि.नं. ४६३१) “अदालतबाट निर्णय हुनु भन्दा अगाडि नै कार्यविधि सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थामा संशोधन भएपछि सो कार्यविधि पालना नगरी फैसला गरेकोलाई कानूनसंगत मान्न नमिल्ने” भन्ने समेत

व्याख्या भइरहेको पाइन्छ । यसबाट जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क. कार्यविधि सम्बन्धी कानून भएको र कार्यविधि सम्बन्धी कानूनलाई पश्चातदर्शी असर हुने गरी लागू गर्न सकिने भन्ने सम्बन्धमा द्विविधा देखिएन ।

१३. एउटै विवादको सम्पत्तिको विषयमा अदालतबाट एक पटक निर्णय भई त्यसमा पुनरावेदन गर्ने अधिकारको समाप्त भई अन्तिम भएपछि अदालतको अन्तिम फैसला सबैले मान्नुपर्छ । उक्त नियमावलीमा भएको व्यवस्था नियमावली लागू हुनु अघिको हक हस्तान्तरणमा लागू हुने नहुने भन्ने सम्बन्धमा नियमावली प्रष्ट नभए पनि प्रत्यायोजित अधिकारअन्तर्गत बनेको कार्यविधिसम्बन्धी नियमावलीको व्यवस्थालाई पश्चातदर्शी असर हुने गरी सिद्धान्ततः लागू गर्न सकिने माथिको विवेचनाबाट प्रष्ट छ । अदालतबाट भएको अन्तिम फैसला कार्यान्वयनमा मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा भएको हक हस्तान्तरणले असम्भव भइ समस्या उत्पन्न भएकोले सो समस्यालाई निराकरण गर्न तथा फैसला कार्यान्वयनलाई सरल एवं सहज बनाउन जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क तेस्रो संशोधनद्वारा थप भएको पाइदा त्यसलाई अन्यथा व्याख्या गरी पुनः उक्त नियमावलीको व्यवस्थालाई अदालतको व्याख्याबाट निष्क्रिय तुल्याउनु न कानून न न्याय नत औचित्यको दृष्टिकोणबाट नै उपयुक्त हुन्छ । तसर्थ जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क को उद्देश्य फैसला कार्यान्वयनमा हुने ढिलाईलाई न्यून गरी मुद्दाका पक्षहरूलाई हुने अनावश्यक हैरानीलाई कम गर्नु रहेको र प्रस्तुत कानूनी व्यवस्था मुद्दाको कामकारवाहीलाई व्यवस्थित गर्ने कार्यविधिसम्बन्धी

नियम भएको हुँदा प्रस्तुत नियमको व्यवस्था लागू हुनु भन्दा अगाडिको मितिमा हक हस्तान्तरण भएको कारणले मात्र सो सम्बन्धमा परेको निवेदनको तथ्यभिन्न प्रवेश नगरी निवेदनलाई नै अस्वीकार गर्न मिल्ने देखिएन ।

१४. अब निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी हुन्छ हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा पर्सा जिल्ला अदालतबाट निवेदकहरूले पर्सा जिल्ला अदालतमा २०६२।१।३ मा फैसला कार्यान्वयनको अवस्थाको जग्गाहरू विभिन्न मितिमा विभिन्न व्यक्तिको नाममा भएको हक हस्तान्तरणको दर्ता बदर गरी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाट भएको रोक्का फुकुवा गरी अदालतको अन्तिम फैसलाबमोजिम उक्त जग्गा आफ्नो नाममा दाखिल खारेज दर्ताको पूर्जा पाउँ भनी मिति २०६२।१।३ मा निवेदन परेपछि माथि विवेचना गरिएअनुसार जिल्ला अदालत नियमावलीको विवेचित नियममा भएको व्यवस्थाअनुसार सम्पत्ति लिने दिने व्यक्तिहरूलाई म्याद जारी भएको देखिन्छ । तर सम्बन्धित पक्षलाई म्याद जारी गरी बुझ्ने प्रक्रिया पूरा भएपछि निवेदन दावी तथा लिखित जवाफमा उल्लिखित व्यहोराका सम्बन्धमा सम्बन्धित कार्यालयबाट दर्ता रेकर्डगायतका प्रमाणहरू बुझी पिताम्बरीदेवीको हकमा पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०४४।१।२८ मा भएको फैसला समेतलाई दृष्टिगत गरी निवेदन दावी पुग्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्नेमा सो केही नगरी मिति २०५९।४।२० मा ल्याइएको जिल्ला अदालत नियमावलीको तेस्रो संशोधनले सो भन्दा अगावै भएको जग्गाको हक हस्तान्तरणको क्रियालाई अन्यथा गर्न मिल्ने नदेखिँदा प्रस्तुत निवेदन पत्रको विषयवस्तुमा उक्त नियमावलीको नियम ७८क आकृष्ट नहुने भनी निवेदनमा उठाइएको विषयभिन्न प्रवेश नगरी निवेदनको पीठमा मिति २०६४।१।२४

मा न्यायाधीशको इजलासबाट आदेश भएको देखिन आयो । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को विवेचित नियम ७८क को व्यवस्थाअनुसार उक्त निवेदन न्यायाधीशको इजलासबाट हेरिएको भएपनि उक्त नियमको उद्देश्य र भावनाअनुसार सबूद प्रमाणहरू बुझी कारवाही र किनारा गरिएको देखिन आएन । यस प्रकृतिको निवेदनमा कारवाही र किनारा भएपछि सम्बन्धित असर पर्ने मुद्दाका पक्षलाई पुनरावेदनको म्याद दिनुपर्नेमा सो समेत दिएको देखिएन ।

१५. तसर्थ निवेदकहरूले अदालतको अन्तिम फैसला कार्यान्वयनको अवस्थाको विभिन्न व्यक्तिको नाममा भएको हक हस्तान्तरणको दर्ता बदर गरी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाट भएको रोक्का फुकुवा गरिपाउँ र फैसलाबमोजिम आफ्नो नाममा दाखिल खारेज दर्ताको पूर्जा पाउँ भनी दिएको निवेदनमा निवेदनको तथ्यभिन्न प्रवेश नगरी सबूद प्रमाण नै नबुझी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ मा मिति २०५९।४।२० मा तेस्रो संशोधन हुनु अघि जग्गाको हक हस्तान्तरण सम्बन्धमा जिल्ला अदालत नियमावलीको नियम ७८क को कानूनी व्यवस्था आकृष्ट नहुने भनी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।१।२४ मा भएको आदेश र सो आदेशलाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६५।५।२० मा भएको आदेश जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क मा भएको कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल देखिएको र उक्त आदेशहरूले निवेदकहरूको यस सर्वोच्च अदालतबाट भएको अन्तिम फैसला कार्यान्वयन गरी पाउने अधिकारमा असर परेको देखिँदा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।१।२४ मा भएको आदेश र सो आदेशलाई अ.व. १७ नं. को निवेदनको रोहबाट सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति

२०६५।५।२० मा भएको आदेश उत्प्रेषणको आदेश जारी भई बदर हुने ठहर्छ। अब निवेदकहरूबाट जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८क अनुसार परेको निवेदनमा जो जे बुझ्नु पर्ने हो, बुझ्नु पर्ने सबूद प्रमाण सबै बुझी न्यायाधीशको इजलासबाट निर्णय गरी चित्त नबुझ्ने पक्षलाई पुनरावेदनको म्याद दिनुपर्ने भए दिई कारवाही र किनारा गर्नु भनी विपक्षी पर्साले जिल्ला अदालतको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ। प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल पर्साले जिल्ला अदालतमा पठाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६९ असोज ८ गते रोज २ शुभम् ..
इजलास अधिकृत: कमलप्रसाद पोखरेल



निर्णय नं. ८९१४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६६ सालको ०६६-CR-००२८
फैसला मिति: २०६९।७।२६।९

मुद्दा: आयकर (आ.व. २०५७/०५८)।

पुनरावेदक वादी: ठूला करदाता कार्यालय हरिहरभवन
ललितपुरका तर्फबाट ऐ. का प्रमुख कर
प्रशासक खुमराज पुञ्जाली

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ११ स्थित प्राईम
इन्टरनेशनल प्रा.लि. को तर्फबाट
अख्तियारप्राप्त प्रवन्ध सञ्चालक मदनकृष्ण
श्रेष्ठ

शुरु फैसला गर्ने:

कर अधिकृत: श्री रामकुमार श्रेष्ठ

राजस्व न्यायाधिकरण फैसला गर्ने:

मा.न्या.अध्यक्ष श्री केशरीराज पण्डित

लेखा सदस्य श्री भगिराज इङ्गनाम

- कर्मचारीहरूले मासिक रूपमा भुक्तानी पाउने पारिश्रमिक रकम आयकर ऐनबमोजिम छूट पाउने सीमा (Ceiling) भन्दा बढी हुन गएमा स्वतः त्यस्तो पारिश्रमिकमा पनि कर लाग्ने भएकोले कम्पनीले आवश्यकताअनुसार आफ्ना कर्मचारीहरूलाई तलवी भरपाईमा लेखी पारिश्रमिकको रूपमा विभिन्न किसिमका सुविधा दिनसक्ने।

(प्रकरण नं.४)

- आफूले तिर्ने व्याज आयबाट कट्टा गर्न दावी गर्ने पक्षले आफूले उठाउनु पर्ने उधारो कारोवारमा पनि बाँकी रहेको रकमको त्यही अनुपातमा व्याज असूलउपर गरी आयमा देखाउनु वाञ्छनिय हुने।
- तिर्नुपर्ने रकमको व्याज तिरेको भनी आयबाट कट्टा गर्ने, तर लिनुपर्ने रकम लामो समयसम्म असूल नगरी प्रतिफल प्राप्त नगर्ने कार्यबाट आयकर ऐन, २०३१ को दफा १२(ग) को कानूनी व्यवस्थाको

दुरुपयोग गरेको देखिनुका साथै कर दायित्व कम गर्ने वा कर दायित्व छल्ने संयन्त्रको रूपमा सो दफाको व्यवस्था प्रयोग गरेको देखिने ।

- कुनै आय वर्षमा प्राप्त हुनुपर्ने रकम प्राप्त भई नसकेको भएपनि त्यसै वर्षको आयमा समावेश गरिने भएकोले भुक्तानी प्राप्त गर्ने अधिकार सिर्जना भएपछि भुक्तानी प्राप्त नभएतापनि भुक्तानी प्राप्त गरेको मानी आय गणनामा समावेश गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेशकुमार थापा

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता महेश थापा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- आयकर ऐन, २०३१ को दफा ७, १२, १२(ग), (ड), (ट)

फैसला

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ को दफा ८(ग) बमोजिम अनुमती प्रदान भई पुनरावेदनको रूपमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार रहेको छ:-

करदाता प्राईम इन्टरनेशनल प्रा.लि. ले आ.व. २०५७/०५८ को कारोवारमा खुद नोक्सानी रु.२१,६४,२८२।७९ देखाई मिति २०५८।१।२६ मा आन्तरिक राजस्व कार्यालय काठमाडौं क्षेत्र नं. १ मा आय विवरण पेश गरेको ।

दाखिल भएको आ.व. २०५७।०५८ को आय विवरणको जाँचबुझको प्रयोजनको लागि

आवश्यक कागजात वा विवरण लिई १५ दिनभित्र यस कार्यालयमा उपस्थित हुनु होला भनी ऐनको दफा ४५ अनुसार मिति २०५९।१।१२ मा ठूला करदाता कार्यालयबाट करदातालाई सूचना जारी भएको ।

त्यस प्रा.लि. बाट पेश भएको आ.व. २०५७।०५८ को स्वयंकर निर्धारण आय विवरणको विस्तृत छानबीन गरी ऐनको दफा ३३क(२) बमोजिम १४,९२,१२६।२३ खुद आय कायम गरी अन्तिम कर निर्धारण गर्नुपर्ने भएकोले सो गर्नु नपर्ने कुनै ठोस सबूद प्रमाण भए ७ दिनभित्र पेश गर्नुहोला भनी ऐनको दफा ३३(४) बमोजिम पुनरावेदक ठूला करदाता कार्यालयबाट करदातालाई मिति २०६२।२।१३ मा सूचना जारी भएको ।

मिति २०६२।२।१३ को पत्रको सम्बन्धमा यस कम्पनीबाट खर्च दावी गरिएका कतिपय कारोवारसँग सम्बन्धित खर्चहरूलाई कट्टा गर्न नदिई खुद आयमा समावेश गर्न लागिएको हुँदा सोअनुसार हुनु नपर्ने भन्ने व्यहोराको जिकीर लिई करदाताको तर्फबाट मिति २०६२।३।५ मा पुनरावेदक कार्यालयमा जवाफ पेश भएको ।

खुद आय रु.१४,९२,१२६।२३ कायम गर्ने गरी पुनरावेदक कार्यालयबाट मिति २०६२।३।१३ मा कर निर्धारणसम्बन्धी निर्णय पर्चा खडा भएको ।

मिति २०६२।३।१२ मा खडा भएको निर्णय पर्चाको आधारमा खुद आय रु.१४,९२,१२६।२३ कायम गरी मिति २०६२।३।३१ मा आयकर निर्धारण आदेश जारी भएको ।

कम्पनीको आय आर्जनसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित खर्चलाई विपक्षीले खुद आयमा समावेश गर्नुका साथै स्वयंकर निर्धारण विवरण फाराममा देखाएको नोक्सानीलाई मान्यता नदिई करको दायित्व बोकाउने उद्देश्यले विपक्षी कार्यालयबाट मिति २०६२।३।१३ मा भएको निर्णय पर्चा र मिति

२०६२।३।३१ को कर निर्धारण आदेश त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको जिकीर लिई यी प्रत्यर्थी तर्फबाट राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंमा पुनरावेदन पत्र पेश भएको ।

सवारी साधनको सवारी कर तिरेको रकमलाई पूँजीगत प्रकृतिको खर्च भनी अमान्य गरेकोबाट शुरु निर्णय फरक पर्न सक्ने हुँदा छलफलको लागि छलफलको लागि सरकारी वकील आन्तरिक राजस्व विभागलाई पेशीको सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भनी राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंबाट मिति २०६४।७।२१ मा आदेश भएको ।

उधारो विक्रीबाट प्राप्त हुने व्याजबापतको रकम, विल विजकबाट समर्थित खर्च रकम र खाजा खर्चबापतको रकम खुद आयमा समावेश गर्ने गरेको हदसम्म शुरु ठूला करदाता कार्यालय काठमाडौंको मिति २०६२।३।१२ को निर्णय र २०६२।३।३१ को कर निर्धारण आदेशसमेत मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म उक्त निर्णय र आदेश केही उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने समेत राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको फैसला ।

करदाता विपक्षी प्राईम इन्टरनेशनल प्रा.लि. ले आ.व. २०५७/०५८ मा अन्य व्यापारिक फर्महरूसँग गरेको सम्झौताबमोजिम उधारो कारोवारमा बाँकी रहने रकमको १ महिना पछि व्याजसमेत थपि भुक्तानी लिने गरी सम्झौता भएकोमा त्यसरी लिनुपर्ने व्याज रकमलाई आयमा समावेश नगर्ने गरेको तथा आयबाट कट्टा गर्न नमिल्ने विना विजकको खर्च रकम र कर्मचारीलाई दिएको खाजा खर्च रकम आयबाट कटाई आयकर निर्धारण हुने भनी भएको राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी कर निर्धारणसम्बन्धी शुरु निर्णय र आदेश सदर कायम राखिपाऊँ भन्ने समेत ठूला करदाता कार्यालय ललितपुरको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा करदाताले मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम १७ को अनुसूची ५ अनुसारको विल विजक हुनुपर्नेमा नभएको अवस्था देखिँदा उक्त नियमको उल्लेख कर निर्धारण आदेशमा नभएको आधारमा मात्र करदाताले छूट पाउन नसक्ने हुनाले उक्त नियमको व्यवस्थाविपरीत भएको राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको फैसलामा उपरोक्त नियमको त्रुटि भएको देखिँदा राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ को दफा ८ को खण्ड (ग) को आधारमा पुनरावेदनको अनुमती प्रदान गरिएको छ । राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको फैसला सहितको रेकर्ड मिसिलसमेत भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।४।४ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चठी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक नेपाल सरकार तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेशकुमार थापाले यी प्रत्यर्थीले उधारो खरीद गरी लैजाने अन्य व्यापारिक पार्टीसँग लगेको वस्तुको रकम एक महिनाभित्र भुक्तानी नगरे त्यस्तो पक्षले राखेको बैंक ग्यारेन्टीबाट व्याज समेत असूल गरी लिन पाउने गरी सम्झौता गरेका छन् । सम्झौताअनुरूप व्याज असूल गर्ने दायित्व प्रत्यर्थीको हो । उठाउन नसक्ने अवस्था भए कारणसहित घाटा (Loss) मा देखाउनु पर्दछ । दैनिक कारोवार हुने पार्टीसँग व्याज उठाउन सकिएन भन्न मिल्दैन । यस्तो अवस्थामा व्याज उठाउन नसकेको भनी आयमा घटाउन पाइने हुँदैन । साथै रीतपूर्वकको विजक वेगर खर्च भएको भनी दावी गरेको रकमलाई आयबाट घटाउन नमिल्नुका साथै कर्मचारीलाई खाजा खर्च भनी पेरोल भन्दा बाहिर राखी खर्च दावी गरेको रकमसमेत आयबाट घटाउन नपाउनेमा सो घटाई छूट दिने गरी भएको राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी शुरु ठूला करदाता कार्यालय काठमाडौंबाट

भएको मिति २०६२।३।१२ को निर्णय र मिति २०६२।३।३१ को कर निर्धारण आदेश सदर कायम हुनुपर्दछ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्राईम इन्टरनेशनल प्रा.लि. तर्फका विद्वान अधिवक्ता महेश थापाले प्रस्तुत आय करसम्बन्धी विवाद आ.व. २०५७/५८ को भएकोले यसमा तत्काल प्रचलित आयकर ऐन, २०३१ को दफा ५ र ६ आकर्षित हुन्छ । उक्त ऐनअनुसार करदाताको खुद (Actual) आयमा मात्र कर लाग्ने हो । मेरो पक्षले अन्य व्यापारिक पार्टीसँग बाँकी लगेको वस्तुको विलअनुरूपको रकम १ महिनाभित्र भुक्तानी नगरे त्यस्तो पार्टीले राखेको बैंक ग्यारेन्टीबाट १३ प्रतिशत व्याज सहित असूल गरी लिन सकिने गरी सम्झौता गरेको भएपनि भुक्तानी लिन नसकेको अवस्थामा त्यस्तो व्याजलाई आयमा गणना गर्न मिल्दैन । व्याज नलिएको भन्ने कुरालाई पुनरावेदकबाट पनि स्वीकार गरेको अवस्थामा प्राप्त नभएको व्याजलाई आयमा गणना गर्न मिल्ने होइन । सोनोतिनो प्रशासकीय खर्चको विजक राख्न सम्भव नहुने भएकोले त्यस्तो खर्च विल भरपाईको आधारमा पनि आयमा घटाउन पाइन्छ । साथै कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई टिफिन तथा खाजाको रूपमा दिएको भुक्तानी पारिश्रमिक जस्तै हुँदा सो पनि आयमा कट्टा गरी खुद आय निर्धारण गर्नुपर्ने भएकोले सो अनुरूप खर्च कटाई आय निर्धारण गर्ने गरेको राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको फैसला सदर कायम रहनु पर्दछ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

२. पुनरावेदनपत्र सहितको मिसिल अध्ययन गरी दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको वहस जिकीरसमेत सुनी राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदक नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्ने हो होइन ? सो विषयमा निर्णय दिनुपर्ने भई इन्साफ तर्फ विचार गर्दा प्रत्यर्थी प्राईम इन्टरनेशनल

प्रा.लि. ले आर्थिक वर्ष २०५७/५८ मा गरेको व्यापारिक कारोवारबाट प्राप्त आयमा आयकर ऐन, २०३१ बमोजिम तिर्नु बुझाउनु पर्ने आयकर सम्बन्धमा आन्तरिक राजस्व विभाग, ठूला करदाता कार्यालय काठमाडौंका प्रमुख कर प्रशासकबाट भएको मिति २०६२।३।१२ को निर्णय अनुरूप सोही कार्यालयका कर अधिकृतबाट मिति २०६२।३।३१ मा उक्त प्रा.लि. को आ.व. २०५७/०५८ को खुद आय रु.१४,९२,१२६।२३ कायम गरी जरीवाना समेत रु.५,५९,५४८।- तिर्नु बुझाउनु पर्ने गरी कर निर्धारण भएको देखिन्छ । पुनरावेदक ठूलाकरदाता कार्यालयले उक्त कर निर्धारणसम्बन्धी निर्णय गर्दा प्रत्यर्थी कम्पनीको आय आर्जनसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित खर्च स्वयंकर निर्धारण विवरण फराममा देखाए अनुरूप आयबाट घटाई खुद आय कायम गर्नुपर्नेमा फाराममा देखाएको त्यस्तो खर्च र नोक्सानीलाई मान्यता नदिई करको दायित्व बढाउने गरेको भनी प्रत्यर्थी प्रा.लि. तर्फबाट पुनरावेदन परेकोमा राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंबाट उधारो विक्रीमा भुक्तानी समयमा नभएको कारण सोबापत असूल गर्नुपर्ने व्याज रकम, विल विजक समर्थित खर्च रकम र कर्मचारीहरूलाई दिएको खाजाबापतको रकम खुद आयमा समावेश गर्ने गरेको हदसम्म शुरु ठूला करदाता कार्यालय काठमाडौंको मिति २०६२।३।१२ को निर्णय र मिति २०६२।३।३१ को कर निर्धारण आदेश केही उल्टी हुने गरी फैसला भएको पाइयो ।

३. राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंबाट भएको उक्त फैसलाउपर चित्त नबुभाई प्रत्यर्थी कम्पनीले व्यापारिक पार्टीहरूसँग गरेको सम्झौताअनुसार उधारो विक्रीमा १ महिनाभित्र भुक्तानी नभएको रकमको १३% ले हुने व्याज रकम आयमा समावेश गर्नुपर्ने विजक विनाका खर्च र खाजा खर्चबापतको रकम समेत आयमा समावेश

हुनुपर्ने भन्नेसमेत जिकीर लिई ठूलाकरदाता कार्यालय काठमाडौंको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन परेको देखिन्छ ।

४. प्रस्तुत विवाद आ.व. २०५७/५८ को व्यापारिक कारोवारसँग सम्बन्धित आयकरसम्बन्धी देखिएकोले सो समयमा प्रचलनमा रहेको आयकर ऐन, २०३१ प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुने भन्नेमा विवाद देखिँदैन । उक्त ऐनको दफा ६ मा कुनै व्यक्तिले आफ्नो आय वर्षमा उक्त ऐनको दफा ५ मा तोकिएको कुनै वा सबै स्रोतहरूबाट नेपाल भित्र वा नेपालबाट कारोवार गर्दा विदेशमा आर्जन वा प्राप्त गरेको आयमा उक्त ऐन बमोजिम पाउने खर्चहरू कट्टा गरी खुद आयकर लाग्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसरी प्रत्यर्थीको आ.व. २०५७/५८ को आयबाट के कस्ता खर्चहरू कटाउन पाईने हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा प्रत्यर्थी कम्पनी व्यापारिक कारोवार गर्ने प्राईवेट लिमिटेड कम्पनीको रूपमा दर्ता भएको भन्ने मिसिलबाट देखिँदा प्रत्यर्थी कम्पनीले उक्त आयकर ऐन, २०३१ को दफा १२ मा उल्लेख भएबमोजिमका विभिन्न शीर्षकमा भएका खर्चहरू कट्टा गरी कम्पनीको खुद आय निर्धारण गर्नुपर्ने देखियो । उक्त ऐनको दफा १२(ड) बमोजिम प्रत्यर्थी जस्ता व्यापारिक कम्पनीले काममा लगाएका कामदार कर्मचारीहरूलाई दिएको पारिश्रमिक रकम सो आ.व. को कम्पनीको कुल आयबाट कट्टा गर्न पाउने देखिन्छ । यसरी दिइने पारिश्रमिक रकम भित्र के कस्तो खर्च रकम समावेश हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा उक्त दफामा स्पष्ट उल्लेख भएको नदेखिएपनि कर्मचारीहरूको तलवी भरपाई (Pay Roll) मा उल्लेख भई मासिक रूपमा भुक्तानी पाउने तलव, भत्ता, परिवहन खर्च एवं खाजा खर्च जस्ता रकमहरू पारिश्रमिक रकमभित्रै पर्ने सामान्य प्रचलन रही आएको छ । यसरी कर्मचारीहरूले

मासिक रूपमा भुक्तानी पाउने पारिश्रमिक रकम आयकर ऐनबमोजिम छूट पाउने सीमा (Ceiling) भन्दा बढी हुन गएमा स्वतः त्यस्तो पारिश्रमिकमा पनि कर लाग्ने अवस्था हुने भएकोले कम्पनीले आवश्यकताअनुसार आफ्ना कर्मचारीहरूलाई तलवी भरपाईमा लेखी पारिश्रमिकको रूपमा विभिन्न किसिमका सुविधा दिन सक्ने नै हुन्छ । यस्तो अवस्थामा प्रत्यर्थी कम्पनीले आफ्ना कर्मचारीहरूलाई खाजा खर्चबापत भनी तलवी भरपाईमा उल्लेख गरी दिएको रकम उक्त आयकर ऐन, २०३१ को दफा १२(ड) बमोजिम आयबाट कट्टा हुनुपर्ने देखिएकोले त्यस्तो खाजा खर्चबापत कर्मचारीहरूलाई भुक्तानी दिएको रकम पनि आयमा समावेश हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकीर मनासिव देखिन आउँदैन ।

५. त्यस्तै उल्लिखित आयकर ऐन, २०३१ को दफा १२(ट) बमोजिम प्रत्यर्थी जस्ता व्यापारिक कम्पनीले आय आर्जन प्राप्त गर्नको लागि गरेका अन्य वास्तविक खर्चहरू समेत आयमा कट्टा गरी खुद आय निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ । प्रत्यर्थी कम्पनीले डटपेन, ट्युवलाईट, कागज खरीद जस्ता विषयमा भएका खर्चहरूको विल भरपाई संलग्न राखी त्यस्तो खर्चहरू आयबाट कट्टा हुनुपर्ने भनी दावी गरेकोमा त्यस्तो खर्चलाई वास्तविक खर्चमा समावेश गर्नुपर्ने देखिँदा त्यस्तो खर्चलाई पनि खुद आयमा समावेश गर्नुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकीर मनासिव नदेखिएकोले त्यस्तो विलबमोजिमको खर्च कट्टा हुनुपर्ने गरी भएको राजस्व न्यायाधिकरणको फैसला अन्यथा देखिएन ।

६. जहाँसम्म प्रत्यर्थी कम्पनीले गरेको उधारो विक्रीमा ३० दिनभित्र भुक्तानी नभएमा त्यस्तो उधारो व्यापारिक खरीद कारोवार गर्ने पक्षबाट सो समय पछि भुक्तानी हुन बाँकी रकमको १३ प्रतिशत व्याज सहित बैङ्क ग्यारेन्टी रकमबाट

असूलउपर गरिलिन सक्ने सम्झौता भएकोले त्यस्ता सम्झौताबमोजिम भुक्तानी हुन बाँकी रकमको व्याज समेतलाई प्रत्यर्थी कम्पनीको आयको रूपमा गणना गरी आयकर निर्धारण हुनुपर्नेमा त्यस्तो व्याजलाई आय गणना नगर्ने गरी भएको राजस्व न्यायाधिकरणको फैसला नमिलेको भन्ने पुनरावेदन जिकीर छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रत्यर्थी प्राईम इन्टरनेशनल प्रा.लि. ले आ.व. २०५७/५८ को विभिन्न मितिमा अन्य व्यापारिक पक्षसँग व्यापारिक सम्झौता गरेको मिसिलबाट देखिन्छ। सम्झौतापत्रमा प्रत्यर्थी कम्पनीबाट उधारो कारोवार गर्ने व्यापारिक पक्षले त्यसरी उधारो कारोवारबाट भुक्तानी दिन बाँकी रहेको रकम ३० दिनभित्र भुक्तानी नगरेमा सो समयपछि बाँकी रकमको १३ प्रतिशत व्याज समेत थप गरी त्यस्ता व्यापारिक पार्टीले राखेको बैङ्क ग्यारेन्टी रकमबाट प्रत्यर्थी कम्पनीले असूलउपर गरी लिन सक्ने भन्ने शर्त उल्लेख भएको देखिन्छ।

७. व्यापारिक पक्षहरू बीच हुने सम्झौतामा व्याजसमेत थपी लिन पाउने शर्तहरू राख्नुको कारण उधारो दिने पक्षले वित्तीय संस्थाहरूबाट आफ्नो कारोवारको सिलसिलामा नपुग हुने रकम ऋणको रूपमा लिने र चुक्ता गर्न बाँकी त्यस्तो ऋणको व्याज आफूले बुझाउनु पर्ने भएकोले हो। वित्तीय संस्थाबाट लिएको चुक्ता गर्न बाँकी ऋणमा तिरेको व्याज रकम त्यस्तो उधारो बिक्री गर्ने व्यापारिक कम्पनीले आयकर ऐन, २०३१ को दफा १२(ग) बमोजिम सम्बन्धित आयवर्षको आयमा कटाई खुद आय कायम गर्न दावी गर्न सक्ने भएकोले त्यसरी आफूले तिर्ने व्याज आयबाट कट्टा गर्न दावी गर्ने पक्षले आफूले उठाउनु पर्ने उधारो कारोवारमा पनि बाँकी रहेको रकमको त्यही अनुपातमा व्याज असूलउपर गरी आयमा देखाउनु वाञ्छनिय हुन्छ। तिर्नुपर्ने रकमको

व्याज तिरेको भनी आयबाट कट्टा गर्ने तर लिनुपर्ने रकम लामो समयसम्म असूल नगरी प्रतिफल प्राप्त नगर्ने कार्यबाट उक्त ऐनको दफा १२(ग) को कानूनी व्यवस्थाको दुरुपयोग गरेको भन्ने देखिनुका साथै कर दायित्व कम गर्ने वा कर दायित्व छल्ने संयन्त्रको रूपमा उक्त दफा १२(ग) को व्यवस्था प्रयोग गरेको भन्ने देखिन जान्छ। लेखाको सामान्य सिद्धान्तअनुसार कुनै आय वर्षमा प्राप्त हुनुपर्ने रकम प्राप्त भई नसकेको भएपनि त्यसै वर्षको आयमा समावेश गरिने भएकोले भुक्तानी प्राप्त गर्ने अधिकार सिर्जना भएपछि भुक्तानी प्राप्त नभएता पनि भुक्तानी प्राप्त गरेको मानी आय गणनामा समावेश गर्नुपर्ने हुन्छ। यसप्रकार प्रत्यर्थी कम्पनीले आ.व. २०५७/०५८ मा भएका सम्झौताअनुरूप उधारो कारोवारमा अन्य पक्षबाट भुक्तानी लिन बाँकी रकमको व्याज सम्झौतामा उल्लिखित म्यादपछि स्वतः प्राप्त गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ। यस्तो अवस्थामा प्रत्यर्थी कम्पनीले सम्झौतामा उल्लिखित म्याद पछि भुक्तानी पाउन बाँकी रकमको व्याज स्वतः प्राप्त गरेको मान्नुपर्ने भएकोले त्यस्तो व्याज रकम स्वतः प्रत्यर्थीको आ.व. २०५७/०५८ को आयमा समावेश गर्नुपर्ने हुन्छ। साथै आयकर ऐन, २०३१ को दफा ७ ले कुनै व्यक्तिको उद्योग, व्यापार, पेशा व्यवसायबाट भएको आय निर्धारण गर्दा सो व्यक्तिको आयवर्ष भित्र कुनै उद्योग, व्यापार, पेशा, व्यवसायबाट प्राप्त गरेको सबै किसिमको मुनाफा वा लाभ समावेश गरी आय निर्धारण गर्नुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको देखिएबाट प्रत्यर्थी कम्पनीले उधारो कारोवारमा भुक्तानी लिन बाँकी रकमको सम्झौताबमोजिम प्राप्त हुने व्याज पनि कम्पनीको आयभित्रै पर्ने देखियो। त्यस्तै वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिई तिर्नुपर्ने व्याज सम्बन्धित आर्थिक वर्षको आयबाट कटाई आयकर निर्धारण गर्न चाहने

करदाताले अन्य कुनै व्यक्ति वा फर्मलाई दिएको सापटी, अधिक वर्ष सुविधा वा उधारोमा सामान विक्री गरेको वा उधारो विक्री (Credit Limit) दिएको अवस्थामा त्यसरी दिएको सापटी वा उधारो रकम बराबरको हुने व्याज रकमलाई त्यस्तो करदाताको आय मान्नुपर्ने अथवा त्यस्तो करदाताले आयबाट छुट पाउने रकममा त्यस्तो सापटी वा उधारो दिएको रकमको व्याज बराबरको रकम समावेश गर्न नमिल्ने भनी यस अदालतबाट २०६४-CR-०५२९ को ठूला करदाता कार्यालय ललितपुर विरुद्ध मल्टी फाईवर्स लि. भएको मुद्दामा सिद्धान्त कायम भैसकेको देखिँदा यी प्रत्यर्थी प्राईम इन्टरनेशनल प्रा.लि. ले आ.व. २०५७/०५८ मा अन्य विभिन्न व्यापारिक फर्मलाई विक्री गरेको उधारो कारोवारबाट प्राप्त हुनुपर्ने व्याजसमेत कम्पनीको सो आ.व. को करयोग्य आयमा समावेश गर्नुपर्ने देखियो। तसर्थ प्रत्यर्थी कम्पनीले अन्य फर्मसँग भएको सम्झौताबमोजिम उधारो कारोवारमा ३० दिन नाघेपछि भुक्तानी पाउन बाँकी रकमको १३ प्रतिशतका दरले व्याज समेत थपी लिन पाउने गरी उल्लेख भएको शर्तबमोजिम प्राप्त हुने व्याज रकम रु.२५,१७,३३१।७९ प्रत्यर्थी कम्पनीको आ.व. २०५७/०५८ को आयमा समावेश गर्ने गरेको पुनरावेदक ठूला करदाता कार्यालय काठमाडौंको निर्णय आयकर ऐन, २०३१ को कानूनी व्यवस्थाअनुरूप नै भए गरेको देखिएकोमा त्यस्तो उधारो बाँकीबाट प्राप्त हुने व्याजलाई प्रत्यर्थीको आ.व. २०५७/०५८ को आयमा समावेश नगर्ने गरेको राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको फैसला सो हदसम्म मिलेको देखिन आएन।

८. अतः माथि विवेचना गरिएबमोजिम प्रत्यर्थी प्राईम इन्टरनेशनल प्रा.लि. ले आ.व. २०५७/०५८ मा अन्य व्यापारिक फर्मलाई उधारोमा सामान विक्री गरेकोमा भुक्तानी पाउन बाँकी रकममा

३० दिन नाघेपछि १३ प्रतिशत व्याजसमेत थप गरी लिन पाउने शर्त उल्लेख भई भएको सम्झौता अनुरूप लिनुपर्ने व्याज रकम रु.२५,१७,३३१।७९ लाई उल्लिखित आ.व. २०५७/०५८ को करयोग्य आयमा समावेश गर्ने गरी भएको ठूला करदाता कार्यालय काठमाडौंको मिति २०६२।३।१२ को निर्णय र सो अनुरूप कर निर्धारण गर्ने गरी भएको २०६२।३।३१ को आदेश सदर गर्नुपर्नेमा केही उल्टी गर्ने गरेको राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी हुने ठहर्छ। अरु तपसिल बमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम राजस्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको फैसला केही उल्टी हुने ठहरेकोले प्रत्यर्थी प्राईम इन्टरनेशनल प्रा.लि. ले आ.व. २०५७/०५८ मा अन्य व्यापारिक फर्मलाई उधारो सामान विक्री गरेको कारोवारबाट प्राप्त हुने व्याज रकम रु.२५,१७,३३१।७९ सो प्रा.लि. को उक्त आ.व. २०५७/०५८ को आयमा समावेश गर्नुपर्ने हुँदा त्यसलाई करयोग्य आयमा समावेश गरी कानूनबमोजिम लाग्ने कर असूल गर्नु भनी ठूला करदाता कार्यालय काठमाडौं (हाल ललितपुर) मा लेखी पठाउनु १
प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु २

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६९ कात्तिक २६ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत: रामप्रसाद शर्मा



निर्णय नं. ८९१५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
२०६८-७०-०३५०
आदेश मिति: २०६९।३।२६।३

विषय :- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: सिरहा जिल्ला, ठेंगही गा.वि.स. वडा नं.
२ घर भई सिरहा जिल्लाकै श्री नि.मा.वि.
भुल्केको नि.मा.वि. शिक्षक (तृतीय श्रेणी)
को दरवन्दीमा हाल सुन्दर जनता माध्यमिक
विद्यालय औरही सिरहामा काजमा कार्यरत
सोभितलाल यादव
विरुद्ध

विपक्षी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग,
टंगाल, काठमाडौं समेत

- अनुचित कार्य गर्ने पदाधिकारीलाई विधिसम्मत तरिकाबाट स्पष्टीकरण माग्ने र सो स्पष्टीकरणबाट सन्तुष्ट हुने आधार नभए सो कार्यलाई अनुचित कार्य भनी ठहर गर्नुपर्ने ।
- अनुचित कार्य भए गरेको ठहरेको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख बमोजिम सोको दुष्परिणाम सच्याउन सम्बन्धित निकायलाई लेखी पठाउने अवस्था हुने ।
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयबाट जिल्लान्तर सरुवा गरेको कार्यलाई अनुचित कार्य ठहर नै नगरी आफैले सरुवा

बदर गर्ने निर्णय गर्ने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई नहुने ।

- आयोगको आफैले सरुवा रद्द गर्ने गरेको निर्णय र सोको कार्यान्वयन गर्न र कामकारवाही ऐनको दफा १२ख को कार्यक्षेत्र भन्दा बाहिर गै शक्तिको अधिक प्रयोग (Use of Excessive Power) भएको देखिन गएकोले सो कार्यलाई कानूनानुरूपको कार्य मान्न नमिल्ने ।
- आफूमा रहेको अधिकार भन्दा बढी अधिकार प्रयोग (Use of Excessive Power) वा अतिक्रमण गरेमा वा नभएको अधिकार प्रयोग गरेमा सो कार्यबाट कसैको संविधान एवं कानूनप्रदत्त हक अधिकारमा आघात परेको देखिन आए त्यस्तो निर्णय वा कामकारवाही बदरयोग्य हुने ।

(प्रकरण नं.६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता हरिप्रसाद उप्रेती
प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश
शर्मा पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख
- शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६ज
- शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९९

आदेश

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ (२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

म निवेदक मिति २०६०/५/८ मा श्री सत्यदेवी माध्यमिक विद्यालय जुविथा कालिकोटमा निम्न माध्यमिक विद्यालय तहको तृतीय श्रेणीको शिक्षक पदमा स्थायी नियुक्ति भई कार्यरत रहँदै आएको अवस्थामा सरुवा गरिपाउन जिल्ला शिक्षा कार्यालय सिराहामा निवेदन दिएको थिएँ। सो निवेदन उपर जिल्ला शिक्षा अधिकारीज्यूबाट मिति २०६७/२/१८ को निर्णयानुसार मलाई सत्यदेवी माध्यमिक विद्यालय कालिकोटबाट श्री निम्न माध्यमिक विद्यालय भुल्के सिरहामा रहेको रिक्त दरबन्दीमा जिल्लान्तर सरुवा गरी पदस्थापना गरिएको र सोही मितिको निर्णयानुसार सुन्दर जनता माध्यमिक विद्यालय औरहीमा काज खटाएबमोजिम हालसम्म सोही विद्यालयमा रमाना लिई हाजीर भई तलब भत्ता समेत खाई हालसम्म कार्यरत रहँदै आएको छु। यसरी कार्यरत रहँदै आएको अवस्थामा एकाएक मिति २०६८/६/२६ मा जिल्ला शिक्षा कार्यालय कालिकोटको मिति २०६८/४/३१ को पत्र प्राप्त भई हेर्दा शिक्षा मन्त्रालयको मिति २०६८/४/३० को पत्रमा “अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८/३/२२ को पत्रानुसार कालिकोट जिल्ला सत्यदेवी उच्च माध्यमिक विद्यालय जुविथामा कार्यरत शिक्षक शोभितलाल यादवलाई सिरहा जिल्ला श्री निम्न माध्यमिक विद्यालय भुल्केको नि.मा.वि. शिक्षकको दरबन्दीमा सरुवा पदस्थापना गर्ने गरी भएको मिति २०६८/२/१८ को निर्णय तथा सिरहा जिल्लाको सुन्दर जनता माध्यमिक विद्यालय औरहीमा काजमा राख्ने गरी भएको निर्णय कानूनतः मिलेको नदेखिँदा सो सरुवा तथा काजसम्बन्धी निर्णय रद्द गरी सोको जानकारी पठाउन” भन्ने व्यहोरा उल्लेख भई आएकोले उक्त सरुवा रद्द गरिएको व्यहोरा जानकारी गराइन्छ भनी म निवेदकलाई पत्र दिइएबाट उक्त निर्णय एवं पत्रबाट अन्यायमा परेकोले न्यायिक

उपचारको निमित्त प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई उक्त सरुवा रद्द गर्ने निर्णय गर्दा कुन कानूनी अधिकार प्रयोग गरी उक्त सरुवा रद्द गर्ने निर्णय गरेको हो, सो कुरा खुल्दैन। मेरो उक्त सरुवा शिक्षा ऐनको दफा १६ज. र शिक्षा नियमावलीको नियम ९९ बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी गरिएको अवस्थामा उक्त सरुवा गर्ने निर्णय रद्द गर्दा उक्त शिक्षा ऐन र नियमावलीको कुन दफा र नियमको विपरीत भएको हो सो कुरा आयोगको पत्रमा उल्लेख छैन। साथै मेरो सरुवा २०६७/२/१८ को निर्णयानुसार भएकोमा मिति २०६८/२/१८ को निर्णयानुसार भएको सरुवालाई रद्द गरिएको अवस्था छ।

सरुवा पश्चात मैले रमाना बुझी मिति २०६७/३/१ देखि सरुवा भएको विद्यालयमा हाजीर भई मिति २०६८ साल कात्तिक महिनासम्मको तलब भत्ता समेत खाई कार्यरत रहेको लगभग डेढ वर्ष बितेपछि मात्र उक्त मिति २०६८/३/६ को मिति उल्लेख गरी सरुवा बदर भएको जानकारी प्राप्त हुन आएको छ।

तसर्थ, विपक्षीहरूका कामकारवाही र निर्णयले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) समेत द्वारा प्रदत्त मेरो मौलिक हक एवं शिक्षा ऐन र शिक्षा नियमावली द्वारा प्रदत्त कानूनी हकहरूको समेत हनन् हुन गएकोले विपक्षी आयोगबाट मिति २०६८/३/६ मा सरुवा रद्द गर्ने गरी भएको निर्णय एवं सो निर्णयको आधारमा मलाई दिइएको मिति २०६८/३/२२ को पत्र र शिक्षा मन्त्रालयको मिति २०६८/४/३० को पत्र तथा जिल्ला शिक्षा कार्यालय कालिकोटको मिति २०६८/४/३१ को पत्र एवं निर्णयलगायतका मलाई प्रतिकूल असर पार्ने गरी विपक्षीहरूबाट भएका कामकारवाही पत्राचार आदिलाई उत्प्रेषणको आदेशले

बदर गरी म निवेदकलाई सरुवा भएको विद्यालय एवं हाल कार्यरत रहेको विद्यालयमा यथावत रूपमा काम काज गर्न दिनु दिलाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आए पछि वा अर्वाधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा विचारगर्दा शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६ज को उपदफा (१) र (२) तथा सोको प्रतिबन्धात्मक खण्ड अनुसार प्रक्रिया पुऱ्याई सरुवा गर्न सकिने देखिँदा र सोहीबमोजिम यी निवेदकलाई सरुवा गरिएकोले त्यसलाई बदर गर्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको २०६८/३/६ को निर्णय, २०६८/३/२२ को पत्र र सोही अनुसार शिक्षा मन्त्रालयको २०६८/४/३० र जिल्ला शिक्षा कार्यालय कालिकोटको मिति २०६८/४/३१ को पत्र समेत प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम निर्णय नभएसम्म कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु यथावत रहन दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ । नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको आदेश ।

सत्यदेवी उच्च माध्यमिक विद्यालय जुविथा कालिकोटका शिक्षक शोभितलाल यादवलाई शिक्षा नियमावली, २०५९ को व्यवस्थाविपरीत ठाडो तोक आदेशद्वारा जिल्लान्तर सरुवा गरिएको भन्ने

विषयमा आयोगमा दर्ता हुन आएको उजूरीउपर आयोगबाट अनुसन्धान तहकीकात भई यस आयोगको मिति २०६८/३/६ को बैठकबाट “सिरहा जिल्लाका तत्कालीन जिल्ला शिक्षा अधिकारी द्वारिकाप्रसाद यादवले कालिकोट जिल्ला सत्यदेवी उच्च माध्यमिक विद्यालय जुविथामा कार्यरत शिक्षक शोभितलाल यादवलाई सो विद्यालयबाट सिरहा जिल्लाको निम्न माध्यमिक विद्यालय भुल्केको निम्न माध्यमिक विद्यालय अन्तर्गतको शिक्षकको दरवन्दीमा सरुवा गर्ने गरी भएको मिति २०६७/२/१८ को निर्णय तथा सिरहा जिल्लाको सुन्दर जनता माध्यमिक विद्यालय औरहीमा तोक आदेशद्वारा काजमा राख्ने गरी भएको निर्णय कानूनतः मिलेको नदेखिँदा शिक्षा मन्त्रालयलाई सो सरुवा तथा काजसम्बन्धी निर्णय रद्द गर्न लेखी पठाउने” भनी निर्णय भई कार्यान्वयनको लागि शिक्षा मन्त्रालयमा यस आयोगको मिति २०६८/३/२२ को पत्रबाट लेखी पठाइएको हो । सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्तिबाट अनुचित कार्य भएको देखिए उक्त अनुचित कार्यको दुष्परिणाम सच्याउन निर्देशन दिनसक्ने व्यवस्था अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख ले आयोगलाई भएअनुरूप नै विपक्षी रिट निवेदकको सरुवा बदर गरी सच्याउन आयोगबाट निर्णय गरी सो मुताविक शिक्षा मन्त्रालयलाई दिएको पत्र असंवैधानिक वा कानूनविपरीत भएको भन्न मिल्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ ।

निवेदकलाई कालिकोट जिल्ला सत्यदेवी उच्च माध्यमिक विद्यालय जुविथाबाट सिरहा जिल्लाको निम्न माध्यमिक विद्यालय भुल्केमा सरुवा गर्ने गरी भएको मिति २०६७/२/१८ को निर्णय तथा सो जिल्लाको सुन्दर जनता माध्यमिक विद्यालय

औरहीमा लोक आदेशद्वारा काजमा राख्ने गरी भएको निर्णय कानूनतः मिलेको नदेखिँदा सो सरुवा तथा काजसम्बन्धी निर्णय रद्द गर्न यस मन्त्रालयमा आयोगको मिति २०६८/३/२२ को पत्रद्वारा लेखी आएबमोजिम आयोगको निर्णय कार्यान्वयनको लागि मन्त्रालयद्वारा सम्बन्धित जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा लेखी पठाइएको हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने शिक्षा मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदक मिति २०६७/२/१८ मा यस विद्यालयमा काज सरुवा भई मिति २०६७/३/१ देखि हाजीर भई कात्तिक महिनासम्मको तलब भत्ता समेत खाई कार्यरत रहेको अवस्था रहेको छ । निजलाई अन्यत्र फेरी सरुवा गरी पठाउँदा यस विद्यालयको पठन पाठनमा नै असर पर्न जाने र विद्यार्थीहरूको S.L.C. परीक्षा समेत नजिक आइरहेको हुनाले निजलाई अन्यत्र सरुवा गरी पठाउन उपयुक्त नहुने तथा शिक्षा कार्यालयबाट भएको सरुवा तथा काज निर्णय कानूनसम्मत समेत रहेको हुँदा यस विद्यालयको हकमा माग बमोजिमको आदेश जारी हुनपर्ने होइन भन्ने समेतको सुन्दर जनता माध्यमिक विद्यालय औरही सिराहाको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदकको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता हरिप्रसाद उप्रेतीले निवेदक सत्यदेवी माध्यमिक विद्यालय जुविथा कालिकोटबाट कानूनबमोजिम निम्न माध्यमिक विद्यालय, भुल्के सिराहामा सरुवा भै जनता माध्यमिक विद्यालय औरहीमा काजमा कार्यरत रहेको अवस्थामा निवेदकलाई सरुवा तथा काजमा खटाउने गरी भएको जिल्ला शिक्षा कार्यालय सिराहाको मिति २०६७/२/१८ को निर्णय अख्तियार

दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८/३/६ को निर्णयानुसार रद्द भएको अवस्था हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई कानूनबमोजिम भएको सरुवा रद्द गर्ने क्षेत्राधिकार नभएकोले क्षेत्राधिकारविहीन उक्त आयोगको मिति २०६८/३/६ को निर्णय र उक्त निर्णयका आधारमा सरुवा रद्द गरिएको भनी शिक्षा मन्त्रालय र जिल्ला शिक्षा कार्यालय कालिकोटले दिएको पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई हाल सरुवा भई कार्यरत रहेको सिरहा जिल्ला अन्तर्गतको विद्यालयमा यथावत रूपमा कामकाज गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा पौडेलले निवेदकलाई जिल्ला शिक्षा कार्यालय सिरहाले सरुवा गर्दा प्रक्रिया पूरा नगरी सरुवा गरेको देखिएको, सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्तिबाट अनुचित कार्य भएको देखिएको अवस्थामा उक्त अनुचित कार्यको दुष्परिणाम सच्याउन निर्देशन दिन सक्ने अधिकार आयोगलाई भएको र सो अनुरूप सिरहाका जिल्ला शिक्षा अधिकारीको सरुवा निर्णयमा अनुचित कार्य भएको देखिएकोले उक्त सरुवा सच्याउन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्देशन दिइएको अवस्था छ । तसर्थ उक्त आयोगको निर्णय, निर्देशन र तत्सम्बन्धी पत्र कानून अनुरूपकै हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस समेत सुनियो ।

दुवै तर्फका कानून व्यवसायीको बहस सुनी निवेदकको सरुवा रद्द गर्ने गरी भएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कामकारवाही र निर्णय कानून अनुरूपका छन् छैनन् ? र निवेदकको

माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ? तत्सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निवेदकले आफू कार्यरत रहेको कालिकोट जिल्ला अन्तर्गत सत्यदेवी माध्यमिक विद्यालयबाट सिरहा जिल्ला अन्तर्गतको विद्यालयमा कानूनबमोजिम सरुवा भई कार्यरत रहेको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले क्षेत्राधिकार नाघी सरुवा रद्द गर्न भनी पठाएको पत्रानुसार शिक्षा मन्त्रालय र जिल्ला शिक्षा कार्यालय कालिकोटले सरुवा रद्द गरिएको भनी मलाई जानकारी गराएकोले उक्त आयोगको सरुवा रद्द गर्ने गरी भएको मिति २०६८/३/६ को निर्णय र तत्सम्बन्धी पत्र, शिक्षा मन्त्रालयको मिति २०६८/४/३० को पत्र एवं जिल्ला शिक्षा कार्यालय कालिकोटको मिति २०६८/४/३१ को पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सिरहा जिल्ला अन्तर्गतको विद्यालयमा नै यथावत कामकाज गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी गरिपाऊँ भन्ने यी निवेदकको मुख्य माग दावी रहेछ ।

२. निर्णयतर्फ विचारगर्दा निवेदक सोभितलाल यादव जिल्ला शिक्षा कार्यालय सिरहाको मिति २०६७/२/१८ को निर्णयानुसार सत्यदेवी माध्यमिक विद्यालय, वालिचौर जुविथा कालिकोटबाट सिरहा जिल्ला स्थित निम्न माध्यमिक विद्यालय भुल्केमा सरुवा गरी सुन्दर जनता माध्यमिक विद्यालय औरही, सिराहामा काजमा अध्यापनरत रहेको भन्ने जिल्ला शिक्षा कार्यालय सिरहाले निवेदकलाई दिएको मिति २०६७/२/१८ को जिल्लान्तर सरुवा पत्रबाट देखिन आउँछ । निवेदकको सरुवाको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी परेकोमा तत् सम्बन्धमा छानबीन हुँदा निवेदकलाई सरुवा तथा काजमा राख्ने गरी भएको जिल्ला शिक्षा अधिकारी सिरहाको

मिति २०६७/२/१८ को निर्णय कानूनतः मिलेको नेदखिँदा उक्त निर्णय रद्द गर्न आयोगबाट शिक्षा मन्त्रालयमा लेखी पठाइएको भन्ने मिसिल संलग्न मिति २०६८/३/२२ को विपक्षी आयोगको पत्रबाट देखिन आउँछ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्रानुसार भनी निवेदकको सरुवा तथा काज रद्द गरी जानकारी पठाउन शिक्षा मन्त्रालयले मिति २०६८/४/३० मा जिल्ला शिक्षा कार्यालय कालिकोटमा लेखी पठाएको तथा निवेदकको सरुवा रद्द गरिएको व्यहोरा जानकारी गराइन्छ भनी जिल्ला शिक्षा कार्यालय कालिकोटले मिति २०६८/४/३१ मा यी निवेदकलाई दिएको पत्रबाट देखिन्छ ।

३. निवेदकको सरुवाको सम्बन्धमा प्रत्यर्थी शिक्षा मन्त्रालयको लिखित जवाफ हेर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्रानुसार सरुवा रद्द गर्न लेखी पठाइएको भन्ने उल्लेख छ । प्रत्यर्थी आयोगको लिखित जवाफमा सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्तिबाट अनुचित कार्य भएको देखिएमा सो कार्यको दुष्परिणाम सच्याउन निर्देशन दिन सक्ने अधिकार आयोगमा भएअनुरूप सिरहाका जिल्ला शिक्षा अधिकारीले निवेदकको सरुवाको सम्बन्धमा गरेको निर्णयमा अनुचित कार्य भएको देखिएबाट निवेदकको सरुवा बदर गरी सच्याउन लेखी पठाउने गरी आयोगबाट भएको निर्णय कानूनसम्मत रहेको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

४. अब निवेदकको सरुवा रद्द गर्ने अधिकार प्रत्यर्थी आयोगलाई रहे नरहेको सम्बन्धमा विचार गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख मा “सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्याउनका लागि आयोगले सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई

लेखी पठाउन सक्नेछ” भन्ने उल्लेख छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट उक्त कानूनी व्यवस्थाको पालना भए नभए तर्फ विचारगर्दा मिसील संलग्न आयोगको मिति २०६८/३/६ को निर्णयको प्रतिलिपिबाट “निवेदक शोभितलाल यादवको सरुवा शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६ज तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९९ समेतको विपरीत भई कानूनतः मिलेको नदेखिँदा उक्त सरुवा रद्द गर्न लेखी पठाउने” भनी भएका निर्णयानुसार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले शिक्षा मन्त्रालय र शिक्षा मन्त्रालयले जिल्ला शिक्षा कार्यालय कालिकोटलाई लेखी पठाएको पत्रअनुसार निवेदकको सरुवा बदर भएको देखिन्छ।

५. शिक्षा ऐन, २०२८ तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ ले शिक्षा मन्त्रालय, शिक्षा विभाग एवं सो अन्तर्गतका क्षेत्रिय शिक्षा निर्देशनालय र जिल्ला शिक्षा कार्यालय समेतलाई शिक्षक शिक्षिकाको सरुवा गर्ने अधिकार प्रदान गरी तत्सम्बन्धी प्रक्रियाका बारेमा उल्लेख गरेको देखिन्छ। निवेदकको सरुवा कानूनविपरीत भएको देखिएको अवस्थामा पनि शिक्षा मन्त्रालय शिक्षा विभाग वा सो अन्तर्गत अख्तियारप्राप्त अधिकारीबाट प्रचलित कानूनबमोजिम त्यस्तो सरुवा बदर गर्न सक्ने नै हुन्छ। तर शिक्षा मन्त्रालय वा शिक्षा विभागबाट सो बदर भएको नभई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्रानुसार निवेदकको सरुवा बदर भएको देखिन्छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा १२ख मा “सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यको दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्याउनका लागि आयोगले सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था उल्लेख छ। सोबमोजिम

सर्वप्रथम दफा १२क बमोजिम निजको जिल्लान्तर सरुवा गर्ने जिल्ला शिक्षा अधिकारीको निर्णयलाई “अनुचित कार्य” ठहर गर्नुपर्ने हुन्छ। साथै अनुचित कार्य गर्ने पदाधिकारीलाई विधिसम्मत तरिकाबाट स्पष्टीकरण माग्ने र सो स्पष्टीकरणबाट सन्तुष्ट हुने आधार नभए सो कार्यलाई अनुचित कार्य भनी ठहर गर्नुपर्ने हुन्छ। अनुचित कार्य भए गरेको ठहरेको अवस्थामा मात्र दफा १२ख बमोजिम सोको दुष्परिणाम सच्याउन सम्बन्धित निकायलाई लेखी पठाउने अवस्था हुन्छ तर आयोगको निर्णयबाट जिल्लान्तर सरुवा गरेको कार्यलाई अनुचित कार्य ठहर नै नगरी आफैले सरुवा बदर गर्ने निर्णय गर्ने अधिकार प्रत्यर्थी आयोगलाई उक्त अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा १२क वा १२ख ले दिदैन। सोको अलावा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ बमोजिम आयोग कुनै पनि सरकारी निकायको नियमन र नियन्त्रण गर्ने संस्था नभई सो सरकारी निकायबाट भएको “अनुचित कार्य” वा “भ्रष्टाचारजन्य कार्य” भए गरेको देखिएमा अनुसन्धान कारवाही गर्ने निकाय सम्म भएको र स्वयंले कुनै निर्णय गर्न र सजाय गर्ने निकायको रूपमा रहेको देखिँदैन। आफ्नो अधिकार वा कार्यक्षेत्र नाघी गरेको कार्यलाई शक्तिको अधिक प्रयोग गरेको मान्नु पर्ने हुन्छ। प्रत्यर्थी आयोगले सरकारी पदाधिकारी जिल्ला शिक्षा अधिकारीले अनुचित कार्य गरेको ठहर नै नगरी अनुचित कार्यको दुष्परिणाम सच्याउन आफैले सरुवा रद्द गर्ने निर्णय गरेको र सोको कार्यान्वयन गर्न शिक्षा मन्त्रालयलाई लेखी पठाएको भन्ने उक्त मिति २०६८/३/६ को आयोगको निर्णय र तत् सम्बन्धी पत्रबाट देखिन्छ। त्यसैले विपक्षी आयोगको उक्त निर्णय र कामकारवाही ऐनको दफा १२ख को कार्यक्षेत्र भन्दा बाहिर गै शक्तिको अधिक प्रयोग (Use of Excessive Power) भएको देखिन गएकोले

सो कार्यलाई कानून अनुरूपको कार्य मान्न मिलेन । आफूमा रहेको अधिकार भन्दा बढी अधिकार प्रयोग (Use of Excessive Power) गरेको देखिएमा वा अधिकारको अतिक्रमण गरेको भएमा वा नभएको अधिकार प्रयोग गरेको अवस्थामा सो कार्यबाट कसैको संविधान एवं कानून प्रदत्त हक अधिकारमा आघात परेको देखिन आए त्यस्तो निर्णय वा कामकारवाही बदरयोग्य हुन्छ ।

६. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार बुँदाबाट निवेदकको सरुवा रद्द गर्ने गरी भएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८/३/६ को निर्णय एवं सो आधारमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय कालिकोटको मिति २०६८/४/३१ को पत्र समेत कानूनविपरीतको देखिई सो कामकारवाहीबाट निवेदकको संवैधानिक हकअधिकारमा आघात पुग्न गएको देखिएकोले उक्त निर्णय र पत्रहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । शिक्षा ऐन, २०२८ र शिक्षा नियमावली, २०५९ ले तोकेको विधि र प्रक्रिया अपनाई शिक्षक शिक्षिकाको सरुवा हुनुपर्नेमा कसैको दुइमत हुन सक्दैन । निवेदकको सरुवाको सम्बन्धमा पनि कानूनी प्रक्रिया नपुगेको भए सो प्रक्रिया पूरा गरी आधिकारिक निकायबाट सरुवासम्बन्धी निर्णय र कारवाही हुनसक्ने नै हुँदा सो नभएसम्म निवेदकलाई हाल कार्यरत रहेकै सिरहा जिल्ला अन्तर्गतको विद्यालयमा यथावत कामकाज गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी प्रत्यर्थीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसील नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६९ साल असार २६ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत :- वासुदेव पौडेल

निर्णय नं. ८९१६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
०६७-WO-०५३६
फैसला मिति: २०६९।०।१२।३

विषय :- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: काठमाडौं महानगरपालिका कार्यालय
बागदरबारमा पदस्थापना भई कार्यरत
सहसचिव गणेश राई

विरुद्ध

विपक्षी: आनन्दराज पोखरेल, कार्यकारी अधिकृत
काठमाडौं महानगरपालिका समेत

- राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको कर्मचारीलाई अवधि तोकी सरुवा गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था नरहेको अवस्थामा कुनै पनि निजामती कर्मचारीले कुनै अमुक कार्यालयमा मात्र रही सेवा गर्न पाउनुपर्छ भनी दावी गर्न नमिल्ने हुँदा ऐन, नियमावलीको अधीनमा रही सरुवा गर्न सक्ने ।
- कुनै पनि निजामती कर्मचारीलाई कानूनको प्रक्रिया पुऱ्याई उही वर्गीकृत क्षेत्रको एक कार्यालयबाट अर्को कार्यालयमा सरुवा गर्दैमा निजको संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन् हुन जाने भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर
दाहाल र अधिवक्ताहरू काशीप्रसाद घिमिरे
एवं अमीता दीक्षित

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता विनोद पोखरेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८, १८(३), ५९(क)(२), ६० को (घ),(ड),(च)
- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

म निवेदक नेपाल सरकार निजामती सेवाको प्रशासन समूहको प्रथम श्रेणी सहसचिव पदमा बहाल छु। म साविक गृह मन्त्रालयअन्तर्गत कार्यरत रहेकोमा मिति २०६६।८।१९ को निर्णयअनुसार स्थानीय विकास मन्त्रालयमा सरूवा गरियो भने मिति २०६६।८।२५ को निर्णयअनुसार मिति २०६६।८।२६ देखि काठमाडौं महानगरपालिकामा पदस्थापना भएको हुँ। मेरो पदस्थापना समयमा काठमाडौं महानगरपालिकामा निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीको कार्यकारी प्रमुखको दरबन्दी रहेकोमा निज अवकाश भई निवेदक नै कार्यकारी प्रमुख भई कार्य गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भएकोमा मेरो अधिकार र कार्यक्षेत्र स्पष्ट नभएकोले स्थानीय विकास मन्त्रालयमा पत्राचार गर्दा मिति २०६६।९।२८ को मन्त्रिस्तरीय निर्णय भनी आर्थिक प्रशासनिकलगायतका कार्यकारी अधिकृतले गर्ने सम्पूर्ण कार्य गर्नु भनी पत्र प्राप्त भएकोमा सोहीअनुसार गर्दै आएकोमा २०६७ जेठमा प्रत्यर्थी आनन्दराज पोखरेल काठमाडौं महानगरपालिकाको

कार्यकारी अधिकृत नियुक्ति भई आउनु भएको र सम्बन्धित मन्त्रालयले निजलाई नगर प्रमुखले गर्ने कार्यको बारेमा अधिकार प्रदान नगरे पनि मैले नगर प्रमुखको हैसियतले गर्ने गरेका सम्पूर्ण कार्य गर्न थाल्नु भयो। यसैबीच मिति २०६७।३।२८ को नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को निर्णयबमोजिम काठमाडौं महानगरपालिकामा विशिष्ट श्रेणीको कार्यकारी अधिकृत पद खारेज गर्‍यो।

सोपश्चात् आनन्दराज पोखरेल स्वतः सरूवा हुने वा अन्यत्र जानु पर्नेमा अधिकारबिहीन भइसकेपछि मिति २०६७।४।३१ मा नगर परिषद् गरिएकोमा मैले पूर्व रूपमा सञ्चालन गरेका आयोजना समेत प्रभावित हुने देखी असहमति जनाएकोमा त्यसलाई नै आधार मानी पूर्वाग्रहपूर्ण तवरले मेरो अनुशासनको प्रश्न उठाई विभागीय कारवाहीको लागि मेरो हकमा असर पुऱ्याउन दुराग्रह राखी मिति २०६७।५।१९ मा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ४१ र ४२ सम्बन्धी कसूर गरेको भन्दै दफा ६० को (घ), (ड),(च) र दफा ५९(क)(२) बमोजिम सजाय किन नगर्ने स्पष्टीकरण पेश गर्नु होला भनी पत्र लेखेको भन्ने व्यहोरा गर्दै सोही व्यहोराका पत्र मिति २०६७।५।१६ र मिति २०६७।५।१० मा लेख्दा समेत मैले नबुझेको भनी आफूखुशी व्यहोरा पारी मिति २०६७।५।१८ मा गोरखापत्रमा उपरोक्तबमोजिम स्पष्टीकरण पेश गर्ने सूचना प्रकाशित गरिएको रहेछ। सो मितिभित्र मैले काठमाडौं महानगरपालिकामा स्पष्टीकरण पेश गरेको छु।

म निवेदक रा.प.प्रथम श्रेणीको कर्मचारी भएको आधारमा मलाई कारवाही गर्ने अधिकार सम्बन्धित मन्त्रालयको सचिवलाई मात्र भएकोमा अधिकार नभएका विपक्षी आनन्दराज पोखरेलले गोरखापत्रमा प्रस्तावित सजाय गर्ने निर्णय गरी समर्थनको लागि विपक्षी स्थानीय विकास मन्त्रालय

र विपक्षी कृष्ण ज्ञवालीकोमा पठाएकोमा मलाई सजाय गर्ने प्रस्तावमा निज विपक्षीहरूबाट समर्थन आदेश समेत भइसकेको हुँदा ममाथि कारवाही नै गर्ने मनस्थितिमा विपक्षीहरू रहेको देखिन्छ। यसै गरी हालसालै मेरो सरूवा लोकसेवा आयोगमा भएको भनी मिति २०६७।१९ को दैनिक कान्तिपुरमा समाचार प्रकाशित भएको छ। यसरी अधिकार नभएका पदाधिकारीले गरेको सजायको सिफारिश र मलाई लोकसेवा आयोगमा सरूवा गर्ने गरेको निर्णय निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० विपरीत रहेको र त्यसबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ र १८ ले दिएको मेरो मौलिक हकमा बन्देज लाग्नुका साथै वृत्ति विकासमा समेत असर पर्ने भएकोले उक्त सजायको कारवाही तथा सरूवा गर्ने गरी गरेको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी मलाई यथावत पदमा बहाल राख्नु भन्ने परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन माग दावी।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी नहुनु पर्ने हो, जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए यो सूचना प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु। निवेदकले अन्तरिम आदेश समेतको माग गरेको देखिँदा त्यसतर्फ विचार गर्दा क्षेत्राधिकारविहिन अधिकारीले सजाय प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण सोधेको, सफाइको मौका नदिएको भनी निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेको देखिएको र सुविधा सन्तुलन (Balance of Convenianc) को सिद्धान्त समेतको आधारमा विपक्षीहरूको लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि पुनः विचार गर्ने गरी हाललाई

निवेदकलाई अन्यत्र स्थान्तरण नगर्नु नगराउनु, साविकबमोजिम काठमाडौँ महानगरपालिको कार्यालयमा यथावत् काम काज गर्नु गराउनु र कुनै किसिमको विभागीय सजाय नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। यस आदेशको सूचना विपक्षीहरूलाई कानूनबमोजिम पठाई नियमानुसार गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको आदेश।

काठमाडौँ महानगरपालिकाको कार्यकारी प्रमुखको पद राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको पद रहेको कुरा रिट निवेदनमा समेत स्वीकार गरिएको छ। विशिष्ट श्रेणीको कार्यकारी प्रमुखको पद रिक्त भएको अवस्थामा सो पदको जिम्मेवारी निर्वाह गर्न रिट निवेदकलाई पत्र दिएको कुरा रिट निवेदनमा उल्लेख भएको देखिन्छ। विशिष्ट श्रेणीका कार्यकारी अधिकृतको पद रिक्त रहेको अवस्थामा सो पदको जिम्मेवारी दिइएको अवस्थामा कार्यकारी अधिकृतको दरबन्दीमा सम्बन्धित श्रेणी (राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणी) को कर्मचारी पदस्थापन भई आई सकेपछि पनि सो पदले सम्पादन गर्नुपर्ने जिम्मेवारी आफूले नै सम्हाल्न पाउनु पर्ने दावी गर्नुको औचित्य छैन। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ को उपदफा (३) मा व्यवस्था भएबमोजिम राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको कर्मचारीको सरूवा गर्दा अवधि तोकी सरूवा गर्नु पर्दैन। तसर्थ सो श्रेणीका कर्मचारीलाई अधिकारप्राप्त अधिकारीले जुनसुकै बखत सरूवा गर्न सक्ने भएकोले सरूवा रोकी पाउनु गरिएको दावी कुनै पनि कानूनी व्यवस्थाअनुरूप छैन।

नेपाल सरकार (कार्य सम्पादन) नियमावली, २०६४ अनुसार निजामती सेवाको

राजपत्रांकित प्रथम श्रेणी वा सो सरह र सोभन्दा माथिको पदहरूमा सुरूवा गर्ने अधिकार नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्मा रहेको छ। त्यसै गरी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६ को उपनियम (२) मा भएको व्यवस्था अनुसार राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको कर्मचारीलाई अन्तरमन्त्रालय सुरूवा गर्नुपर्दा नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को निर्णयानुसार सुरूवा गर्नुपर्ने देखिन्छ। यसरी उल्लिखित कानूनी व्यवस्था अनुसार राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीका कर्मचारीलाई अन्तरमन्त्रालय सुरूवा गर्न अख्तियारी प्राप्त नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को मिति २०६४।१।१६ को निर्णयले निजामती सेवाका राजपत्रांकित प्रथम श्रेणी सहसचिव वा सो सरहका पदसम्म सुरूवा गर्नु पर्दा न्याय सेवाको पदमा बाहेक सुरूवा गर्न सामान्य प्रशासन मन्त्री / राज्यमन्त्रीको संयोजकत्वमा नेपाल सरकारको मुख्य सचिव, सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको सचिव, सम्बन्धित मन्त्रालयको सचिव र सुरूवा गर्न प्रस्तावित गरिएको मन्त्रालयको सचिव सदस्य रहेको समितिलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको छ। नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्बाट भएको अधिकार प्रत्यायोजनबमोजिम उक्त समितिको निर्णयानुसार नै रिट निवेदकको सुरूवा भएकोले निजको सुरूवा कार्यान्वयनयोग्य छ।

निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीमा भएको व्यवस्थाबमोजिम ऐनले तोकेको व्यवस्थाविपरीतका आचरण गर्ने कर्मचारीले विभागीय सजायबाट उन्मुक्ति पाउन सक्दैन। कुनै पनि कर्मचारीलाई भएको विभागीय सजायको सम्बन्धमा उपचार खोज्न पाउने व्यवस्था समेत सो ऐनमा स्पष्ट रहेकोले सो व्यवस्थाबमोजिम उपचार खोज्न सकिनेमा सम्मानीत अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत रिट दायर

गरिएको कार्य संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था अनुकूल रहेको छैन। निज रिट निवेदकलाई गर्ने भनिएको विभागीय सजायको सम्बन्धमा छुट्टै प्रक्रियाद्वारा निकास निस्कन सक्ने नै भएको र सो विभागीय सजायको प्रक्रियाको विषय र निजलाई सुरूवा गरिएको विषय अलग-अलग भएकोले विभागीय सजायको प्रक्रियासम्बन्धी आधार लिई सम्मानीत अदालतबाट निवेदकलाई अन्यत्र स्थानान्तरण नगर्न नगराउन जारी भएको अन्तरिम आदेश खारेज गरिपाउँ भन्ने बालानन्द पौडेल, सचिव सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

स्थानीय विकास मन्त्रालयको पत्रानुसार निवेदकलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६८ बमोजिम दुई तलब बृद्धि रोक्काको विभागीय सजाय गर्न आयोगमा परामर्श माग भई आएकोमा मिति २०६७।८।२७ को आयोगको निर्णयानुसार परामर्श पठाई सकिएको र संविधानले प्रदान गरेबमोजिम परामर्शसम्म दिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लोकसेवा आयोगको लिखित जवाफ।

विपक्षी रिट निवेदकले नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद् एवं म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताको के कुन काम, कारवाही वा निर्णयबाट निजको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ र १८ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनमा के, कसरी बाधा उत्पन्न हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा आफ्नो निवेदनमा स्पष्ट पार्न सक्नु भएको छैन। संविधान प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनमा बाधा उत्पन्न गरेको भनी दावी लिँदा के, कसरी सो हकको प्रचलनमा बाधा उत्पन्न गरेको हो भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा खोली अदालत समेत सो कुरामा सन्तुष्ट हुने प्रमाण पेश गर्नुपर्ने हुन्छ। केवल दावी लिँदैमा सो कुरा पुष्टि हुन सक्दैन। विपक्षी निवेदकको

निवेदनमा सो कुराका अभाव हुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था छैन ।

जहाँसम्म निवेदकलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९(क)(२) र दफा ६० को (घ),(ङ) र (च) बमोजिम सजायको प्रस्ताव र काठमाडौं महानगरपालिकाबाट लोकसेवा आयोगमा सुरूवा गरेको सम्बन्धी प्रश्न छ, तत्सम्बन्धमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ मा उचित र पर्याप्त कारण भएमा निजामती कर्मचारीलाई सामान्य एवं विशेष सजाय गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ । यसरी नै ऐनको दफा ६० मा नसिहत दिने वा बढीमा दुई तलब बृद्धि वा दुई वर्षसम्म बहुवा रोक्का गर्ने, दफा ६०क मा दुई वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म बहुवा रोक्का गर्ने वा दुईदेखि पाँच तलब बृद्धिसम्म रोक्का गर्ने र दफा ६१ मा सेवाबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने आधारहरूका सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको छ । मुलुकको निजामती प्रशासनलाई अनुशासित, मर्यादित एवं कानूनबमोजिम सञ्चालन गर्नका लागि कुनै निजामती कर्मचारीले ऐनको दफा ६०, ६०क एवं ६१ को देहायमा उल्लिखित कुनै कार्य गरेमा निजउपर ऐनको ५९ बमोजिमको सजाय हुनसक्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । निज विपक्षीले ऐनको दफा ६० को (घ), (ङ) र (च) मा उल्लिखित कार्य गरेको आधारमा सजाय गर्ने अधिकारप्राप्त अधिकारीले ऐनको दफा ५९(क)(२) बमोजिमको सजाय प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण लिएको विषय कानूनबमोजिमको काम, कारवाही हुँदा सो विषयलाई विपक्षीले अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन ।

साथै, निजामती सेवा ऐन, २०४९ एवं नियमावली, २०५० को अधीनमा रही आवश्यकता एवं उपयुक्तताका आधारमा सुरूवा गर्ने अख्तियारी प्राप्त निकाय वा पदाधिकारीले कुनै पनि निजामती

कर्मचारीको सुरूवा गर्न सक्ने नै हुँदा विपक्षी निवेदकलाई काठमाडौं महानगरपालिकाबाट लोकसेवा आयोगमा सुरूवा गर्न नसक्ने भन्ने हुँदैन । काठमाडौं महानगरपालिका समेतका निकायहरूमा रहेका रा.प.विशिष्ट श्रेणीको दरबन्दी जुनसुकै कारणले रिक्त भए पनि त्यस्तो दरबन्दी खारेज गर्ने गरी नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्बाट म.प.बै.सं १६।०६७ मिति २०६७।३।२८ मा निर्णय भएको छ । जसअनुसार त्यस्ता निकायहरूमा हाल कार्यरत् विशिष्ट श्रेणीका कर्मचारी कार्यरत् रहेसम्म त्यस्ता निकायहरूमा रहेको रा.प.विशिष्ट श्रेणीको सो दरबन्दी खारेज नभई कायमै रहने व्यहोरा समेत सम्मानीत अदालतलाई अवगत गराउँदछु । साथै स्थानीय विकास मन्त्रालयको मिति २०६६।९।२८ को पत्रबाट “अर्को आदेश वा व्यवस्था नभएसम्म” विपक्षी निवेदकलाई आर्थिक, प्रशासनिकलगायतका कार्यकारी अधिकृतले प्रयोग गर्ने सम्पूर्ण अधिकार प्रयोग गरी कामकाज गर्न दिएको भन्ने प्रश्न छ, तत्सम्बन्धमा काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यकारी प्रमुखका रूपमा आनन्दराज पोखरेलको नियुक्ति भई सो सम्बन्धमा “अर्को व्यवस्था” भएसँगै सो पत्रको वैधानिकता स्वतः निष्क्रिय भएको हुँदा तत्पश्चात् पनि विपक्षीले उल्लिखित मितिको पत्रानुसारको काम, काज गरेमा विपक्षीको सो कार्य गैरकानूनी हुने कुरा स्वतः स्पष्ट छ । अतः रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयका मुख्य सचिव माधवप्रसाद घिमिरेको लिखित जवाफ ।

म लिखितजवाफवाला विशिष्ट श्रेणीको सचिव काठमाडौं महानगरपालिकामा कार्यकारी अधिकृत पदमा सुरूवा भै उपस्थित भएपछि काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यकारी अधिकृतको हैसियतबाट नगर प्रमुख, परिषद्ले प्रयोग गर्ने

सम्पूर्ण अधिकार लगायतको कार्यालय/विभागीय प्रमुख भै मैले कार्य सञ्चालन गर्ने हो। मलाई काठमाडौं महानगरपालिकामा कार्यकारी अधिकृत तोकपछि सो पदले गर्ने काम, कर्तव्य, अधिकार स्वतः ममा आउँछ। म काठमाडौं महानगरपालिकामा उपस्थित भएपछि विपक्षी गणेश राईको निमित्त कार्यकारी अधिकृत पद स्वतः समाप्त हुन्छ। मेरो काठमाडौं महानगरपालिका सुरूवा विपक्षीको लागि अर्को व्यवस्था/आदेश हो।

विपक्षी सहसचिव मात्र भएको र काठमाडौं महानगरपालिकाको म कार्यकारी अधिकृत विशिष्ट श्रेणी, सचिव निजभन्दा माथिल्लो पद (श्रेणी) को रहेको हुँदा निजको विभागीय प्रमुख म हुँ। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ४१ र ४२ उल्लंघन गर्ने कर्मचारीलाई ऐ.ऐनको दफा ५९(क)(२), ६० अनुरूप सामान्य सजाय दिन ऐ.ऐनको दफा ६२(२) अनुसार तोकिएबमोजिम हुनेछ भनी उल्लेख भएकोमा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६(२) अनुसार म विभागीय प्रमुख भएको हुँदा निजलाई विभागीय सजाय गर्ने अख्तियार ममा हुँदा स्थानीय विकास मन्त्रालयको सचिवको सो अधिकार हुँदैन।

विपक्षीलाई यथेष्ट स्पष्टीकरणको मौका दिँदा पनि बारम्बार पत्र नबुझ्ने, अपशब्द बोल्ने, आफूभन्दा माथिका र तलका कर्मचारीप्रति दुर्व्यवहार गर्ने गरेकोले मिति २०६७।६।१८ गते दैनिक गोरखापत्रमा सफाइ (स्पष्टीकरण) को सूचना जारी गर्नु पर्‍यो। विपक्षीलाई सजाय गरिएकोमा निजामती सेवा ऐनको दफा ६९ अनुसार प्रशासकीय अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था छ। बैकल्पिक कानूनी व्यवस्था छैन भन्न मिल्दैन। तसर्थ विपक्षीको रिट निवेदन बैकल्पिक कानून व्यवस्थाको कारणले समेत खारेजभागी छ।

निजामती सेवा ऐनको दफा १८(३) अनुसार राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीलाई अवधि तोकी सुरूवा गर्नु पर्दैन। ऐ.ऐनको दफा १८(४)(ख) अनुसार विभागीय कारवाही गर्नु परेमा पनि निजामती कर्मचारीलाई सुरूवा गर्न सकिने अवस्था उल्लेख छ। ऐ.ऐनको दफा १८(१२) अनुसार सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले गरेको सुरूवा भए नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्देले रद्द गर्न सक्ने छ।

अतः विपक्षीको रिट निवेदनमा माग गरिएको विभागीय सजाय र सुरूवाको बैकल्पिक उपचारको व्यवस्था रहेको, विपक्षीले बारम्बार पत्र बुझ्न नमानी स्पष्टीकरण नबुझेको कुरा लुकाई सफा हात नआएको, अदालतलाई ढाँटेको, विभागीय सजाय गर्ने पदाधिकारीले नै स्पष्टीकरण माग गरेको तथा सजाय समेत गरेको र सुरूवा पनि कानूनबमोजिम नै भएको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने विपक्षी आनन्दराज पोखरेल, कार्यकारी अधिकृत, काठमाडौं महानगरपालिकाको लिखित जवाफ।

रिट निवेदकलाई काठमाडौं महानगरपालिकाको आ.ब. २०६७।०६।८ को बजेट तर्जुमा समेतका काम गर्न गराउन अख्तियारी प्रदान गरिएको, निजको कार्यकक्ष महानगरपालिकाको बागदरबार स्थित भवनभित्र नै व्यवस्था भएकोमा राष्ट्रिय सभागृहमा समानान्तर कार्यालय खोली बसेको तथा सुम्पिएको काम नगरी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ४१ बमोजिम समय पालना र नियमितता उल्लंघन गर्नुका साथै ऐ.दफा ४२ बमोजिम अनुशासन र आज्ञापालन नगरेको एवम् निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ४६ बमोजिम सरकारी कामकाजसम्बन्धी समाचार अख्तियार नपाई प्रचार प्रसार गर्न नमिल्नेमा आ.ब. २०६७।०६।८ को वार्षिक बजेट मिति २०६७।४।३१ मा नगर

परिषद्को बैठकले स्वीकृत गरेकोमा पत्रकार सम्मेलन गरी त्यसको विरोध गरेको कसूर समेतमा मिति २०६७५।१९ को निर्णयानुसार पत्र प्राप्त भएको तीन दिनभित्र स्पष्टीकरण पेश गर्न पत्र लेखिएको अवस्था हो। मिति २०६७५।१९ का दिन कार्यकारी अधिकृत (आनन्दराज पोखरेल) कै कार्यक्षमा पत्र बुझिलिई पत्र खोली पढी भर्पाइमा सञ्जीछाप नगरी भर्पाइ समेत च्याती कार्यकारी अधिकृतको टेबल र अनुहारमा पर्ने गरी फालेर आक्रोशित मुद्रामा बाहिर गएको भनी ख.टंकप्रसाद बरालको मिति २०६७५।२२ को प्रतिवेदन र २२ जनाद्वारा हस्ताक्षरित पृष्ठ ४(चार) को घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का पेश भएको आधारमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ को खण्ड(क) को (२) बमोजिमको सजाय किन नगर्ने भनी मिति २०६७।५।६ स्पष्टीकरण माग गर्ने निर्णय भएअनुसार स्पष्टीकरण पेश गर्न पत्र लेखी रिट निवेदकको घर, ठेगाना ललितपुर जिल्ला, सुनाकोठी गा.वि.स.वडा नं. ९ मा बुझाउन पठाउँदा भेट नभएको भन्नु भनी पत्र बुझ्न इन्कार गरेको प्रतिवेदन प्राप्त हुन आएको हुँदा मिति २०६७।५।१० को निर्णयानुसार निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६० को खण्ड(घ),(ङ) र (च) को कसूरमा ऐ.ऐनको दफा ५९ को खण्ड (क) को देहाय (२) बमोजिम दुई तलब बृद्धि रोक्का किन नगर्ने भनी स्पष्टीकरण माग गरिएको पत्र पनि घर ठेगानामा नै बुझाउन पठाउँदा पत्र नबुझी घरमा नभएको भनी दिनु भन्ने व्यहोराको प्रतिवेदन प्राप्त भएकोले मिति २०६७।६।१८ को गोरखापत्रमा सबै व्यहोरा खोली निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६० को खण्ड (घ),(ङ) र (च) को कसूरमा ऐ.ऐनको दफा ५९ को खण्ड(क) को देहाय (२) बमोजिम दुई तलब बृद्धि रोक्का किन

नगर्ने भनी सफाइ पेश गर्ने मौका प्रदान गरिएकोमा निवेदकले मिति २०६७।६।१० मा स्पष्टीकरण पेश गरेको। तर, पेश भएको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएकोले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६८ बमोजिम लोकसेवा आयोगको परामर्शका लागि लेखी गएको र लोकसेवा आयोगको मिति २०६७।२।२८ को पत्रानुसार प्रस्तावित विभागीय सजाय गर्नका लागि सहमति प्राप्त भएकोले मिति २०६७।९।२९ को निर्णयानुसार निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६० को खण्ड (घ),(ङ) र (च) को कसूरमा ऐ.ऐनको दफा ५९ को खण्ड (क) को देहाय (२) बमोजिम दुई तलब बृद्धि रोक्का गरिएको हो। विभागीय सजाय गर्ने निर्णय कार्यान्वयन भई सकेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने स्थानीय विकास मन्त्रालयका साथै ऐ.का सचिव कृष्ण ज्ञवालीको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदकका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल र अधिवक्ताहरू काशीप्रसाद घिमिरे एवं अमीता दीक्षितले निवेदक नेपाल सरकारको राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीस्तरको सहसचिव पदमा कार्यरत् कर्मचारी भएको र निजलाई काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यकारी अधिकृतले गर्ने आर्थिक प्रशासनिकलगायतका सम्पूर्ण कार्य गर्नु भन्ने मन्त्रीस्तरीय मिति २०६६/९/२८ को निर्णयानुसार आफूले सो जिम्मेवारी पूरा गर्दै आएकोमा विपक्षी आनन्दराज पोखरेल त्यहाँ सरूवा भई आए पनि निजलाई सो कार्य गर्ने कुनै अख्तियारी दिइएको थिएन। तर, निजले आफूखुसी कार्यकारी अधिकृतको कार्य गरेको र निवेदकले सो गर्न रोक्का पूर्वाग्रही किसिमले निवेदकलाई सुनवाईको मौका समेत

प्रदान नगरी जवरजस्ती निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ (क)(२) बमोजिम विभागीय सजाय गर्न गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गर्ने र अन्यत्र सरूवा गर्ने गरी विपक्षीहरूबाट भएको काम कारवाही गैरकानूनी भएको र त्यसबाट निवेदकको मौलिक हकमा आघात पर्नुका साथै वृत्ति विकासमा समेत असर परेको हुँदा विपक्षीहरूका उक्त कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

त्यसै गरी विपक्षीहरूका तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता विनोद पोखरेलले निवेदकलाई अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यकारी अधिकृतले गर्ने कार्य गर्न अधिकार दिएको, तर सो कार्यालयमा विशिष्ट श्रेणीको अधिकृत आनन्दराज पोखरेल सरूवा भै आएपछि कार्यकारी अधिकृतले गर्न पाउने सम्पूर्ण कार्य निज विशिष्ट श्रेणीको अधिकृतले नै गर्न पाउनेमा विवाद छैन । निवेदकले आफ्नो पदीय आचरण नगरेको हुँदा निजलाई विभागीय सजाय गरिएको र त्यसमा चित्त नबुझे प्रशासकीय अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्ने वैकल्पिक उपचारको मार्ग रहेको हुँदा रिट क्षेत्रमा प्रवेश गर्न मिल्दैन । निवेदकको सरूवा निजामती सेवा ऐन एवं नियमावलीअनुसार नै भएको हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था छैन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

माथि उल्लिखित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस समेत सुनी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

निवेदकले आफू नेपाल सरकार निजामती सेवाअन्तर्गत प्रशासन सेवाको राजपत्रांकित प्रथम

श्रेणी सहसचिव पदमा स्थानीय विकास मन्त्रालयअन्तर्गतको काठमाडौं महानगरपालिकामा कार्यरत् रहेको र मिति २०६६/९/२८ को मन्त्रीस्तरीय निर्णयबमोजिम काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यकारी अधिकृतले गर्ने सम्पूर्ण कार्य गर्दै आएको थिएँ । स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट २०६७ जेष्ठमा विपक्षी आनन्दराज पोखरेललाई काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यकारी अधिकृतमा नियुक्ति गरेको भए पनि निजलाई नगर प्रमुख र नगर परिषद्ले प्रयोग गर्ने अधिकार प्रदान गरिएको थिएन तर निजले आफूखुशी कार्यकारी अधिकृतले गर्ने अधिकार प्रयोग गरेकोले मिति २०६७/४/३१ को नगर परिषदको बैठकमा निवेदकले असहमति जनाएको कारण मप्रति पूर्वाग्रही भई मलाई सुनवाईको मौका समेत प्रदान नगरी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९(क)(२), ६० को (घ),(ङ),(च) बमोजिम सजायको प्रस्ताव गरी गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गर्ने र मलाई काठमाडौं महानगरपालिकाबाट लोकसेवा आयोगमा सरूवा गर्ने प्रस्ताव समेत गरेको भन्ने सुन्नामा आएकोले विपक्षीहरूबाट मउपर भएको सजाय एवं तत्सम्बन्धी सम्पूर्ण निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई साविक पदमा यथावत बहाल राख्नु भन्ने परमादेश समेत विपक्षीहरूका नाममा जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन माग दावी देखिन्छ । निवेदकलाई अर्को आदेश वा व्यवस्था नभएसम्मका लागि आर्थिक, प्रशासनिकलगायतका कार्यकारी अधिकृतले प्रयोग गर्न पाउने गरी अधिकार दिएको, तर स्थानीय विकास मन्त्रालयले काठमाडौं महानगरपालिकामा राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीका आनन्दराज पोखरेललाई नियुक्त गरी पठाएपछि कार्यकारी अधिकार निवेदकले प्रयोग गर्न पाउने देखिँदैन ।

निवेदकले निजामती कर्मचारीले पालन गर्नुपर्ने आचरण पालना नगरेको र स्पष्टीकरण सोधेको पत्र बुझाउँदा पत्र पढेर कार्यालय प्रमुखको मुखमा च्याती फालेको र निजको घर ठेगानामा स्पष्टीकरणको पत्र पठाउँदा पनि बुझ्न नमानेको हुँदा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरिएको हो । निवेदकले पेश गरेको स्पष्टीकरण चित्त नबुझेको भएको हुँदा निजलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९(क)(२) र दफा ६० को (घ),(ङ),(च) बमोजिम विभागीय सजाय गर्ने गरिएको प्रस्ताव कानूनबमोजिम नै भएको र निजको सरूवा समेत निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ अनुसार नै भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले आफूलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९(क)(२) र दफा ६० को (घ),(ङ),(च) बमोजिम सजायको प्रस्ताव गर्ने र काठमाडौं महानगरपालिकाबाट लोकसेवा आयोगमा सरूवा गर्ने विपक्षीहरूको प्रस्ताव समेत गैरकानूनी हुँदा उपरोक्त सजाय तथा सरूवाको प्रस्ताव तथा तत्सम्बन्धी निर्णयहरू उत्प्रेषणद्वारा बदर गरी निवेदकलाई साविक पदमा यथावत बहाल राख्न परमादेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदनमा दावी लिएको पाइन्छ । निवेदकलाई काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यालयद्वारा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ४१ अनुसारको समयपालन र नियमितता तथा दफा ४२ अनुसारको अनुशासन र आज्ञापालनसम्बन्धी आफ्नो सेवा र पदअनुसारको आचरण पालना नगरेको भन्ने आधारमा सोही ऐनको दफा ६० को (घ),(ङ),(च) अनुसारको दायित्व पूरा नगरेको देखिँदा ऐनको दफा ५९(क)(२) को सजाय किन नगर्ने भनी गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरी

स्पष्टीकरण माग गरेको देखिन्छ । निवेदकले आफूलाई दुराग्रह राखी स्पष्टीकरणसम्बन्धी पत्र नबुझाई गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरेको भने पनि सोही सूचनामा स्पष्टीकरणसम्बन्धी पत्र बुझाउन जाने कर्मचारीसँट भेट भएर पनि पत्र नबुझेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख छ । यसरी निवेदकलाई सोधिएको स्पष्टीकरणमा तोकिएको म्यादभित्रै निवेदकले महानगरपालिकामा स्पष्टीकरण बुझाएको तथ्य निवेदकले आफ्नो निवेदनमा नै स्वीकार गरेको अवस्था छ, तर निवेदकले पेश गरेको स्पष्टीकरण चित्तबुझ्दो नभएको भन्ने आधारमा निजलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६० को (घ),(ङ) र (च) अनुसारको पदीय दायित्व निर्वाह नगर्नु भएकोले सोही ऐनको दफा ५९ को खण्ड (क) को देहाय (२) बमोजिम दुई तलव वृद्धि रोक्का गरिएको भनी नेपाल सरकार (सचिवस्तर) को मिति २०६७/९/२१ को निर्णय भएको देखिन्छ । निवेदकलाई सजाय गर्ने नेपाल सरकारको उक्त निर्णय उपर निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६९ अनुसार प्रशासकीय अदालतमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने वैकल्पिक उपचारको मार्ग कानूनले गरेको र सोहीअनुसार प्रशासकीय अदालतमा निवेदकले पुनरावेदन समेत गरिसकेको भनी बहसका सिलसिलामा निजका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीले भन्नुभएकोले यस विवादको निरूपण सम्बन्धित निकायबाट हुने नै हुन्छ । तसर्थ यी निवेदकलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९(क) (२) अनुसार नेपाल सरकार (सचिवस्तर) बाट भएको विभागीय सजायका सम्बन्धमा यस अदालतले आफ्नो असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी प्रस्तुत रिटको माध्यमद्वारा विवादको निरूपण गर्न नमिल्ने हुँदा उक्त विभागीय सजाय

उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदकको माग दावी पुग्न सक्ने देखिएन ।

३. निवेदकलाई काठमाडौं महानगरपालिकाबाट लोकसेवा आयोगमा सरूवा गर्ने विपक्षीहरूको प्रस्ताव बदर गरिपाउँ भनी निवेदकले निवेदनमा दावी लिएको भए पनि निवेदक नेपाल सरकार निजामती सेवाअन्तर्गतको प्रशासन समूहको प्रथम श्रेणी सहसचिव पदमा बहाल रहेका कर्मचारी भएकोले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८(३) अनुसार राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको कर्मचारीलाई अवधि तोकी सरूवा गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था देखिँदैन । कुनै पनि निजामती कर्मचारीले कुनै अमुक कार्यालयमा मात्र रही सेवा गर्न पाउनुपर्छ भनी दावी गर्न पनि मिल्ने देखिँदैन । निजामती कर्मचारीलाई अख्तियारवालाले निजको सेवासम्बन्धी ऐन, नियमावलीको अधीनमा रही सरूवा गर्न सक्ने नै देखिन्छ । यी निवेदकलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८, निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ३६ तथा नेपाल सरकार (कार्य सम्पादन) नियमावली, २०६४ अनुसारको कानूनी प्रक्रिया पुऱ्याएर सरूवा गरिएको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ देखिन्छ । ती ऐन / नियमावलीविपरीत सरूवा गरिएको भन्ने निवेदन दावी पनि नभएको अवस्थामा एउटा कुनै कार्यालयमा बहाल रही सधैं कार्यरत् रहन पाउँ भन्ने निवेदन दावी कानूनअनुकूल नहुनुका साथै औचित्य एवं तर्कपूर्ण पनि देखिँदैन । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ को उपदफा (१२) मा यस दफा विपरीत सरूवा गर्ने पदाधिकारीलाई अख्तियारवालाले विभागीय कारवाही गर्न सक्ने र त्यस्तो सरूवा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले रद्द गर्न सक्ने र सामान्य

प्रशासन मन्त्रालयले गरेको सरूवा भए नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्ले रद्द गर्न सक्ने देखिन्छ । सोअनुसार आफ्नो सरूवामा चित्त नबुझेको भए यी निवेदकले सम्बन्धित निकायमा उजुर गर्नसक्ने नै देखिन्छ । त्यसरी उजुरी गरेको वा त्यस्तो उजुरी गर्ने उपचारको मार्ग निवेदकले अवलम्बन गरेको पाइँदैन । अर्कोतर्फ यी निवेदकको हाल सरूवा समेत भइसकेको भनी निवेदकका कानून व्यवसायीले बहसको क्रममा उल्लेख गर्नुभएको र कुनै पनि निजामती कर्मचारीलाई कानूनको प्रक्रिया पुऱ्याई उही वर्गीकृत क्षेत्रको एक कार्यालयबाट अर्को कार्यालयमा सरूवा गर्दैमा निजको संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन् हुन जाने भन्न पनि मिल्दैन ।

४. अतः निवेदकलाई गरिएको विभागीय सजायको बारेमा सम्बन्धित निकायबाट निरोपण हुन सक्ने नै देखिएको र काठमाडौं महानगरपालिकाको कार्यालयबाट निवेदकको हाल अन्यत्र सरूवा समेत भै सकेको परिप्रेक्ष्यमा निवेदन दावी औचित्यहीन देखिएकोले निवेदकको मागबमोजिमका आदेश जारी गरिरहन पर्ने देखिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसील नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०६९ साल मंसिर १२ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत:- पुष्पराज थपलिया



निर्णय नं. ८११७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
२०६४-८१-१०२३
फैसला मिति: २०६९।५।२५।२

मुद्दा : निषेधाज्ञा ।

पुनरावेदक विपक्षी: जिल्ला विकास समिति बाराको
तर्फबाट अख्तियारप्राप्त ऐ.का स्थानीय
विकास अधिकारी भरतबहादुर ढुङ्गाना
विरुद्ध

प्रत्यर्थी निवेदक: जिल्ला वारा अमलेखगञ्ज
गा.वि.स.वडा नं. ७ स्थित जयदुर्गा काँक्रेट
उद्योग समेत

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री नन्दराज अधिकारी
मा.न्या.श्री गौरीबहादुर कार्की

- मूल ऐनमा नै लिन पाउने भनी उल्लेख नभएको कर अनुसूचीमा उल्लेख हुँदा सोअनुसार सिफारिश दस्तूर असूलउपर गर्न पाउने भन्न कानूनत नमिले ।
- ऐनमा नै कर दस्तूर आदि लिन पाउने भनी व्यवस्था नभएको विषयवस्तु र कुरालाई नियममा दर उल्लेख गरेको मात्र आधारमा सो कर दस्तूर असूल गर्न नमिले ।
- ऐनको व्यवस्थालाई नियम र सोको अनुसूचीमा उल्लेख गरी समेट्न सक्छ ।

तर नियमावलीअन्तर्गतको अनुसूचीमा उल्लिखित विवरण तथा व्यवस्थाले ऐनको व्यवस्थालाई प्रतिस्थापन गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.२)

- नियमावलीको अनुसूचीमा सिफारिश दस्तूरको दर तोक्दा सो दस्तूर वा कर उठाउने अधिकार स्वतः प्राप्त भएको मान्न नमिले ।
- सरकारले ऐन कार्यान्वयन गर्न बनाएको उपविधायनको अधिकारअन्तर्गत कर लगाउन पाउने अथवा ऐनले अख्तियारी नदिएको करको दर अनुसूचीमा उल्लेख गरेकै कारणबाट सो कर दस्तूर आदि उठाउने अख्तियारी प्राप्त भएको मान्न नमिले ।

(प्रकरण नं.३)

- राज्य वा कुनै अन्य निकायको तर्फबाट लिइने कर कानूनबमोजिम बाहेक लगाउन र उठाउन नसकिने कानूनी व्यवस्थाबाट स्थानीय तहमा लिन र उठाउने सिफारिश दस्तूर समेत कानूनबमोजिम बाहेक लिन उठाउन नसकिने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता केदारप्रसाद दाहाल

प्रत्यर्थी निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता विश्वम्भरकृष्ण पराजुली

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २१५, २१६, २१७, २१८
- स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २०७, २०८, २०९

फैसला

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) अनुसार यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त व्यहोरा एवं ठहर यस प्रकार छः-

हामी निवेदकहरू प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भई रोडा, ढुङ्गा फोर्ने काट्ने मेशिन राखी रोडा उत्पादन गरी विदेश भारतमा समेत निकासी गर्ने व्यवसाय गरी आएका छौं । विपक्षीले अमानतबाटै विदेश निकासी दस्तूर भनी रु.१,०००।- र निकासी कर रु.१।७५ पैसा प्रति क्यूफीटको करिव रु.१५००।२०००। संलग्न रसिदहरू लिई छोडेपछि दोहोरो दस्तूर कर नतिर्ने भनी विवाद भै अबदेखि हाम्रो सामान नछोड्ने भएवाट विपक्षीले अबदेखि दुवै (निकासी कर र विदेश निकासी कर) नलिई सामान छाड्दिन भनी भनेको र सामान नछोड्ने प्रवल आशंका भएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३, नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ बमोजिम प्राप्त अधिकारमा आघात पर्ने प्रवल आशंका भएकोले वन कार्यालयले भारत निकासी गर्न दिएको इजाजतको सामानहरू विदेश निकासी कर दस्तूर भनी कुनै पनि रकम नलिनु भनी विपक्षीका नाममा निषेधाज्ञा जारी गरिपाउँ । साथै हामी निवेदकको व्यवसाय दैनिक निकासी हुने र निवेदनको टुंगो लाग्न धेरै समय लाग्ने हुँदा विपक्षीले उक्त दुवै कर नलिई सामान नछोड्ने प्रवल आशंका भएकोले निवेदकको रकम लिई वा सामान रोकी दिई अपूरणीय क्षति हुन जाने भएकोले विपक्षीको नाममा यो निवेदनको किनारा नलागेसम्म विदेश निकासी कर र दस्तूर नलिनु भनी पुनरावेदन अदालत नियमावली,

२०४८ को नियम ३३(क) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको निषेधाज्ञाको आदेश किन जारी हुनु पर्ने हो ? जारी हुनु पर्ने कारण र प्रमाण भए सो समेत साथै राखी म्याद सूचना तामेल भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५(प्रन्ध) दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु होला भनी विपक्षीहरूको नाउंमा यो आदेश र निवेदनको प्रतिलिपी साथै राखी म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा सो पर्ने अवधि व्यतीत भए पछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

मिति २०६४।४।३० गते वारा जिल्लाबाट पर्सा जिल्लामा जाने गिटीको दस्तूर असमान भएको सम्बन्धमा विपक्षीले पुनरावेदन अदालतबाट यस विषयमा भएको नि.द.नं. ६८ को निवेदनमा स्पष्ट रूपमा लगतसम्म राखी राख्ने र हाल विदेश निकासी कर दस्तूर उक्त अवधिसम्मलाई नलिनु लिन नलगाउनु भनी आदेश भएकोमा सो आदेशलाई मिति २०६४।४।१७ मा यथावत राखी दिएकोलाई आधार मानी निवेदकहरू समेतलाई विदेश निकासी कर दस्तूर नलिई लगत राखी छाडनु पर्नेमा हाम्रो मोटर, सामान रोक्ने र नि.द.नं. ६८ को निवेदकहरूलाई कर दस्तूर नलिई छोड्ने गरेवाट ग्राहक र खरीदकर्ताले हाम्रो सामान सवारी साधन रोक्न निमित्त विपक्षी जिल्ला विकास समितिलाई भनेवाट पनि सबै सामान सवारी साधन बाटोमा अलपत्र परी रहेको हुँदा ती सामान विदेश लान नपाउने आशंका छ । दैनिक लाखौं सामानको व्यवसाय रोकिएको हुँदा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ ले दिएको अधिकारमा आघात पुग्ने प्रवल सम्भावना भएकाले

नि.द.नं. ६८ मा भएको आदेश मिति २०६४।५।५ सम्म हामीहरूको हकमा समेत लागू हुने गरी विपक्षीको नाममा विदेश निकासी दस्तूर नलिनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरी नि.द.नं ७४ मा उल्लेख भएबमोजिम निषेधाज्ञा सोही निवेदनबाट जारी गरी उक्त नि.द.नं. ७४ को निवेदनको प्रस्तुत निवेदन पूरक रूपमा मानिपाउँ भन्ने समेत निवेदकहरूको पुरक निवेदन ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको दफा २१७ को (ग) मा र ऐ.नियमावलीको नियम २०९ मा जिल्ला विकास समितिले विभिन्न विषयमा सिफारिश गरेबापत दस्तूर लिन सकिने व्यवस्था गर्दै ऐ.नियमावलीको नियम २५ ले सिफारिश दस्तूरमा विदेश निकासीको लागि गिट्टी र बालुवामा प्रतिट्रिप रु.१,०००।-लिन सकिने व्यवस्था गरेकाले सो बमोजिम मात्र उक्त कर लिइएको हो । सो दस्तूरलाई दोहोरो करको संज्ञा दिन मिल्ने होइन । साथै जिल्ला वन कार्यालयको छोड पूर्जा लिइएकै आधार र उत्पत्तिको प्रमाणपत्र लिएका उद्योगहरूसँग कुनै किसिमको स्थानीय कर शुल्क आदि लिन नपाइने भनी कहि कतै उल्लेख छैन । जिल्ला विकास समिति बाराका स्थानीय विकास अधिकारीबाट विपक्षी निवेदकहरूको कुनै नागरिक अधिकारको हनन् गरिएको छैन । जिल्ला परिषद् र राजश्व परामर्श समितिको निर्णयको आधारमा मात्र स्थानीय विकास अधिकारीले उक्त सिफारिश दस्तूर लिने निर्णय गरिएकोले लिइएको हो । निवेदकहरूको निर्विवाद हक हनन् हुने प्रबल आशंका भएमा मात्र निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुने हो । विदेश निकासीबापतको सिफारिश दस्तूर लिन पाइने व्यवस्था निर्विवाद भएको हुँदा जिल्ला विकास समिति बाराको स्थानीय विकास अधिकारको हैसियतले संस्थागत निर्णयका

आधारमा कानूनबमोजिम नै कार्य गरी आइरहेको अवस्थामा निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुनु पर्ने अवस्था नहुँदा विपक्षीहरूको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला विकास समिति बाराका स्थानीय विकास अधिकारीको लिखित जवाफ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको दफा २१७ को (ग) मा र ऐ.नियमावलीको नियम २०९ मा जिल्ला विकास समितिले विभिन्न विषयमा सिफारिश गरेबापत दस्तूर लिन सकिने व्यवस्था गर्दै ऐ.नियमावलीको नियम २५ ले सिफारिश दस्तूरमा विदेश निकासीको लागि गिट्टी र बालुवामा प्रतिट्रिप रु.१,०००।-लिन सकिने व्यवस्था गरेकाले सो बमोजिम मात्र उक्त कर लिइएको हो । सो दस्तूरलाई दोहोरो करको संज्ञा दिन मिल्ने होइन । साथै जिल्ला वन कार्यालयको छोड पूर्जा लिइएकै आधार र उत्पत्तिको प्रमाणपत्र लिएका उद्योगहरूसँग कुनै किसिमको स्थानीय कर शुल्क आदि लिन नपाइने भनी कहींकतै उल्लेख छैन । जिल्ला परिषद् र राजश्व परामर्श समितिको निर्णयको आधारमा मात्र स्थानीय विकास अधिकारीले उक्त सिफारिश दस्तूर लिने निर्णय गरिएकोले लिइएको हो । तसर्थ नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ र पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३ विपरीत निवेदन दायर भएको र विदेश निकासीबापतको सिफारिश दस्तूर लिन पाइने नै भएको हुँदा जिल्ला विकास समिति बाराको कानूनबमोजिम कार्य गरी रहेको अवस्थामा निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुनु पर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला विकास समिति बाराको तर्फबाट अख्तियारप्राप्त ऐ.का स्थानीय विकास अधिकारी भरतबहादुर ढुङ्गानाको लिखित जवाफ ।

यसमा अन्तरिम आदेशको माग तर्फ विचार गर्दा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र ऐ.को नियमावली, २०५६ तथा वन ऐन, २०४९ र ऐ.को नियमावली, २०५१ मा भएको कानूनी प्रावधान समेतलाई दृष्टिगत गर्दा यो निवेदनको टुंगो नलागेसम्मको लागि विपक्षी जिल्ला विकास समिति बाराले निवेदक तर्फबाट लिने गरेको विदेश निकासी हुने गिट्टीको लगत सम्म कायम नै राखी हाल विदेश निकासी सिफारिश दस्तूर नलिनु, लिन नलगाउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ। विपक्षीलाई जनाउ दिनु भन्ने समेत मिति २०६४।५।२३ को पुनरावेदन अदालतको अन्तरिम आदेश।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र ऐ.को नियमावली, २०५६ मा विदेश निकासी हुने ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा सिफारिश दस्तूर बापत रु.१,०००।-सम्म लिन सकिने कानूनी व्यवस्था भएअनुरूप उक्त दस्तूर लिइएकोमा पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेशमा सो ऐन सम्बन्धमा कुनै व्याख्या भएको छैन। के कति कारण र आधारले सिफारिश दस्तूर लिन नपाइने हो। सो बारेमा विवेचना गर्नुपर्ने र आधार कारण खोल्नु पर्ने पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३(ख) ले व्यवस्था गरेकोमा उक्त मितिको आदेशमा खुल्न नसकेकोबाट उक्त आदेश कानूनी व्यवस्था र सिद्धान्तविपरीत भई बदरभागी हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला विकास समिति बाराका निमित्त स्थानीय विकास अधिकारीको निवेदन।

निवेदक विपक्षी स्थानीय विकास अधिकारीले मिति २०६४।५।२१ मा आफू र जिल्ला विकास समिति बाराको तर्फबाट लिखित जवाफ पेश गर्दा रमेशकुमार यादवलाई वारेस मुकरर गरेको र निजले अन्तरिम आदेशको छलफलको

पेशी मिति २०६४।५।२३ मा हुने कुराको सूचना सोही २१ गते लिखित जवाफ दर्ता गराउँदा नै थाहा पाएको तारिख पर्चाबाट देखिएकोले सुनुवाइमा सहभागी हुन यी निवेदकले थाहा नभएको भन्ने नदेखिएकोले अन्तरिम आदेश रद्द गर्न मिलेन। कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश।

प्रष्ट कानूनी व्यवस्थाको अभावमा आफ्नो क्षेत्र बाहिर समेत गई ढुङ्गा, रोडा समेतको विदेश निकासीमा निवेदकहरूबाट सिफारिश दस्तूर नलिनु, लिन नलगाउनु भनी विपक्षी जिल्ला विकास समिति बारा समेतका नाममा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(२) बमोजिम निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुने ठहर्छ। पूर्व जारी अन्तरिम आदेशबमोजिम लगत राख्नसमेत नपर्ने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला।

पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट प्रचलित कानून र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादन नजीर सिद्धान्त समेतलाई बेवास्ता गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी न्याय इन्साफ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन जिकीर।

यसमा स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २०९ को अनुसूची २५ मा रोडा, गिट्टी, बालुवा आदि खनिजजन्य वस्तु विदेश निकासीमा जिल्ला विकास समितिले सिफारिश दस्तूर लिन सक्ने व्यवस्था रहेबाट आदेश जारी हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६५।२।१ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा विपक्षी भिककाई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश।

नियमानुसार मुद्दा पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल संलग्न कागजात समेत अध्ययन गरी पुनरावेदक

विपक्षी तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री केदारप्रसाद दाहालले जिल्ला विकास समितिले करोडौं राजश्व उठाउन सक्ने अवस्था अवरुद्ध गरी भई रहेको कानूनी व्यवस्थाको अपब्याख्या गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। त्यसैले त्यस्तो त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी हुनु पर्छ भन्ने र प्रत्यर्थी निवेदकहरूको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता विश्वम्भरकृष्ण पराजुलीले कानूनमा निकासी दस्तूर लिन पाउने व्यवस्था छैन। कानूनमै नभएको कुरालाई पुनरावेदक विपक्षीले जवरजस्ती रूपमा लिन मिल्ने हुँदैन। पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला कानूनसंगत नै रहेको हुँदा सो फैसला सदर हुनु पर्छ भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहस सुनियो।

निवेदकले हामीहरू कानूनबमोजिम दर्ता भई रोडा, ढुङ्गा फोर्ने काट्ने मेशिन राखी रोडा उत्पादन गरी विदेश भारतमा निकासी गर्ने काम गर्दै आएका छौं। विपक्षीले निकासी दस्तूर भनी रु.१,०००।- र निकासी कर रु.१।७५ पैसा प्रति क्यूफीटको करिव रु.१५,००।- २,०००।- संलग्न रसीदबमोजिम लिई छोडेपछि दोहोरो दस्तूर कर नतिर्ने भनी विवाद हुँदा विपक्षीले हाम्रो सामान निकासी कर र विदेश निकासी कर नलिई छाड्दिन भनी भनेकाले हामीलाई नागरिक अधिकार ऐनद्वारा प्रदत्त हाम्रो अधिकारमा आघात पर्ने प्रवल आशंका भएकोले वन कार्यालयले भारत निकासी गर्न इजाजत दिएको सामानहरूमा विदेश निकासी कर दस्तूर भनी कुनै रकम नलिनु भनी विपक्षीका नाउँमा निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी भएकोमा विपक्षी जिल्ला विकास समिति बारा तथा ऐ.का स्थानीय विकास अधिकारीले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २१५, २१६, २१७ र २१८ तथा स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम

२०७ र सोको अनुसूची २३, नियम २०८, २०९ र अनुसूची २५ मा तोकेबमोजिमको दरमा प्रतिट्रिप एक हजार सिफारिश दस्तूर लिइएको हो। जिल्ला परिषदको निर्णयानुसार उक्त दस्तूर लिएको र त्यस्तो दस्तूर लिन अधिकार रहेकाले यस्तो दस्तूरलाई दोहोरो करको संज्ञा दिन नमिल्ने हुँदा निवेदन दावीअनुसार आदेश जारी हुनु पर्ने होइन। निवेदन दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको लिखित जवाफ भएको देखियो।

उल्लिखित निवेदन दावी तथा लिखित जवाफ भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट आदेश जारी हुने ठहरी फैसला भएपछि सोउपर यस अदालतमा प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएकोले पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीरअनुसार आदेश हुनुपर्ने हो, होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यी निवेदकहरू वन कार्यालय बाराबाट अनुमती लिई खरीद गरी रोडा, ढुङ्गालगायतको पदार्थ उत्पादन बिक्री र विदेश निकासी गर्ने इजाजतप्राप्त फर्म रहेको छ। विदेश निकासी गरेबापत कानूनअनुसार लाग्ने कर स्थानीय निकाय जिल्ला विकास समिति तथा गा.वि.स.लाई तथा भन्सार कर समेत तिरी आएको भन्ने निवेदकहरूको कथन छ। सोलाई यी पुनरावेदकले अन्यथा भन्न सकेको देखिँदैन। सो बाहेक जिल्ला विकास समितिको कार्यालय बाराले विदेशमा ढुङ्गा, रोडा निकासी गर्दा प्रतिट्रिप रु.१,०००।- सिफारिश दस्तूर समेत लाग्ने भन्दै कानूनविपरीत सिफारिश दस्तूर असूल गरेकाले यस्तो दस्तूर नलिनु लिन नलगाउनु भन्ने मुख्य निवेदन दावी रहेको पाइन्छ। विपक्षी पुनरावेदकबाट स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २१५, २१६, २१७, २१८ तथा स्थानीय

स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २०७ अनुसूची २३ नियम २०८, २०९ र अनुसूची २५ बमोजिम तोकेको दरमा सिफारिश दस्तूर लिएको हो । कानूनबमोजिम सिफारिश दस्तूर लिइएको हुँदा निषेधाज्ञाको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने मुख्य लिखित जवाफ एवं पुनरावेदन जिकीर समेत रहेको पाइयो । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २१५ मा जिल्ला विकास समितिले जिल्ला विकास क्षेत्रभित्र लगाउन पाउने कर, दफा २१६ मा आफ्नो क्षेत्रभित्र तोकिएको दरमा नबढ्ने गरी जिल्ला परिषद्बाट पारित दरमा सेवा शुल्क लगाउन सक्ने कुरा तथा दफा २१७ मा आफ्नो क्षेत्रभित्र तोकिएको दरमा नबढ्ने गरी जिल्ला परिषद्बाट तोकिएको दरमा दस्तूर लगाउन सक्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ । सोअनुसार जिल्ला परिषद्बाट पारित दरमा विभिन्न विषयहरू नदीहरूमा जल विहार गर्ने, डुङ्गा तथा तुइन चलाउने र माछा मार्ने अनुमति तथा नवीकरण दस्तूर, पानी घाटको दर्ता तथा नवीकरण दस्तूर, सिफारिश दस्तूर, तोकिएबमोजिमको अन्य दस्तूर लगाउन पाउने भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । त्यस्तै दफा २१८ मा जिल्ला विकास समितिले आफ्नो क्षेत्रभित्रका नदीनालाको बालुवा गिट्टी, ढुङ्गा, स्लेट, माटो, दहत्तर, बहत्तर आदि तोकिएबमोजिम बिक्री गर्नसक्ने छ भन्ने व्यवस्था गरेको पनि देखिन्छ । त्यस्तै स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २०७ मा जिल्ला विकास समितिले लगाउन सक्ने करको दर, नियम २०८ मा सेवा शुल्कको दर तथा नियम २०९ मा “ऐनको दफा २१७ बमोजिम जिल्ला विकास समितिले लगाउन सक्ने दस्तूरको दर अनुसूची २५ मा उल्लेख भएबमोजिम हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को

अनुसूची २५ को क्र.स. २ मा विदेश निकासीका लागि गिट्टी बालुवाको प्रतिट्रिप रु.१,०००।- सिफारिश दस्तूर भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मा भएको उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाहरू हेर्दा जिल्ला विकास समितिले आफ्नो क्षेत्र भित्र जिल्ला परिषद्बाट पारित दरमा कर लगाउन पाउँने, सेवा शुल्क, दस्तूर लिन पाउने, गिट्टी , बालुवा, ढुङ्गा आदि बिक्री गर्न पाउनेसम्मको व्यवस्था रहेको देखिन्छ । त्यस्तै स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ मा भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसार जिल्ला विकास समितिले लगाउन सक्ने करको दर, सेवा शुल्कको दर तथा दस्तूरको दरसम्बन्धी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । तर गिट्टी, बालुवा, ढुङ्गा आदि विदेश निकासी गर्दा जिल्ला विकास समितिको सिफारिश आवश्यक पर्ने र सो सिफारिश लिएबापत सिफारिश दस्तूर जिल्ला विकास समितिलाई तिर्नुपर्ने भनी उक्त ऐनमा कतै व्यवस्था भएको पाइदैन । कानूनबमोजिम बाहेक कुनै कर लिन र असूल गर्न नपाइने भनी नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ८ मा कानूनी व्यवस्था रहेको छ । कर भन्नाले बाध्यात्मक रूपमा कर सरह तिर्नु पर्ने शुल्क, दस्तूर आदि समेतलाई जनाउँदछ । स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २०९ अनुसार “ऐनको दफा २१७ बमोजिम जिल्ला विकास समितिले लगाउन पाउने दस्तूरको दर अनुसूची २५ बमोजिम हुनेछ” भन्ने सम्म उल्लेख भएको पाइन्छ । दस्तूरको दर उल्लेख भएको आधारमा कानूनमा सो दस्तूर लिन पाउने भनी स्पष्ट व्यवस्था नभए पनि जिल्ला विकास समिति बाराले गिट्टी रोडा विदेश निकासी गर्दा प्रतिट्रिप रु.१,०००।- सिफारिश दस्तूर भनी कर सरह लिने गरेको देखियो । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, तथा नियमावलीमा भएको कर,

दस्तूर सम्बन्धी उल्लिखित कानूनी व्यवस्था अध्ययन गर्दा जिल्ला विकास समितिले आफ्नो क्षेत्र भित्र लगाउन, उठाउन तथा असूलउपर गर्न सक्ने भन्ने विधायिका निर्मित कानूनको मनसाय देखिन्छ। कुनै एक जिल्ला विकास समितिको क्षेत्रबाट निकासी हुने गिट्टी, बालुवा अर्को जिल्ला विकास समितिको क्षेत्र पार गरी विदेश निकासी गर्दा त्यस्तो आफ्नो क्षेत्राधिकार बाहिर निकासी हुने गिट्टी, रोडा, बालुवामा कति दस्तूर लाग्ने हो, कुन दरमा कर लगाउन र उठाउन पाउने हो सो सम्बन्धमा पनि स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन तथा नियमावलीमा स्पष्ट उल्लेख भएको पाइँदैन। विद्यमान कानूनी व्यवस्थाअनुसार जिल्ला विकास समितिले जिल्ला परिषद्को निर्णयानुसार आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्र मात्र कर दस्तूर लगाउन र उठाउन पाउने व्यवस्था भएकोले आफ्नो क्षेत्र बाहिर त्यस्तो दस्तूर उठाउन नसकिने अवस्था देखिन्छ। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २१७ मा उल्लिखित विभिन्न विषयहरू मध्ये सिफारिश दस्तूर नियमावलीको अनुसूचीमा उल्लेख भएवमोजिम हुने भन्ने देखिन्छ। मूल ऐनमा आफ्नो क्षेत्र बाहिर निकासी गर्दा वा विदेशमा गिट्टी रोडा निकासी गर्दा कति दस्तूर लिने, त्यो कर वा दस्तूरको रूपमा उठाउने या सिफारिश दस्तूरको रूपमा लिने भन्ने व्यवस्था कहिँ देखिँदैन। स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावलीको अनुसूची २५ मा गिट्टी, बालुवा विदेश निकासीका लागि प्रतिट्रिप सिफारिश दस्तूर रु.१,०००।- भनी उल्लेख भएता पनि मूल ऐनमा लिन पाउने भनी उल्लेख नभएको त्यस्तो कर अनुसूचीमा उल्लेख हुँदैनमा सो अनुसार सो सिफारिश दस्तूर असूलउपर गर्न पाउने भन्न कानूनत मिल्ने हुँदैन। मूल ऐनलाई कार्यान्वयन गर्न नियम र सोको

अनुसूचीको व्यवस्थाले निर्देशित गर्न सक्दछ। तर ऐनमा नै कर दस्तूर आदि लिन पाउने भनी व्यवस्था नभएको विषयवस्तु र कुरालाई नियममा दर उल्लेख गरेको मात्र आधारमा सो कर दस्तूर आदि असूल गर्न मिल्ने हुँदैन। मूल ऐनमा भएको प्रावधान अध्ययन गर्दा गिट्टी, रोडा, बालुवा आदि विदेश निकासी गर्दा सिफारिश दस्तूर लाग्नेछ भन्ने र त्यस्तो सिफारिश बिना निकासी गर्न पाइँदैन भन्ने पनि देखिँदैन। यसरी कानूनमा नै स्पष्ट रूपमा कर दस्तूर आदि लिन पाउने व्यवस्था नभएको अवस्थामा सो कर दस्तूर आदि लगाउन र असूल गर्न मिल्दैन। ऐनको व्यवस्थालाई नियम र सोको अनुसूचीमा उल्लेख गरी समेट्न सक्छ तर नियमावलीअन्तर्गतको अनुसूचीमा उल्लिखित विवरण तथा व्यवस्थाले ऐनको व्यवस्थालाई प्रतिस्थापन गर्न सक्दैन। त्यसैले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २१७ तथा ऐन नियमावलीको नियम २०९ मा स्पष्ट व्यवस्था नभएको सिफारिश दस्तूर लिन पाउनेसम्बन्धी विषय अनुसूचीमा दर उल्लेख भएकै आधारमा गिट्टी रोडा विदेश निकासी गर्दा प्रतिट्रिप रु.१,०००।- सिफारिश दस्तूर लिने कार्य कानूनसम्मत मान्न मिल्दैन।

३. सोको अलावा विदेश निकासी गर्दा जिल्ला विकास समितिबाट सिफारिश लिनुपर्ने व्यवस्था कानूनमा नै व्यवस्थित हुनुपर्दछ र त्यस्तो सिफारिश लिन वा माग्न आएमा सो सिफारिश दस्तूर लिने कुरा सान्दर्भिक, औचित्यपूर्ण एवं कानूनसम्मत हुन सक्छ। प्रस्तुत सन्दर्भमा रोडा, गिट्टी, बालुवा विदेश निकासी गर्दा जिल्ला विकास समितिको सिफारिश लिनुपर्ने भनी स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन वा कुनै अन्य प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भएको पाइँदैन। यस्तो पृष्ठभूमिमा नियमावलीको

अनुसूचीमा सिफारिश दस्तूरको दर तोक्दैमा सो दस्तूर वा कर उठाउने अधिकार स्वतः प्राप्त भएको मान्न मिल्दैन। कर उठाउने र लिन पाउने व्यवस्था गर्ने कुरा सर्वथा विधायिकाको अधीन हुन्छ। सरकारले ऐन कार्यान्वयन गर्न बनाएको उपविधायनको अधिकारअन्तर्गत कर लगाउन पाउने अथवा ऐनले अख्तियारी नदिएको करको दर अनुसूचीमा उल्लेख गरेकै कारणबाट सो कर दस्तूर आदि उठाउने अख्तियारी प्राप्त भएको मान्न मिल्दैन।

४. नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ८ मा कानूनबमोजिम बाहेक कर लगाउन नपाइने भनी व्यवस्था रहेको छ। राज्य वा कुनै अन्य निकायको तर्फबाट लिइने कर कानूनबमोजिम बाहेक लगाउन र उठाउन नसकिने उक्त कानूनी व्यवस्था भएबाट स्थानीय तहमा लिने र उठाउने सिफारिश दस्तूर समेत कानूनबमोजिम बाहेक लिन उठाउन सकिने हुँदैन। राज्यको विधायिकी अङ्गको प्रतिनिधिमूलक संस्था जिल्ला विकास समितिले संविधान र कानूनमा व्यवस्था भए बाहेक आफूखुशी कर दस्तूर आदि लिन मिल्ने पनि हुँदैन।

५. स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको दफा २१७ ऐ नियमावलीको नियम २०९ तथा अनुसूची २५ मा उल्लेख भएको व्यवस्था र विपक्षी पुनरावेदकले आफ्नो लिखित जवाफमा लिएको जिकीर एवं पुनरावेदनको आधार हेर्दा जिल्ला विकास समिति वाराले लिने सिफारिश दस्तूर सो सिफारिश गर्नु परेबापत असूल गरेको दस्तूर नभई गिटी, रोडा विदेश निकासी गरेबापत लिने दस्तूर हो भन्ने देखिन्छ। कसैले सिफारिश नमागेको वा विदेश निकासीको लागि सिफारिश नदिएको अवस्थामा पनि सो बापतको दस्तूर

असूल गर्न र लिन मिल्ने कानूनसम्मत हुन सक्दैन।

६. यसरी निकासी दस्तूर लिन पाउने भनी कानूनमा स्पष्ट व्यवस्था नभएको अवस्थामा जिल्ला विकास समितिले नियमको अनुसूचीमा उल्लिखित सिफारिश दस्तूरको दर उल्लेख भएको आधारमा सो सिफारिश दस्तूर लिन पाउने भन्ने मूल ऐनको व्यवस्था मानी रोडा, गिटी विदेश निकासी गर्दा प्रतिट्रिप रु.१,०००।- सिफारिश दस्तूर लिएको कार्य कानूनअनुरूप रहेको मान्न नसकिदा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट गिटी, रोडा विदेश निकासी गर्दा निवेदकहरूबाट सिफारिश दस्तूर नलिनु लिन नलगाउनु भनी जिल्ला विकास समिति वारा समेतको नाउँमा जारी भएको आदेश कानूनअनुकूल नै रहेको देखिँदा पुनरावेदक विपक्षीको पुनरावेदन जिकीर एवं निजको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताको बहस जिकीर समेतसँग सहमत हुन सकिएन।

७. तसर्थ पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०६५।२।१ मा भएको फैसला मनासिव देखिँदा सो फैसला सदर हुने ठहर्छ। विपक्षीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसील नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६९ साल भदौ २५ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत:- दयाराम ढकाल



निर्णय नं. ८११८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
पुनरावेदन नम्बर ०६६-सी-०२६३
फैसला मिति: २०६९।१।३१।१

मुद्दा : निषेधाज्ञा ।

पुनरावेदक निवेदक: सुनसरी जिल्ला, इटहरी
नगरपालिका, वडा नं. ५ स्थित इरकन
इन्टरनेशनल लि.को तर्फबाट ऐ.का
अधिकारप्राप्त कार्यालय प्रमुख परियोजना
प्रबन्धक एस.के.सावंत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी विपक्षी: सुनसरी जिल्ला, नरसिंह गा.वि.स.,
वडा नं. १ बस्ने रावनीदेवी महतो समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री हरिवहादुर वस्नेत
मा.न्या.श्री जनार्दनवहादुर खड्का

- करारका आधारभूत शर्तको परिपालनाका सम्बन्धमा करार ऐनले व्यवस्था गरेबमोजिम हुने र करारको शर्तानुरूप करार परिपालनाको साथै करारको अवधि सम्पन्न भएपछि करारअनुसार राखेका आफ्नो सामान सम्बन्धित पक्षले फिर्ता लान नपाउने भन्न नमिल्ले ।
- करार समाप्त भैसकेपछि करारअनुसार राखिएका सामानहरूको स्वामित्व सम्बन्धमा

प्रश्न उठेमा निषेधाज्ञाको निवेदनबाट हक स्वामित्वको निर्णय हुन नसक्ने ।

- करारबमोजिम आफूले राखेका सामानहरू करार समाप्त भएपछि उठाई लान नदिएमा वा नोक्सानी गरेको भएमा त्यस्तो साम्पत्तिक अधिकारसम्बन्धी छुट्टै विवादको विषय बन्न जाने र त्यसमा सामान्य कानूनी उपचारको व्यवस्था आकर्षित हुने ।

(प्रकरण नं.३)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता अनिलकुमार
सिन्हा

प्रत्यर्थी विपक्षी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- करार ऐन, २०५६ को दफा ८७, ८७(१)

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६६।३।२९को फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन,२०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्तमा तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :-

निवेदक इरकन इन्टरनेशनल लि.ले विपक्षीमध्येकी रावनीदेवी महतोको जिल्ला सुनसरी, नरसिंह गा.वि.स., वडा नं. २(क) कि.नं. ४४८ को जग्गा मिति २०६२।३।१७ का दिन तदनुसार ०१-०७-२००५ मा करार भै लिजमा लिएको थियो । विपक्षीले एकतर्फी रूपमा करार समाप्तको घोषणा गर्नु भएको थियो । सोउपर पुनः करारका लागि पटक-पटक अनुरोध गर्दा समेत सम्भव नभएकोले नि.नं. ००५६९ को पुनः करारको आदेश जारी गरिपाउँ भनी सम्मानीत अदालतमा निवेदन

परी विचाराधीन रहको थियो । विपक्षीमध्येका अरविन्द्रप्रसाद मेहताले करारको कुनै पनि शर्त र कानूनी विषयभन्दा फरक रही बसी सो जग्गाको कम्पाउण्डभित्र गै चौकीदार समेतलाई कब्जामा लिई सो कम्पाउण्डभित्र रहेको मालवस्तु सामग्रीहरू लैजान वा अपचलन गर्न कब्जा गर्ने प्रबल सम्भावना भएको हुँदा तत्काल त्यस्तो कार्य नगर्नु भनी अन्तरिम आदेशसहितको निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन माग दावी ।

यसमा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी नहुनु पर्ने भए म्याद तामेल भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा म्याद जारी गर्नु । सुविधा र सन्तुलनको दृष्टिकोणले लिखितजवाफ परेपछि पुनर्विचार हुने गरी निवेदकले करारमा लिएको जग्गामा अवस्थित कम्पनीका नाउँमा रहेका सम्पत्तिहरू सो ठाउँबाट नहटाउनु भनी विपक्षीका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

करार गर्ने कुनै कानूनी बाध्यताको विषयमा केही उल्लेख गर्न नसकेको र करारको दायित्व पूरा गरिपाउँ भन्ने विषयमा मैले दायर गरेको मुद्दाबाट नै पुनः करार जारी गर्न नमिल्ने कुराको स्पष्ट हुने नै हुँदा हाल जारी भएको अन्तरिम आदेश जारी रहिरहन नहुने गरी निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षीहरूको संयुक्त लिखितजवाफ ।

निवेदक र प्रत्यर्थीबीच भएको करारको अवधि व्यतीत भैसकेको अवस्थामा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नहुँदा जारी भएको अन्तरिम आदेशसमेत निष्क्रिय हुने गरी खारेज हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६६।३।२९ को आदेश ।

पुनरावेदक कम्पनी र नेपाल सरकारको एशियाली विकास बैंक समेतको सहयोगमा सञ्चालित परियोजना अन्तर्गत पूर्व-पश्चिम राजमार्गको सडक सुदृढीकरण आयोजनाको बेलबारी चोहर्वा सडकको स्तरबृद्धि गर्ने सम्बन्धमा भएको सम्झौता कार्यान्वयनका लागि प्रत्यर्थीको कि.नं. ४४८ को जग्गा भाडामा लिने सम्झौता १ जुलाई २००५ मा सम्पन्न भई दोस्रो सम्झौता ०१।०७।२००७ मा भएको थियो । दोस्रो सम्झौताको अवधि ३०।०९।२००८ (२०६५।५।१५) सम्म कायम थियो । करारको अवधि समाप्त हुनु अगाडि नै करारको समय अवधि थप गर्न विपक्षीलाई प्रस्ताव पठाइएको थियो । विपक्षीले त्यसमा कुनै असहमति प्रकट नगर्नु भएको र उक्त स्थानबाट समान उठाई लग्न नदिएको अवस्थामा निवेदक कम्पनीको सम्पूर्ण सामानहरू प्रत्यर्थीले उठाई लगेमा पुनरावेदक कम्पनीको नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ ले प्रदान गरेको अधिकारमा आघात पुग्न जाने स्पष्ट हुँदा न्यायिक मनको प्रयोग गरी पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला उल्टी गरी पुनरावेदकको हक स्वामित्वका सम्पूर्ण सामग्री नचलाउनु भनी निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मिति २०६६।६।२६ मा यस अदालतमा निवेदकको तर्फबाट दर्ता भएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन जिकीरसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी पुनरावेदक तर्फका विद्वान अधिवक्ता अनिलकुमार सिन्हाले निवेदक कम्पनीले पूर्व-पश्चिम राजमार्ग सुदृढीकरण परियोजनाको ठेक्का लिई प्रत्यर्थीको जग्गामा सामानहरू राख्ने प्रयोजनले करार गरेको हो । कोशी नदीमा बाढी आएको कारण काम सम्पन्न हुन नसकेकोले तत्कालीन अवस्थामा प्रत्यर्थीले

सामान उठाई लैजान पत्राचार गरे पनि सामान उठाई लैजान सकिने अवस्था थिएन । हाल करारको अवधि समाप्त भएको, ती सामान पनि लैजान नदिएको र पुनरावेदक कम्पनीको हक स्वामित्वको सामानहरू हिनामिना गर्ने प्रवृत्त आशंकाको अवस्थामा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्नेमा निवेदन खारेज गरेको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ मिलेको छैन भन्ने समेत गर्नुभएको बहस सुनियो ।

२. पुनरावेदककर्ताका विद्वान अधिवक्ताको बहस सुनी मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई दृष्टिगत गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिएको प्रस्तुत मुद्दामा यी पुनरावेदक र प्रत्यर्थीबीच प्रत्यर्थीको जग्गामा निर्माण सामग्री समेत राख्न पाउने गरी सम्झौता भएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिँदैन । पुनरावेदक र प्रत्यर्थीबीच पछिल्लो पटक भएको करारअनुसार करारको समयावधि २०६५।५।१५ (तदनुसार ३०।०९।२००८) सम्म कायम रहेको पुनरावेदकले नै स्वीकार गरेको देखिन्छ । उक्त करारको अवधि समाप्त भएपछि प्रत्यर्थीले करारअनुरूप निजको जग्गामा राखिएका कम्पनीका सामानहरू उठाउन नदिएकोले प्रत्यर्थीले ती सामानहरू उठाई लैजाने, अपचलन वा कब्जा गर्ने आशंका भएकोले त्यसो नगर्नु, सामान उठाई लैजान अवरोध नगर्नु भनी निषेधाज्ञा जारी गरी पाउन माग गरेको देखिन्छ । तर, पुनरावेदन अदालतले निवेदन दावी नै खारेज गरेको अवस्था रहेछ ।

३. प्रस्तुत विवाद करारिय प्रकृतिको विषयलाई लिएर परेको देखिन्छ । करारका आधारभूत शर्तको परिपालनाका सम्बन्धमा करार ऐनले व्यवस्था गरेबमोजिम हुने र करारको शर्तअनुरूप करार परिपालनाको साथै करारको

अवधि सम्पन्न भएपछि करारअनुसार राखेका आफ्नो सामान सम्बन्धित पक्षले फिर्ता लान नपाउने भन्न मिल्दैन । त्यस्तै करार समाप्त भैसकेपछि करारअनुसार राखिएका सामानहरूको स्वामित्व सम्बन्धमा प्रश्न उठेमा निषेधाज्ञाको निवेदनबाट यसको वा उसको भनी हक स्वामित्वको निर्णय हुन सक्तैन । करारबमोजिम आफूले राखेका सामानहरू करार समाप्त भएपछि उठाई लान नदिएमा वा नोक्सानी गरेको भएमा त्यो साम्प्रतिक अधिकार सम्बन्धी छुट्टै विवादको विषय बन्न जाने र त्यसमा सामान्य कानूनी उपचारको व्यवस्था आकर्षित हुन्छ । अर्कोतर्फ यी पुनरावेदकले करार ऐन, २०५६ को दफा ८७ बमोजिम उपचार प्राप्तिको दावी लिएको निवेदनबाट देखिन आउँछ । करार ऐनको दफा ८७ को उपदफा (१) को व्यवस्थालाई हेर्दा करारको कुनै पक्षले सो करारको प्रकृतिअनुसार गर्न नहुने कुनै कामकारवाही वा व्यवहार गर्न लागेको कारणबाट करारको परिपालना सम्भव नहुने भएमा त्यस्तो कामकारवाही वा व्यवहारबाट मर्का पर्ने पक्षले त्यस्तो कामकारवाही वा व्यवहार रोकी पाउन पुनरावेदन अदालतमा उजूरी दिन सक्ने व्यवस्था देखिन्छ । सो दफा ८७ का अन्य उपदफाहरू अलगगै स्वतन्त्र अस्तित्वका नभई उपदफा (१) सँग अन्तरसम्बन्धित रहेको पाइँदा यी पुनरावेदकले आधार लिएको उल्लिखित कानूनी व्यवस्था करारको अवधि समाप्त भएपछि आकर्षित हुने नदेखिई करार परिपालनाको सम्बन्धमा उत्पन्न समस्यासँग सम्बन्धित रहेको स्पष्टै छ । तर, प्रस्तुत विवादको विषय करारको अवधि समाप्त भैसकेपछिको देखिएकोले उक्त दफा यस मुद्दाको विवादको विषयमा आकर्षित हुन सक्ने देखिन नआउँदा पुनरावेदन अदालतले गरेको इन्साफ अन्यथा देखिन आएन ।

४. तसर्थ, माथि विवेचित आधार र कारणहरूबाट निवेदन माग बमोजिम निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुन नसक्ने ठहर्‍याई निवेदन खारेज गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०६६।३।२९ मा भएको आदेश मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ। पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६९ साल वैशाख ३१ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत : दीपककुमार दाहाल



निर्णय नं. ८९१९

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
पुनरावेदन नम्बर ०६६-सी-०२६४
फैसला मिति: २०६९।१।३१।१

मुद्दा:- लिज करारबमोजिमको माल वस्तु
नउठाउने र पुनः करारको आदेश।

पुनरावेदक निवेदक: सुनसरी जिल्ला, इटहरी
नगरपालिका, वडा नं. ५ स्थित इरकन
इन्टरनेशनल लि.को तर्फबाट ऐ. का
अधिकारप्राप्त कार्यालय प्रमुख परियोजना
प्रबन्धक एस के.सावंत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी विपक्षी: सुनसरी जिल्ला, नरसिंह गा.वि.स.,
वडा नं. १ बस्ने रावनीदेवी महतो

शुरु फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री हरिवहादुर बस्नेत
मा.न्या.श्री जनार्दनबहादुर खड्का

- करार दुई पक्षबीच प्रचलित कानूनबमोजिम हुने सम्झौता भएकाले करारीय सम्झौताका आवश्यक तत्वहरूमा पक्षहरूको स्वतन्त्र सहमति महत्वपूर्ण हुने हुँदा करकाप वा दवावमा करार गराउन कुनै पक्षलाई बाध्य गर्न नसकिने।
- करार गर्न कुनै पक्षले अर्को पक्षउपर प्रस्ताव पठाएको अवस्थामा निजले तत्सम्बन्धमा कुनै जवाफ नदिएकै आधारमा अर्को पक्ष करार गर्न सहमत भएको भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने।
- करारको प्रस्तावउपर अर्को पक्षले स्वीकृति जनाएको वा प्रस्तावअनुरूप कुनै कुरा ग्रहण गरेको वा स्वीकार गरेको पुष्टि भएमा करार ऐन, २०५६ को दफा ७ बमोजिम त्यस्तो अवस्थामा स्वीकृति जनाएको अर्थ गर्न सकिने।
- करारको अवधि समाप्त भएपछि पुनः करारको अवधि बढाउन पत्राचार गरे पनि त्यसउपर कुनै चासो नराखेको अवस्थामा स्वीकृति प्रदान गरेको मान्न कानूनतः नमिल्ने।
- पक्षको स्वतन्त्र सहमतिबिना करार गर्न वा पुनः करार गर्न अदालतले बाध्य गराउन नसक्ने।

(प्रकरण नं.३)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता अनिलकुमार
सिन्हा
प्रत्यर्थी विपक्षी तर्फबाट:
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- करार ऐन २०५६ को दफा ४, ७

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६६।३।२९ को फैसलाउपर पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ :-

निवेदक इरकन इन्टरनेशनल लि. भारतीय कम्पनी हो । नेपालमा रहेको पूर्व पश्चिम महेन्द्र राजमार्गको सडक सुदृढीकरण आयोजनाअन्तर्गत ठेक्का प्राप्त भएको हुँदा बेलवारी चोहर्वा सडक ७८-२१८ को (स्तर बृद्धि) गर्ने क्रममा सडकको संशाधन उत्पादन भण्डारणलाई व्यवस्थित गर्नुपर्ने भएबाट आयोजनाको काम नसकिकन ज्याला जमिनको आवश्यकता भएको हुँदा यस कम्पनीले विपक्षी रावनीदेवी महतोको नाम दर्ताको जिल्ला सुनसरी, नरसिंह गा.वि.स., वडा नं. २(ख) कि.नं. ४४८ जग्गा पट्टा (Lease) मा लिने निधो बन्दोबस्त भई मिति २०६२।३।१७ गते तदनुसार ०१-०७-२००५ मा कम्पनीको तर्फबाट बुद्धदेव सरकार र जग्गावाला आफैँ भई करार गरी लियौं । सो करारनामाको कागजको प्रकरण ४-५ मा लिज पट्टा अवधि बढाउनु परेमा वा पूर्ण परिवर्तन गर्नुपरेमा १ महिना अगाडि नै सूचना दिनुपर्ने गरी सम्झौता भएको थियो । तर सो सम्झौता कागजमा जग्गावालाले (लिज) पट्टा अवधि कटौती गर्ने वा इरकन इन्टरनेशनलले उपयोग गरुञ्जेल वा रहन

चाहँदासम्म करार संशोधन भइरहने करारको मौन स्वरूपअनुसार पछिल्लो परिवर्तित अवधि ३०-०९-२००८ सम्म करार भई अविच्छन्न रूपमा हामी दुवै पक्षले करारको दायित्व र शर्त परिपालना गरी आएका थियौं । यसै बीचमा परियोजनाको कार्य बाँकी रहेकोले कम्पनीलाई अरु बढी समय करार गर्नुपर्ने भएको अवस्थामा करारको अवधि अन्त्य हुनुपूर्व नै विपक्षीलाई पटक-पटक पत्राचार गर्दा समेत करार गर्न इन्कार रही विपक्षीले एकतर्फी रूपमा करारको अन्त्य भएको घोषणा गरी सो जग्गामा रहेको कम्पनीको सम्पूर्ण सामग्री कब्जामा लिने अवस्था विद्यमान देखिएको हुँदा पुनः करार संशोधन गर्नु र कम्पनीको मालवस्तु हिनामिना हुने कुनै काम नगर्नु भनी आदेश जारी गरी पुनः करार गराई पाऊँ भन्ने निवेदन माग दावी ।

यसमा निवेदन मागअनुसारको पुनः करार जारी गर्न मिल्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र आफैँ वा आफ्नो कानूनी प्रतिनिधिमार्फत् लिखितजवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीका नाममा म्याद सूचना जारी गरी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

मसँग विपक्षीले दावी गरेको जग्गा ०१-७-२००५ मा २४ महिनाको लागि ३१-०६-२००७ सम्मका लागि प्रयोजनमा लिने दिने शर्त भई गरेको करारमा करार ऐन, २०५६ को दफा ७९ को विषयमा कतै कुनै कुरा उल्लेख भएको छैन । यस करारमा त्यो कुराको कुनै सम्बन्ध नै नरहेको समेत हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षीको लिखितजवाफ ।

दुई पक्षबीच भएको करारको अवधि समाप्त भएमा पक्षहरूकै मञ्जुरीबाट पुनः करार हुन सक्ने देखिएको र पक्षले आफ्नो मञ्जुरीले गर्ने वा नगर्ने

कार्य अदालतले पक्षलाई बाध्य गराई पुनः करार गर्न वा नगर्न भनी आदेश गर्न सक्ने अवस्था नदेखिँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६६।३।२९ को आदेश ।

पुनरावेदक कम्पनी र नेपाल सरकारको एशियाली विकास बैंक समेतको सहयोगमा सञ्चालित परियोजना अन्तर्गत पूर्व पश्चिम राजमार्गको सडक सुदृढीकरण आयोजनाको बेलबारी चोहर्वा सडकको स्तर बृद्धि गर्ने सम्बन्धमा भएको सम्झौता कार्यान्वयनका लागि प्रत्यर्थीको कि.नं. ४४८ को जग्गा भाडामा लिने १ जुलाई २००५ मा सम्पन्न भई दोस्रो सम्झौता ०१।०७।२००७ मा भएको थियो । दोस्रो सम्झौताको अवधि ३०।०९।२००८ (२०६५।५।१५) सम्म कायम थियो । करारको अवधि समाप्त हुनु अगाडि नै विपक्षीलाई करारको समय अवधि थप गर्न प्रस्ताव पठाएको थियो । विपक्षीले त्यसमा कुनै असहमति प्रकट नगर्नु भएको र उक्त स्थानबाट समान उठाई लगन नदिएको अवस्थामा करारको अवधि स्वतः थप भएको मान्नुपर्ने अवस्था छ । पुनरावेदकले लिखितकरण गराउन मात्र दावी गरेकोमा पुनरावेदन अदालतको फैसलामा न्यायिक मनको अभाव रहेको हुँदा उक्त फैसला आदेश उल्टी गरी साविकदेखि चलिआएको करार सम्झौतालाई लिपिबद्ध गर्न लगाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतमा २०६६।६।२६ मा दर्ता भएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन जिकीरसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी पुनरावेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता अनिलकुमार सिन्हाले प्रत्यर्थीको जग्गामा निर्माण सामग्री राख्न दुईवटा करार सम्झौता भएको थियो, कोशी नदीमा

बाढी आएको कारण काम सम्पन्न हुन नसकेको अवस्थामा प्रत्यर्थीले सामान उठाई लैजान पत्राचार गरे पनि तत्कालीन अवस्थामा समान उठाउने अवस्था थिएन, हाल समान उठाउन नदिएको अवस्था हुँदा पुनः सम्झौता गर्नुको अन्य विकल्प छैन भन्ने समेत गर्नुभएको बहस सुनियो ।

२. पुनरावेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताको बहस सुनी मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई दृष्टिगत गरी पुनरावेदन अदालतले गरेको आदेश मिलेको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिएको प्रस्तुत मुद्दामा यी पुनरावेदक कम्पनीले प्रत्यर्थीको जग्गा भाडामा लिने गरी सम्झौता गरेको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन । पुनरावेदक र प्रत्यर्थीबीच २०६३।३।१७ (तदनुसार ०१।०७।२००५) मा पहिलो सम्झौता गरेको र सो सम्झौताको समयावधि पुनः संशोधन सम्झौता गरी बढाई २०६४।५।१५ (तदनुसार ३०।०९।२००८) सम्म कायम भएको भन्ने पुनरावेदक स्वयम्ले स्वीकार गरेको अवस्था छ । प्रत्यर्थी जग्गावालाले सम्झौताअनुसार जग्गामा रहेका सामानहरू उठाई लैजान नदिएको हुँदा प्रत्यर्थीसँग भएको करार संशोधन गराई सम्झौताको समयावधि बसूढाई पाउन यी पुनरावेदकले पुनरावेदन अदालतमा निवेदन दिएकोमा सो अदालतले निवेदन खारेज गरेको अवस्था रहेछ ।

३. वस्तुतः करार दुई पक्षबीच प्रचलित कानूनबमोजिम हुने सम्झौता हो । करारीय सम्झौताका आवश्यक तत्वहरूमा पक्षहरूको स्वतन्त्र सहमति महत्वपूर्ण हुने हुँदा करकाप वा दवावमा करार गराउन कुनै पक्षलाई बाध्य गर्न सकिने हुँदैन । करार ऐन २०५६ को दफा ४ ले करारका पक्षहरूलाई करार ऐन अनुरूप करार गर्न स्वतन्त्रता प्रदान गरेको छ । त्यसै गरी करार गर्न कुनै पक्षले अर्कोपक्षउपर प्रस्ताव पठाएको

अवस्थामा निजले तत्सम्बन्धमा कुनै जवाफ नदिएकै आधारमा अर्को पक्ष करार गर्न सहमत भएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने हुँदैन । तर, करारको प्रस्तावउपर अर्को पक्षले स्वीकृति जनाएको वा प्रस्तावअनुरूप कुनै कुरा ग्रहण गरेको वा स्वीकार गरेको पुष्टि भएमा करार ऐन, २०५६ को दफा ७ बमोजिम त्यस्तो अवस्थामा स्वीकृति जनाएको अर्थ गर्न सकिने हुन्छ । यस मुद्दामा करारको अवधि समाप्त भएपछि पुनः करारको अवधि बढाउन यी पुनरावेदकले प्रत्यर्थीउपर पत्राचार गरेको भने पनि त्यसउपर प्रत्यर्थीले कुनै चासो नराखेको अवस्थामा स्वीकृति प्रदान गरेको मान्न कानूनतः मिल्दैन । अर्को पक्षको स्वतन्त्र सहमतिबिना करार गर्न वा पुनः करार गर्न अदालतले बाध्य गराउन नसक्ने भएकोले पुनरावेदन अदालतले गरेको इन्साफ अन्यथा देखिन आएन ।

४. अतः माथि विवेचना गरिएबमोजिम पुनरावेदक र प्रत्यर्थीबीच भएको करार संशोधन गर्न आदेश जारी गर्न नमिल्ने नै हुँदा निवेदन खारेज गर्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६६।३।२९ को आदेश मिलेकै देखिएको सदर हुन्छ । पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६९ साल वैशाख ३१ गते रोज १ शुभम
इजलास अधिकृत : दीपककुमार दाहाल



निर्णय नं. ८९२०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
०६३-CI-१२४८
फैसला मिति: २०६९।३।१९।३

मुद्दा : भरेड बाटो कायम गरिपाऊँ ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर
नगरपालिका वडा नं १ घर भई हाल
काठमाडौँ जिल्ला काठमाडौँ
महानगरपालिका वडा नं ३१ वागवजार
वस्ने वर्ष ५७ को चन्द्रमान नाञ्जू समेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: भक्तपुर जिल्ला भक्तपुर नगरपालिका
वडा न. १ सूर्यमढी टोल वस्ने वर्ष ६२ को
कृष्णभक्त खयरगोली समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री प्रेमवहादुर के.सी.

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री हरिराम कोइराला

मा.न्या.श्री हरिवहादुर वस्नेत

- जग्गाको प्रकृति वा क्षेत्रफलबाट विवादित भन्‍याङ्ग लिखतभिन्नको देखिन आएतापनि घर जग्गामा रहेको बाटोघाटो भन्‍याङ्ग निकास दुवै पक्षले प्रयोग गरी आएको स्थितिमा त्यस्तो निकास बाटोलाई एक पक्षको मात्रै कायम गरेमा सम्पत्ति उपभोगयोग्य नहुने हुन्छ । दुवै पक्षले साझा बाटोको रूपमा

प्रयोग गरी आएको भन्याङ्गलाई एक पक्षले मात्रै प्रयोग गर्न पाउने भन्नलाई समन्यायको दृष्टिबाट नमिले ।

(प्रकरण नं.२)

- विधिशास्त्रीय मान्यतामा स्वामित्वको अभाव भए पनि निकासको सुविधाको दृष्टिले निरन्तर रूपमा भोग चलन गरिरहेको बाटो, भन्याङ्ग आदिलाई विशेषाधिकार (Servitude) को रूपमा लिइने हुँदा कुनै वस्तु एकाको स्वामित्वमा भएपनि निकास आदिमा सो वस्तुउपर अरुको कायम रहेको भोगाधिकारको हक सुनिश्चित हुने ।

(प्रकरण नं.३)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय विश्वप्रकाश सिग्देल र सुरेशकुमार थापा प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता विश्वप्रकाश भण्डारी
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६३।१।१७।२मा भएको फैसला उपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालत समक्ष पुनरावेदन दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :

भक्तपुर नगरपालिका वडा नं १ को कि.नं. ३४० को घर हामी फिरादीमध्येका कृष्णभक्तका नाउँमा मालपोत कार्यालयमा दर्ता भएको घर हो । जुन हामीले अविच्छिन्न भोगी आएका छौ । सो पूर्जाको कैफियतमा कि.नं. ३४० को दक्षिण मोहडामा पश्चिमतर्फ पु.प.चौडाई १.८०, उत्तर

दक्षिण ल. १८० तेस्रो तल्लामा फिरादी विकुबहादुरको भाग पर्छ । सो कि.न.को घरको चोटा तेस्रो तल्ला वाहेक अरु सम्पूर्ण घर फिरादी कृष्णभक्तले र सो कि.न को चोटा तल्ला विकुबहादुरले भोगी आएका छौ । फिरादी सहोदर दाजुभाई हो । कि.नं. ३४३ को घर बुद्धिनारायण नागाजूका नाउँमा दर्ता कायम छ । विपक्षी प्रतिवादी चन्द्रमानको कि.नं. ३४१ मा वसेको घर सबै जोडिएका साभ्ना बाटो र भन्याङ्ग खण्ड फिरादीसमेतको साभ्ना भै अनवरत भोग चलन गरी प्रयोग गरी आएको हुँदा चोटासम्म जाने भन्याङ्ग साभ्ना बाटो कायम नभएसम्म नक्सा पास रोक्का गरी पाउन फिरादी कृष्णभक्त र विकुबहादुरको उजूरी परी भक्तपुर नगरपालिकाबाट विवादित स्थान के कसको हक स्वामित्व को हो प्रमाण मूल्याङ्कन नगरी निर्णय दिने अधिकार भ.न.पा. को नहुँदा अधिकारप्राप्त अदालतबाट अन्तिम ठहरेबमोजिम हुने गरी फिराद गर्न जानु भनी सुनाएकोले यो फिराद गर्न आएको छु । कि.नं. ३४१ मा रहेको बाटो साभ्ना कायम गरी भन्याङ्ग बाटो साभ्ना रूपमै उपभोग गर्न पाऊँ । सो भन्याङ्ग बाटो वादी प्रतिवादीले संयुक्त रूपमा भोगी आएको छ । प्रतिवादी बुद्धिनारायण, चन्द्रमान र तिर्थनारायणबीच भ.न.पा.मा मिति २०५७।१।२६ मा मिलापत्रको लागि संयुक्त दरखास्त पर्दैमा फिरादी समेतको साभ्ना भन्याङ्गबाटो हक छोड्न छोडाउन पाईने होइन । विपक्षीले हामीलाई अन्याय गरेको निर्विवाद रूपमा पुष्टि भएको छ । हामी फिरादीको कि.नं. ३४० मा जान कि.नं. ३४१ को छिँडीदेखि चोटासम्मको भन्याङ्ग बाटोलाई साभ्ना कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको फिराद दावी ।

विपक्षीको फिराद दावी गलत र निराधार हो । कि.नं. ३४३ को घर जग्गा मेरो हक भोगको

हो भन्ने कुरामा विवाद छैन । नापीअनुसार कायम गर्न सहमति भएकै हुँदा अन्यथा भनिरहन आवश्यक छैन । मैले विपक्षीहरूको घरमा जान आउन कुनै पनि बाटो बन्द गरेको छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी बुद्धिनारायण नागाजुको प्रतिउत्तर पत्र ।

विपक्षीहरूको कि.नं. ३४० मा जान मेरो कि.नं. ३४१ घरमुनिबाट १ मीटरको बाटो रहेको छ । सो कुरा ३ नं नापी गोश्वराबाट मिति २०४२।५।२२ मा प्रमाणित गरी दिएको स्ववासी घर जग्गाको अस्थायी प्रमाणपत्रमा उल्लेख छ । सो सम्बन्धमा वादीहरूको म्यादभित्रै फिराद पर्न सकेको छैन । मेरो हक भोग नै नभएको सम्पत्तिको विषयमा मलाई विपक्षी बनाएको फिराद स्वतः खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी चन्द्रमान नाञ्जूको प्रतिउत्तर पत्र ।

भक्तपुर शहरी नापीमा कायम भएको भ.न.पा. वडा नं. १, कि.नं. ३४१ को जग्गा र सोमा वनेको घर चन्द्रमान नाञ्जू र चन्द्रमाया नाञ्जूका नाउँमा दर्ता कायम रहेकोमा निज दर्तावालाहरूबाट मैले सो कित्ताको घर जग्गा मिति २०५८।३।१८ मा राजीनामाद्वारा कायम भै एकलौटी रूपमा भोग चलन गरी आएको छु । मेरो कि.नं. ३४१ मा प्रवेश गर्ने र ३४१ को छिडी बाटो हुँदै पुनः वादीहरूको कि.नं. ३४० मा प्रवेश गर्ने नापीमा कायम भएको साभ्का छिडी बाटो सम्म छ भन्ने समेत व्यहोराको अ.व. १३९ नं. वमोजिम बुझिएका तिर्थनारायण प्रजापतीले गरेको बयान ।

साभ्का भन्याङ्ग बाटो कि.नं. ३४१ मा रहेको देखिएको समेतबाट तथ्ययुक्त सबूद प्रमाणको अभावमा वादी दावी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्ने समेत शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६२।१।१९ को फैसला ।

शुरु फैसलामा चित्त बुभेन । नापी टोलीको मिति २०४०।५।२६ को निर्णयबाट कि.नं. ३४१ हुँदै ३४० र ३४१ मा जाने बाटो देखिएकोमा साभ्का भन्याङ्ग बाटो कायम नगरेको शुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी शुरु फिराद दावीअनुसार गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा शुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिंदा विपक्षी भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

शुरु अदालतबाट भई आएको मिति २०६१।३।२१ को नक्सा विवरण हेर्दा वादीको कि.नं. ३४० र भन्याङ्ग बाटो कायम गरिपाऊँ भनिएको कि.नं. ३४१ को जग्गाको बीचमा बाटो रहेको र बाटोबाट पूर्वपश्चिम कि.नं. ३४० र ३४१ को घर अलगअलग रहेको देखिन्छ । नगरपालिकाको स्थलगत निरीक्षण प्रतिवेदनसमेतबाट विवाद देखाइएको न.नं. १३ को भन्याङ्ग कि.नं. ३४० र ३४१ को घर जग्गाले साभ्का रूपमा प्रयोग भएको भन्ने देखिंदा शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६२।१।१९ को फैसला उल्टी भई नक्सा नं. १३ को भन्याङ्ग बाटो साभ्का कायम हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।१।१७।२ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा मेरो कि.नं. ३४१ को घरको भन्याङ्ग विना कागज प्रमाण साभ्का रूपमा प्रयोग गरेको भनी उल्लेख गरेको छ । नगरपालिकाको निर्णय पर्चामा उजूर गर्न जानु भनी सुनाइएको अवस्थामा विपक्षीहरूको फिराद पर्न सकेको छैन । २०४० सालमा भएको नगर नापीका वखत विपक्षीहरूले कि.नं. ३४१ मा रहेको घरको भन्याङ्ग निजहरूको कि.नं. ३४०मा रहे को घरमा जान प्रयोग हुने गरेको भनी नापी व्यहोरा लेखाउन

सकेका छैनन । विपक्षीहरूको घरको उत्तर तर्फ रहेको पेटीको बाटोबाट विपक्षीहरू आफ्नो घरमा आवत जावत गर्ने गर्दछन । सो कुराले विवादित भन्थ्यो बाटो साभा भन्ने कुरा खण्डित भईरहेको छ । यस्तो अवस्थामा शुरु को फैसला सदर गर्नु पर्नेमा उल्टी गरी भन्थ्यो साभा ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला तथ्य र कानूनसमेतको प्रतिकूल छ । त्यसैले उक्त फैसला वदर गरी शुरु अदालतको फैसलालाई सदर हुने गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको तर्फबाट दायर हुन आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा २०६१।३।२९ को नक्सा मुचुल्कामा कि.नं. ३४० को घरमा जाने छुट्टै बाटो भनी न.न. १३ को उल्लेख भएको तथा न.नं. १०, ११, १२ मा साभा बाटो हुँदा हुँदै न.न.१३ को साभा भन्थ्यो भनी गरेको निर्णयमा प्रमाणको मूल्याङ्कन सम्बन्धी त्रुटि भई पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।९।१७ को फैसला फरक पर्ने देखिएकोले विपक्षी भिकाई आएपछि वा अवधि पुगेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको मिति २०६३।४।२५।१ को आदेश ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय विश्वप्रकाश सिग्देल र सुरेशकुमार थापाले प्रतिवादीको मात्रै हक लाग्ने जग्गाको भन्थ्यो साभा हुनै सक्दैन । १३९ नं बमोजिम बुभेको कारणले तीर्थ नारायणलाई असर गर्ने गरी निर्णय गर्न मिल्दैन । घर पूर्व पश्चिम र बाटो उत्तर दक्षिण भई बीचमा छ । कि.नं ३४०को घरमा जाने छुट्टै बाटो छ । वादीको घरलाई छुट्टै बाटो हुँदाहुँदै नक्सामा नदेखाएको भन्ने मात्रै आधारमा कि.नं ३४१ को भन्थ्यो बाटोलाई साभा भन्न मिल्दैन । नक्सा वदर तर्फ विपक्षीहरूको उजूर

पर्न सकेको छैन । यस्तो अवस्थामा शुरुको फैसला सदर गरी पुनरावेदन अदालतको फैसला वदर हुनुपर्छ भनी वहस गर्नुभयो । प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री विश्वप्रकाश भण्डारीले पहिलो र दोस्रो तल्लामा जानको लागि विवादित साभा भन्थ्यो वाहेक अर्को कुनै बाटो छैन । तेस्रो तल्लामा जानको लागि मात्र आ-आफ्नै भन्थ्यो छ । त्यसै कारण पहिलो र दोस्रो तल्लाको लागि विवादित भन्थ्यो नै साभा रूपमा प्रयोग भईरहेको हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला न्यायपूर्ण नै हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी वहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित वहस जिकीर सुनुका साथै मिसिल संलग्न प्रमाण कागजहरूको अध्ययन गरियो । प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावी नपुग्ने गरी भएको शुरुको फैसला उल्टी गरी वादी दावीको भन्थ्यो साभा कायम हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन ? र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, सक्दैन ? भन्ने सम्बन्धमा ईन्साफ दिनुपर्ने देखियो ।

यसमा प्रतिवादी चन्द्रमानको कि.नं. ३४१ को घर जग्गामा रहेको भन्थ्यो बाटो फिरादीसमेतले प्रयोग गरी आएको हुँदा साभा कायम गरिपाऊँ भन्ने वादीको फिराद जिकीर रहेको र विपक्षी वादीको कि.नं. ३४० मा जान मेरो कि.नं ३४१ को घरमुनिबाट १ मीटरको छुट्टै बाटो छ । वादीको लागि छुट्टै बाटो हुँदा कि.नं ३४१ को भन्थ्यो साभा हुनै सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीपक्षको प्रतिउत्तर जिकीर भएकोमा शुरुले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको फैसलालाई पुनरावेदन अदालतले उल्टी गरी वादी दावीको भन्थ्योलाई साभा कायम हुने ठहर्‍याएको देखिन्छ । सो इन्साफमा चित्त बुभेन भनी प्रतिवादी पक्षको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

२. इन्साफतर्फ विचार गर्दा, शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।३।२१ मा भएको नक्सा मुचुल्काको न.नं. १३ मा कि.नं. ३४१ को भन्याङ्ग देखाई सोमा विवाद देखाएको पाइन्छ। कि.न. ३४० र ३४१ का घरको भौतिक अवस्था हेर्दा दुवै घर पूर्व र पश्चिम भई बीचमा बाटो देखिन्छ। भई आएको नक्साबाट कि.नं. ३४० को घरको माथिल्लो तल्लामा जानको लागि वैकल्पिक बाटो देखिदैन। उल्लिखित मुचुल्कालाई प्रतिवादीहरूले अन्यथा हुने गरी वदर गराउन सकेको समेत देखिदैन। कि.नं. ३४० र ३४१ का साँधियार बुद्धिनारायणले कि.नं. ३४३ को जग्गामा घर बनाउनको लागि भक्तपुर नगरपालिकामा नक्सा पासको निवेदन दिंदा प्रतिवादी चन्द्रमानसमेतले रोक्काको जिकीर लिएको र सो सम्बन्धमा भक्तपुर नगरपालिकाले स्थलगत सर्जमीन गरी दिएको प्रतिवेदनमा समेत न.न. १३ को विवादित भन्याङ्ग कि.नं. ३४० र ३४१ को घर जग्गाले साझा रूपमा प्रयोग गर्दै आएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। उक्त नक्सा मुचुल्का एवं स्थलगत सर्जमीन प्रतिवेदनका आधारमा न.नं. १३ को विवादीत भन्याङ्ग दुवै पक्षले प्रयोग गर्ने गरेको तथ्य पुष्टि भएको देखिन्छ। जग्गाको प्रकृति वा क्षेत्रफलबाट पुनरावेदकको लिखतभिन्नको देखिन आएतापनि सो घर जग्गामा रहेको बाटोघाटो भन्याङ्ग निकास वादीसमेतले प्रयोग गरी आएको स्थितिमा त्यस्तो निकास बाटोलाई प्रतिवादीको मात्रै कायम गरेमा वादीको सम्पत्ति उपभोगयोग्य नहुने हुन्छ। दुवै पक्षले साझा बाटोको रूपमा प्रयोग गरी आएको भन्याङ्गलाई पुनरावेदकले मात्रै प्रयोग गर्न पाउने भनी भन्नलाई समन्यायको दृष्टिबाट समेत मिल्दैन।

३. विधिशास्त्रीय मान्यतामा स्वामित्वको अभाव भए पनि निकासको सुविधाको दृष्टिले

निरन्तररूपमा भोग चलन गरी रहेको बाटो, भन्याङ्ग आदिलाई विशेषाधिकार (Servitude) को रूपमा लिइन्छ। यस्तो विशेषाधिकार (Servitude) भनेकै कुनै वस्तु एकाको स्वामित्वमा भएपनि निकास आदिमा सो वस्तु उपर अरुको कायम रहेको भोगाधिकारको हकलाई सुनिश्चित गर्ने भन्ने हो। २०३७ सालमा प्रतिवादी तर्फबाट खरीद गरेको भनेपनि विवादको भन्याङ्गको विषयमा प्रतिवादीको निरपेक्ष हक रहने गरी कुनै कुरा बोलेको देखिदैन। वादीको घरसम्म जानको लागि न.नं. १३ को विवादित भन्याङ्ग वाहेक अर्को भन्याङ्गको अस्तित्व नक्साबाट देखिदैन। न.नं. १०, ११ र १२ मा घरमुनिको बाटो देखिएको भए पनि वादीको घरको माथिल्लो तल्लामा जानलाई त्यति बाटो मात्रैले सम्भव नहुने भई विवादित भन्याङ्गको आवश्यकता पर्ने देखिन्छ।

४. यसर्थ, वादीको कि.नं. ३४० को घरको माथिल्लो तल्लामा जाने विवादित न.नं. १३ को भन्याङ्ग वाहेक अर्को वैकल्पिक भन्याङ्ग वा बाटो रहे भएको तथ्य प्रमाणित नभएकोले वादी दावीबमोजिम विवादित न.नं. १३ को भन्याङ्ग कि.नं. ३४० र ३४१ को घर जग्गाको लागि साझा कायम गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।१।१७।२ को इन्साफ मिलेकै देखिदा सदर हुने ठहर्छ। यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट प्रत्यर्थीलाई भिकाउने भनी लिइएको रायमा सहमत हुन सकिएन। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६९ साल असार १९ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत : बाबुराम सुवेदी

निर्णय नं. ८९२१

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
०६७-७०-०५९६
फैसला मिति: २०६९।५।१२।३

विषय :- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: सिन्धुली जिल्लाभित्र कार्यरत राष्ट्रिय
जनमोर्चा समेतको सात दलिय समन्वय
समितिको तर्फबाट सिन्धुली जिल्ला
कमलामाई न.पा. वडा नं ७ वस्ने लालमान
मुक्तानको नाती कृष्णमान मुक्तानको छोरा
ऐ.ऐ. वस्ने वर्ष ४५ को सुरेन्द्रश्वर मुक्तान
विरुद्ध

विपक्षी: शिक्षा मन्त्रालय समेत

- विद्यालयहरू भनेका ज्ञान आर्जन गर्ने पवित्र उद्देश्यले स्थापित शैक्षिक संस्था भएकाले यस्ता संस्थाको रेखदेख एवं व्यवस्थापन जिल्लाभित्रका स्वतन्त्र एवं प्राज्ञिक व्यक्तिहरूबाट नै हुन उचित र सान्दर्भिक हुने ।

(प्रकरण नं.३)

- शैक्षिक संस्थाहरूलाई राजनीतिक क्षेत्रबाट मुक्त राखी राजनीतिक क्रिडास्थल बन्न दिनबाट मुक्त राख्नु पर्ने राज्यको कर्तव्य समेत हो । ज्ञान आर्जन गर्ने गराउने पवित्र उद्देश्यले स्थापित विद्यालयहरूको रेखदेख र व्यवस्थापन गर्न गठन हुने जिल्ला शिक्षा समितिमा सदस्यहरू मनोनीत गर्दा

राजनीतिक व्यक्तिहरूको भन्दा स्वतन्त्र
व्यक्तिहरूकै भूमिका महत्वपूर्ण हुने ।

(प्रकरण नं.४)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवतीराज
त्रिपाठी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ:

शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११ बमोजिम गठन हुने जिल्ला शिक्षा समितिमा दफा ११(२) क देखि त्रि सम्मका सदस्य रहने व्यवस्था गरिएको छ । जिल्ला शिक्षा समितिमा सदस्य मनोनीत गर्दा जिल्लाभित्र कार्यरत सबै राजनीतिक पार्टीको सर्वदलिय बैठक डाकी राजनीतिक पार्टीको सहमतिबाट कानूनसम्मत रूपमा जिल्ला शिक्षा समितिको गठन हुनुपर्नेमा अन्य राजनीतिक पार्टीलाई वेवास्ता गरी तीन ठूला राजनीतिक पार्टी ए.ने.क.पा. माओवादी, नेपाली कांग्रेस र नेकपा एमालेका प्रतिनिधिमात्र डाकी तिनको मात्र सल्लाह र बैठकबाट गठन गरिएको जिल्ला शिक्षा समिति अवैध छ । त्यस्तो जिल्ला शिक्षा समिति विघटन गरी पुनः जिल्लाभित्र कार्यरत सबै राजनीतिक पार्टीका प्रतिनिधि समेत राखी शिक्षा ऐनले तोकेको मापदण्डभित्रका सदस्यहरू मनोनीत गरी जिल्ला शिक्षा समितिको गठन गर्न पटकपटक अनुरोध गदा हाम्रो कुराको कुनै

सुनवाइ गरिएन । विद्यालय व्यवस्थापन समितिकै पूर्व अध्यक्ष नै नरहेका व्यक्तिलाई समेत विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षहरू मध्येबाट भनी सदस्य मनोनीत गरी कानूनविपरीत गठन गरिएको जिल्ला शिक्षा समितिको विरोधात्मक जिल्ला शिक्षा कार्यालय सिन्धुलीमा जनदवावको लागी धर्ना कार्यक्रम समेत राखियो त्यसो गर्दा जिल्ला शिक्षा समितिका अध्यक्ष जि.वि.स. सिन्धुलीका स्थानीय विकास अधिकारी विदा लिएर घरतिर बस्ने गरेको र निमित्त जि.शि.अ. र प्रमुख जिल्ला अधिकारीले समस्या समाधानमा सकारात्मक सोच नराखेकाले वाध्य भई गैरकानूनी रूपमा जिल्ला शिक्षा समिति गठन गर्ने विपक्षीको निर्णय बदर गर्नको लागि प्रस्तुत रिट लिई आएका छौं । प्रचलित शिक्षा ऐनमा भएको कानूनी व्यवस्था र राजनीतिक सहमतिको विपरीत जिल्ला शिक्षा समिति सिन्धुलीमा सदस्य मनोनीत गर्ने गरी भएको मिति २०६७।७।२९ को निर्णय शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११(२)(घ)(च) समेतको कानूनी व्यवस्थाविपरीत भई बदरभागी छ । यसरी गैरकानूनी रूपमा जिल्ला शिक्षा समिति गठन गर्ने विपक्षीको कार्यले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२), ३(क)(च), धारा १३ र धारा १९ बमोजिम कमशः मलाई प्राप्त स्वतन्त्रता, समानता र सम्पत्ति सम्बन्धी मौलिक एवं कानूनी हकमा प्रत्यक्ष असर पारेकाले उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पुनः प्रचलित कानूनको विपरीत नहुने गरी जिल्ला शिक्षा समितिको गठन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन व्यहोरा ।

विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ माग गर्ने भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६७।९।१९।२ को आदेश ।

शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११ मा जिल्ला शिक्षा समितिको व्यवस्था, गठन, पदावधि तथा काम, कर्तव्य र अधिकार समेतको व्यवस्था भएको देखिन्छ । जिल्ला शिक्षा समितिको गठनमा मन्त्रालयको अधिकारक्षेत्र र कुनै पनि भूमिका हुदैन । यो मन्त्रालयको के कस्तो कामकारवाहीबाट निवेदकको हक अधिकारमा आघात पुगेको छ भनी निवेदकले रिट निवेदनमा उल्लेख समेत गर्न सकेको नदेखिएकोबाट यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी भएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको शिक्षा मन्त्रालयको तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखित जवाफ ।

जिल्लाभित्र कार्यरत राजनीतिक दलहरूको सल्लाह र सहमतिबाट जिल्ला शिक्षा समितिको गठन गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छैन । प्रचलित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नै जिल्ला शिक्षा समितिको गठन गर्ने निर्णय भएको हुदा सो निर्णयले निवेदकको स्वतन्त्रता, समानता र सम्पत्तिसम्बन्धी हकको उल्लंघन नभएको नहुँदा तथ्य विपरीत र कानूनप्रतिकूल दायर भएको विपक्षको रिट निवेदन खारेजभागी हुदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको शिक्षा विभागको तर्फबाट प्रस्तुत हुन आएको लिखित जवाफ ।

जिल्ला शिक्षा समिति सिन्धुलीको मिति २०६७।७।२९ गतेको निर्णयानुसार शिक्षा ऐन, २०२८ र शिक्षा नियमावली, २०५९ मा व्यवस्था भएबमोजिम कानूनसंगत रूपमा नै अन्य सदस्यहरूको मनोनीत गरिएको हुँदा निवेदकको रिट निवेदन जिकीर तथ्यहीन र आधारहीन देखिएको हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने

समेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सिन्धुलीको तर्फबाट प्रस्तुत हुन आएको लिखित जवाफ ।

मिति २०६७।७।२९ गते गठित जिल्ला शिक्षा समिति प्रचलित शिक्षा ऐन, २०२८ बमोजिम नै भएको छ । शिक्षा ऐन, २०२८ मा राजनीतिक दलहरूको सहमतिमा जिल्ला शिक्षा समितिको गठन गर्नुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था छैन । मिति २०६७।७।२९ गते बसेको बैठकले कानूनबमोजिम नै सदस्यहरूको मनोनीत गरेकोले यसमा रिट जारी हुनु पर्ने होइन । प्रस्तुत रिट दुरासयपूर्ण तरिकाले हैरानी दिने नियतले दर्ता भएको देखिएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, सिन्धुलीको तर्फबाट प्रस्तुत हुन आएको लिखित जवाफ ।

मिति २०६७।७।२९ गते बसेको जिल्ला शिक्षा समिति सिन्धुलीको बैठकले शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११ बमोजिम जिल्ला शिक्षा समितिमा रिक्त सदस्यहरू मनोनयन गरिएको हो । राजनीतिक पार्टीहरूको सहमतिबाट जिल्ला शिक्षा समिति गठन गर्नुपर्ने भन्ने शिक्षा ऐन तथा नियममा कुनै पनि व्यवस्था गरिएको छैन । शिक्षा ऐन, २०२८ प्रतिकूल गठन गरिएको भन्ने विपक्षी रिट निवेदकको भनाईमा कुनै सत्यता र कानूनी आधार छैन । रिट निवेदकहरूले यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदनमा कुनै कानूनी आधार नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला शिक्षा कार्यालय, सिन्धुलीको तर्फबाट प्रस्तुत हुन आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले जिल्ला शिक्षा समितिको गठन गर्ने

सम्बन्धमा राजनीतिक सहमतिको आधारमा गर्ने भन्ने व्यवस्था सम्बन्धी शिक्षासम्बन्धी प्रचलित कानूनमा कहिँकतै नहुँदा विपक्षी रिट निवेदकको निवेदन दावी कानूनमा आधारित नभएकोले खारेज गरिपाऊँ भनी वहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उल्लिखित वहस जिकीर सुन्नुका अतिरिक्त मिसिल संलग्न प्रमाण कागजहरूको अध्ययन गरी निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन सक्छ, सक्दैन सोही विषयमा हेरी निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. यसमा विपक्षीहरूले तीन प्रमुख राजनीतिक दल मात्रको सहभागिता र अन्य राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरूलाई बाहेक गरी एकलौटी रूपमा जिल्लाभित्र कार्यरत सबै राजनीतिक दलहरूको सहमति वेगर जिल्ला शिक्षा समितिमा सदस्यहरू मनोनीत गर्ने निर्णय गरेको हुँदा कानूनी व्यवस्था विपरीतको उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरी प्रचलित कानूनी व्यवस्था प्रतिकूल नहुने गरी पुनः जिल्ला शिक्षा समितिको गठन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेश जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदकको मुख्य निवेदन जिकीर देखिन्छ । शिक्षा ऐन, २०२८ र शिक्षा नियमावली, २०५९ मा व्यवस्था भएबमोजिम नै जिल्ला शिक्षा समितिमा सदस्यहरू मनोनीत गरिएको हुँदा निवेदकको निवेदन जिकीर भूठा हो माग बमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था छैन भन्ने व्यहोराको विपक्षीहरूको तर्फबाट लिखित जवाफ प्रस्तुत भएको देखिन्छ । अब निवेदकको मागका सम्बन्धमा प्रचलित कानूनी व्यवस्था हेर्दा शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११ मा जिल्ला भित्रका विद्यालयको रेखदेख र व्यवस्थापन गर्ने काम समेतको लागि जिल्ला शिक्षा समितिको गठनसम्बन्धी व्यवस्था भईरहेको देखिन्छ । उक्त दफाको उपदफा (२) मा कस्ता कस्ता व्यक्तिहरू उक्त समितिमा रहन सक्छन् भन्ने सम्बन्धमा

समितिका सदस्यहरूको योग्यता तोकिदिएको देखिन्छ ।

३. जिल्ला शिक्षा समितिले पेश गरेको लिखित जवाफमा पनि जिल्ला शिक्षा समितिको गठन गर्ने सन्दर्भमा राजनीतिक दलहरूको सहमति र कुनै भूमिका रहने भन्ने सम्बन्धमा कानूनमा स्पष्ट व्यवस्था नभएको र गठित जिल्ला शिक्षा समितिमा कानूनबमोजिम नै सदस्यहरू मनोनीत गरिएको छ, भन्ने देखिन्छ । रिट निवेदकले सो समितिको गठन गर्दा जिल्लामा कार्यरत राजनीतिक दलहरूको सर्वदलिय बैठक डाकन पर्ने सम्बन्धमा प्रचलित शिक्षासम्बन्धी कानूनी व्यवस्थामा यो यस्तो व्यवस्था रहेको र सो व्यवस्थाको अनुशरण विपक्षीहरूबाट नगरिएको भन्ने सम्बन्धमा कानून समेत देखाई स्पष्टसँग रिट निवेदनमा दावी लिन सकेको देखिदैन । प्रचलनमा रहेको शिक्षासम्बन्धी ऐन नियममा समेत त्यस्तो किसिमको व्यवस्था रहेको देखिदैन । विद्यालयहरू भनेका ज्ञान आर्जन गर्ने पवित्र उद्देश्यले स्थापित शैक्षिक संस्था हुन । उपयुक्तताको दृष्टि समेतबाट यस्ता संस्थाको रेखदेख एवं व्यवस्थापन जिल्ला भित्रका स्वतन्त्र एवं प्राज्ञिक व्यक्तिहरूबाट नै हुन उचित र सान्दर्भिक समेत हुन्छ ।

४. शैक्षिक संस्थाहरूलाई राजनीतिक क्षेत्रबाट मुक्त राखी राजनीतिक क्रिडास्थल बन्न दिनबाट मुक्त राख्नु पर्ने राज्यको कर्तव्य समेत हो । ज्ञान आर्जन गर्ने गराउने पवित्र उद्देश्यले स्थापित विद्यालयहरूको रेखदेख र व्यवस्थापन गर्न गठन हुने जिल्ला शिक्षा समितिमा सदस्यहरू मनोनीत गर्दा राजनीतिक व्यक्तिहरूको भन्दा स्वतन्त्र व्यक्तिहरूकै भूमिकालाई महत्वपूर्ण मानिन्छ । विपक्षीबाट जिल्ला शिक्षा समितिको गठनको लागि सदस्यहरू मनोनीत गर्दा जिल्लाभित्र

कार्यरत राजनीतिक दलहरूको सर्वदलिय बैठक बोलाई राजनीतिक सहमतिका आधारमा जिल्ला शिक्षा समितिको गठन नगरेको कारणबाट आफूहरूको संविधान प्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रताअन्तर्गत विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रताको अपहरण हुनाको साथै समानता र सम्पत्ति सम्बन्धी संवैधानिक एवं कानूनी हकको उल्लंघन भएको भन्ने रिट निवेदन दावी कुनै कानूनमा आधारित नभई केवल राजनीतिक इच्छा पूर्ति गर्ने कुण्ठित अभिलाषा बाहेक अरु केही रहेको भन्ने देखिदैन ।

५. अतः प्रचलित शिक्षासम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नै जिल्ला शिक्षा समितिका सदस्यहरू मनोनीत गरिएको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट देखिएको र राजनीतिक दलहरूको सहमतिमा मात्रै जिल्ला शिक्षा समितिका सदस्यहरू मनोनीत गर्नुपर्ने कानूनी बाध्यता समेत नभएको अवस्थामा उक्त समितिका सदस्यहरू मनोनीत गर्ने गरी विपक्षीबाट भएको मिति २०६७।०७।२९ को निर्णयले आफ्नो संवैधानिक एवं कानूनी हकमा आघात परेको भन्ने रिट निवेदकको दावी कानूनमा आधारित नभई निरर्थक हुँदा खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

संवत् २०६९ साल भदौ १२ गते रोज ३ शुभम् ...
इजलास अधिकृत : वावुराम सुवेदी



निर्णय नं. ८१२२

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
२०६३-WO-०२१८
आदेश मिति: २०६९।८।१२।३

विषय : परमादेश ।

निवेदक: जनहित संरक्षण मञ्च (प्रो.पब्लिक) का
तर्फबाट अधिकारप्राप्त र आफ्नो हकमा
समेत का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. १४
कुलेश्वर बस्ने अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मा
समेत

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
समेत

- स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट उत्पादन हुने हानिकारक फोहर र घर वा कार्यालयहरूबाट उत्पादन हुने सामान्य फोहर एकै ठाउँमा भण्डारण तथा विसर्जन गर्नाले सम्पूर्ण फोहोर हानिकारक हुन जान्छ र यसलाई व्यवस्थापन गर्न भन्ने कठिन हुन जान्छ । त्यसैले स्वास्थ्य संस्थाको फोहरमैला व्यवस्थापन गर्दा सबैभन्दा महत्वपूर्ण कार्य सामान्य र हानिकारक फोहरमैलालाई यसको उत्पन्न हुने स्रोतमा नै छुट्याई भष्मीकरण गरी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- अस्पताल, स्वास्थ्य केन्द्र एवं नर्सिङ्ग होम समेतलाई जिम्मेवार बनाई त्यस्ता स्वास्थ्य

संस्थाहरूबाट निसृत हुने फोहर मैलाको व्यवस्थापनको दायित्व त्यस्ता संस्थाहरू समेत उपर लगाउनु पर्ने ।

- स्वास्थ्य संस्थाबाट निष्कने फोहरहरूलाई संक्रमित र असंक्रमित गरी दुई भागमा छुट्याई संक्रमित फोहोर अटोक्लेभ मेसिनमा राखेर निर्मलीकरण गरी किटाणुरहित भएपछि अरु फोहरमा मिसाई ल्याण्डफिल साइटमा पठाउने दायित्व त्यस्ता संस्थाहरूको हुन्छ । आफूले आर्जन गरेको मुनाफाको केही प्रतिशत फोहर मैलाको व्यवस्थापनको लागि अनिवार्यरूपमा खर्च गर्न लगाउनु समेत न्यायोचित हुने ।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदकहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता
राजुप्रसाद चापागाई

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण
पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २६(४)
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६(१), ३५(५)
- वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७, २४
- वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ३

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३/८८ (२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र

अन्तर्गत पर्ने आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार रहेको छ :-

हामी निवेदक लगायतका नेपाली नागरिकको स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकारको व्यवहारिक प्रत्याभूति हुन सक्ने वातावरण सिर्जना गर्नुपर्ने कर्तव्य भएको विपक्षीबाट सो कर्तव्यको यथोचित पालना हुन नसकेकोबाट उक्त मौलिक अधिकारमा नै संकट परिरहेको छ । जनस्वास्थ्य एवं पर्यावरणका लागि अत्यन्त हानिकारक मानिने चिकित्साजन्य फोहर (Medical Waste) को व्यवस्थापनको अभावमा स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकार नै खतरामा पर्छ । चिकित्साजन्य र पर्यावरणीय संरक्षण दिन प्रतिदिन चिकित्साजन्य फोहरमैलाको अव्यवस्थापनको शिकार बन्दै गै रहेको छ भने दिनानुदिन चिकित्सा संस्थाहरू बृद्धि हुँदै गैरहेको छ । अर्कोतर्फ त्यस्ता संस्थाहरूबाट उत्सर्जित हुने फोहरको व्यवस्थापन हुन नसक्दा स्वास्थ्य संस्थाहरू नै अप्रत्यक्ष रूपमा स्वास्थ्य समस्या सिर्जना गर्न योगदान पुऱ्याई रहेको यथार्थता हुँदा उपचारको क्रममा या रोग निदान गर्दा प्रयोगशालाबाट उत्सर्जित हुने किटाणुयुक्त अति नै हानिकारक फोहरका कारण विभिन्न संक्रामक रोगहरू फैलिन सक्ने हुन्छ । शरीरको कुनै भागबाट निस्कने रगत, पीपलगायतका फोहरहरू संक्रामक फोहरमा पर्ने, उपचारको क्रममा प्रयोगमा ल्याइने विभिन्न प्रकारका सियो, चक्कु, केँची, पत्ती एवं फुटेका काँच तथा शिशाहरू धारिला फोहरअन्तर्गत पर्ने, औषधि पसल, अस्पताल तथा औषधि उद्योग समेतबाट उत्सर्जित हुने म्याद नाघेका विषाक्त तथा प्रयोग नभएका, मिसावट भएका औषधिहरू, भ्याक्सिन तथा औषधिजन्य उत्पादनहरू औषधिजन्य फोहर अन्तर्गत पर्ने, उपचार तथा रोग निदानका क्रममा विभिन्न रासायनिक पदार्थहरूको प्रयोगका क्रममा

उत्सर्जित हुने भोल तथा ग्याँसजन्य रासायनिक पदार्थ एवं जनोटक्सिक औषधि तथा रसायनहरू रासायनिक फोहरअन्तर्गत पर्दछन् ।

उपचारको क्रममा प्रयोग गरिने विभिन्न धातुजन्य औजारहरू, फुटेका तथा भाँचिएका चीजवस्तुहरू, ग्याँस सिलिण्डर लगायतका फोहरहरू धातुजन्य फोहर अन्तर्गत पर्दछन् । भारतको वैङ्गलोरको एयरफोर्सको Command Hospital मा WHO ले सिफारिश गरेको पाइलट प्रोजेक्टको प्रतिवेदनमा मानव फोहरलाई भष्मीकरण यन्त्रबाट प्रशोधन गर्नुपर्ने र अन्य फोहरहरूको हकमा संक्रामक फोहरहरू माइक्रोवेभ हाइड्रोक्लेभ प्रविधिबाट, धारिलो फोहर नष्ट गर्ने यन्त्र तथा रासायनिक उपचार प्रविधिबाट विसर्जन गर्ने बैकल्पिक उपायबाट विसर्जित गर्ने व्यवस्थाको सिफारिश गरेको हुँदा यस्ता चिकित्साजन्य फोहरमैलाको व्यवस्थापनको अभावमा सार्वजनिक हक हित तथा वातावरणीय स्वास्थ्यको संरक्षण नभएकोले जनस्वास्थ्य तथा वातावरण संरक्षणको लागि अन्य बैकल्पिक उपचारको अभावमा सम्मानीत अदालत समक्ष प्रस्तुत निवेदन साथ उपस्थित भएका छौं ।

अतः हानिकारक चिकित्साजन्य फोहरमैलाको वातावरणमैत्री ढंगबाट विस्थापन (Disposal) गर्नका लागि उपयुक्त कम प्रदूषणजन्य सावित भएको निश्चित प्रविधि तथा उपाय निर्धारण गरी सोको प्रयोगको सम्बन्धमा आवश्यक प्राविधिक स्तर तथा मापदण्डसमेत तोकी लागू गरिपाउँ । वातावरण ऐन, २०५३ को दफा ३ एवं वातावरण नियमावली, २०५४ बमोजिम गर्नुपर्ने वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नगरी स्थापित भएका चिकित्सा संस्थाहरूको पहिचान गरी त्यस्ता संस्थाहरूलाई EIA गर्न लगाई वातावरणीय प्रदूषण रोकन आवश्यक पर्ने उपायहरू समेत अवलम्बन

गर्न लगाउनु साथै कम गुणस्तरीय भष्मीकरणयन्त्रको प्रयोग तथा आयतमा तुरुन्त रोक लगाउनु एवं फोहरमैला व्यवस्थापनको बैकल्पिक व्यवस्था गरी हाल सञ्चालनमा रहेका प्रदूषणजन्य भष्मीकरणयन्त्रको प्रयोग बन्द गर्नु एवं कतिपय चिकित्साजन्य फोहरमैलाका लागि भष्मीकरण यन्त्र नै उपयोगी हुने भएतापनि एकीकृत र केन्द्रीकृत किसिमबाट वातावरणमैत्री तरिकाबाट यसको उपयोग गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको निवेदन माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३।१।२८ को आदेश ।

विपक्षी निवेदकहरूले यस मन्त्रालयको के कस्तो कामकारवाहीबाट निजहरूको के कस्तो हक हनन् हुन गएको हो ? सोको उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन । यस मन्त्रालयको कामकारवाहीबाट निवेदकको कुनै पनि हक हनन् नभएकोले विपक्षी निवेदकहरूले दिएको आधारहीन निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

यस कार्यालयको के कस्तो कामकारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकार हनन् भएको हो ? त्यसको स्पष्ट जिकीर नलिई बिना आधार र कारण निवेदकले यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाइएको देखिन्छ । चिकित्साजन्य हानिकारक फोहरमैलाको वर्गीकरण, फोहर न्यूनीकरण, सङ्कलन

र ढुवानी प्रशोधन तथा विसर्जनसँग सम्बन्धित कार्य यस कार्यालयबाट सम्पादन नहुने हुँदा यस कार्यालयलाई समेत विपक्षी बनाई दिएको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

यस मन्त्रालयको यो कामकारवाही वा निर्णयले आफ्नो हक हितमा बाधा पर्न गएको भनी प्रष्ट दावी नगरिएको र केवल बिना आधार प्रमाण गोलमटोल रूपबाट यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन अतिसयोक्तिपूर्ण देखिन्छ । चिकित्साजन्य हानिकारक फोहरमैलाको वर्गीकरण, फोहर न्यूनीकरण, संकलन र ढुवानी प्रशोधन तथा विसर्जनसँग सम्बन्धित कार्य यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र नपर्ने हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दिएको प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई निवेदन दिनु पर्ने कुनै कारण खुलाउन सक्नु भएको छैन । यस मन्त्रालयको कुन कामकारवाहीबाट विपक्षी निवेदकहरूको हक अधिकारमा के कस्तो आघात पर्न गएको हो ? सोको पुष्टि गर्न सक्नु भएको छैन । चिकित्साजन्य फोहर व्यवस्थापनको सम्बन्धमा त्यस्ता फोहरको वर्गीकरण, न्यूनीकरण, सङ्कलन, ढुवानी र प्रशोधन तथा विसर्जन एवं स्वास्थ्य सुरक्षा लगायतका फोहर व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यहरू तथा हानिकारक चिकित्साजन्य फोहर मैलाको वातावरणमैत्री ढंगबाट विस्थापन गर्नका लागि कम प्रदूषणजन्य प्रविधि तथा उपायहरूका लागि मापदण्ड निर्देशिका बनाउन मस्यौदा तयार भैसकेको छ । निकट

भविष्यमा त्यसलाई पूर्णता दिई लागू गर्ने योजना यस मन्त्रालयको रहेको छ। यस मन्त्रालयबाट वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन हुने गरेको र कानूनबमोजिम वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरेको नपाइएमा कारवाही गर्नेतर्फ यो मन्त्रालय प्रतिबद्ध रहेको छ। साथै प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको परिधिभित्र रही वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी जनजीवन र जनस्वास्थ्यका लागि खतरा हुन सक्ने किसिमले प्रदूषण सिर्जना गर्ने कार्यमा रोकथाम र नियन्त्रण गर्नेतर्फ यस मन्त्रालय कार्यरत रहेकोले विपक्षीहरूले दिएको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नगरक्षेत्रभित्रको फोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने कार्य यस काठमाडौं महानगरपालिकाबाट भैरहेको छ। निवेदकहरूले भनेबमोजिम चिकित्साजन्य फोहर मैलाको प्रविधियुक्त व्यवस्थापन गर्न हाल आर्थिक, प्राविधिक तथा जनशक्तिको कारणले यस कार्यालयबाट मात्र व्यवस्थापन गर्न कार्य चुनौतिपूर्ण रहेको छ। निवेदकहरूले उठाउनु भएको चिकित्साजन्य फोहरमैलाको व्यवस्थापनको सम्बन्धमा छुट्टै नियमावली र मापदण्ड निर्धारण गर्न पाउने अधिकार कानूनले यस महानगरपालिकालाई दिएको छैन। नगरवासीको स्वास्थ्य तथा वातावरण संरक्षणका लागि महानगरपालिकाले आफ्नो साधन र स्रोतले भ्याएसम्म यस नगरपालिकाको वातावरण विभागमार्फत् कार्य सम्पादन गरी आएको हुँदा विपक्षी निवेदकहरूले दिएको प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौं महानगरपालिकाको लिखित जवाफ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ अनुसार स्थानीय निकायहरू सक्षम र स्वतंत्र छन्।

यस मन्त्रालयबाट स्थानीय निकायहरूलाई वातावरण संरक्षण सम्बन्धमा निर्देशन दिई पटकपटक अनुगमन र निरीक्षण समेत गरिएको छ। स्थानीय निकायहरूको सुसंचालनको लागि नीति निर्देशन दिने कार्य यस मन्त्रालयले गरी नै रहेको हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दिएको प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

यसमा निवेदकले माग गरेको विषय नागरिकहरूको स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको सार्वजनिक सरोकारको विषय हो। तर नेपाल सरकारका विभिन्न मन्त्रालयहरूबाट प्राप्त लिखित जवाफमा निवेदनमा उठाएका कुराहरूको सम्बन्धमा स्पष्ट जवाफ दिएको देखिएन। तसर्थ, हाल अस्पतालबाट उत्पन्न Medical Wasteage अस्पताल एवं निजी नर्सिङ होमहरूले कसरी Disposal गर्ने गरेका छन् ? यसको यथार्थ तथ्य पत्ता लगाउन चिकित्सा विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान वीर अस्पतालको अध्यक्षको अध्यक्षतामा देहायबमोजिमको एक समिति गठन गर्नु भनी स्वास्थ्य मन्त्रालयका नाउँमा यो आदेश जारी गरिएको छ। अध्यक्षमा वीर अस्पताल चिकित्सा विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान र अरु सदस्यहरूमा स्वास्थ्य मन्त्रालयका बरिष्ठ चिकित्सक, नेपाल मेडिकल एशोसिएशनका प्रतिनिधि, विज्ञान तथा वातावरण मन्त्रालयका प्रतिनिधि, प्राइभेट अस्पतालका प्रतिनिधि र निवेदक प्रोपव्लिकका एकजना प्रतिनिधिसमेतको समिति गठन गर्ने, उक्त समितिको संयोजक स्वास्थ्य मन्त्रालयले गर्ने, यसरी गठन हुने समितिले काम शुरु गरेको मितिले ४ महिनाभित्र देहायबमोजिमको विषय अध्ययन गरी सुझाव समेत यस अदालतमा पेश गर्नु :

अध्ययन गर्ने विषयहरू :

१. हाल उपत्यका भित्रका सरकारी अस्पताल एवं निजी अस्पताल एवं नर्सिङ होमहरूले अस्पतालबाट निस्केको Medical Westage को Disposal कसरी कहाँ गर्ने गरेका छन् ?
२. अस्पताल स्थापना गर्दा स्वास्थ्य मन्त्रालयले Medical Westage को Disposal को बारेमा कुनै शर्त तोक्ने गरेको छ, छैन ?
३. Medical Westage को Disposal सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय मान्य प्रचलन र World Health Organization ले के कस्तो मापदण्ड तोकेको छ ?
४. अब नेपालमा Medical Westage Disposal कसरी कहाँ गर्नु पर्छ ?
५. यस्ता अस्पतालमा हाल कुनै Encilerator मेशिन जडान गराएको भए त्यसको गुणस्तर कस्तो छ ?
६. समितिले आवश्यक देखेको सो सँग सम्बद्ध अन्य कुरा पनि अध्ययन र अनुसन्धान गर्न सक्नेछ ।

समितिको सुझाव सहितको अध्ययन प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।३।२९ को आदेश ।

यस अदालतको मिति २०६४।३।२९ को आदेशअनुसार नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयद्वारा गठित समितिले मिति २०६९।१।३१ मा पेश गरेको प्रतिवेदन मिसिल सामेल रहेको ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता

श्री राजुप्रसाद चापागाईंले चिकित्साजन्य फोहर मैलाको व्यवस्थापन नभएको कारण जनस्वास्थ्य र पर्यावरणीय समस्या उत्पन्न भएको छ । सम्मानीत अदालतको आदेशानुसार गठित समितिले दिएको प्रतिवेदन समेतलाई मध्यनजर गर्दै चिकित्साजन्य फोहरमैला व्यवस्थापनसम्बन्धी छुट्टै नियमावली बनाई लागु गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरियोस् भन्ने समेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सह-न्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले नेपाल सरकारले फोहरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०५३ तथा स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन निर्देशिका, २०६५ निर्माण गरी लागु भैसकेको छ । अदालतको आदेशानुसार नेपाल सरकार जनसंख्या तथा स्वास्थ्य मन्त्रालयद्वारा गठित समितिले चिकित्साजन्य फोहर व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धमा मिति २०६९।१।३१ मा दिएको सुझाव सहितको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्न सरकार प्रतिवद्ध रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरियोस् भन्ने समेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको वहस सुनी निवेदन सहितको सम्पूर्ण मिसिल संलग्न कागजात समेत अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने हो, होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा जनस्वास्थ्य एवं पर्यावरणका लागि अत्यन्त हानिकारक मानिने चिकित्साजन्य फोहर (Medical waste) को उचित व्यवस्थापनको अभावमा स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने नागरिकको अधिकार खतरामा परेको अवस्था छ । त्यसैले चिकित्साजन्य हानिकारक फोहरको

वर्गीकरण, फोहर न्यूनीकरण, संकलन र ढुवानी, प्रशोधन तथा विसर्जन एवं स्वास्थ्य सुरक्षा लगायतका फोहर व्यवस्थापनसम्बन्धी महत्वपूर्ण विषयहरूलाई समेट्ने गरी वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा २४ बमोजिम चिकित्साजन्य फोहर मैला व्यवस्थापनसम्बन्धी छुट्टै नियमावली बनाई लागू गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने मुख्य निवेदन माग दावी रहेको पाइन्छ ।

३. तत्काल बहाल रहेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २६(४) ले “जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छताको चेतना बढाई भौतिक विकाससम्बन्धी क्रियाकलापहरूद्वारा वातावरणमा पर्न जाने प्रतिकूल असरहरू पर्न नदिन एवं वातावरणको संरक्षण गर्न राज्यको प्राथमिकता दिनेछ ।” भनी राज्यको निर्देशक सिद्धान्तमा उल्लेख गरिएकोछ । वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६(१) बमोजिम “प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ ।” भनी वातावरण तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी मौलिक हकको व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । त्यसै गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३५(५) अनुसार “राज्यले वातावरण स्वच्छ राख्न आवश्यक व्यवस्था गर्नेछ । जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छताको चेतना बढाई भौतिक विकाससम्बन्धी क्रियाकलापहरूद्वारा वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्न नदिन एवं वातावरण तथा दुर्लभ वन्यजन्तुको विशेष संरक्षणमा राज्यले प्राथमिकता दिनेछ । वन र वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, दीगो उपयोग र त्यसबाट प्राप्त लाभमा समन्यायिक बाँडफाँडको व्यवस्था गर्नेछ ।” भनी राज्यको नीति रहने व्यवस्था प्रत्याभूत गरिएको पाइन्छ ।

४. उल्लिखित संवैधानिक दायित्वलाई आत्मसात् गर्दै वातावरण संरक्षण सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७ मा भएको कानूनी व्यवस्था यस प्रकार रहेको छ—

७. प्रदूषणको रोकथाम तथा नियन्त्रण: (१) कसैले पनि वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी वा जनजीवन र जनस्वास्थ्यका लागि खतरा हुन सक्ने किसिमले प्रदूषण सिर्जना गर्न वा तोकिएको मापदण्डविपरीत कुनै यान्त्रिक साधन, औद्योगिक, प्रतिष्ठान वा अन्य ठाउँबाट ध्वनि, ताप, रेडियोधर्मी विकीरण तथा फोहर मैला निष्काशन गर्न, गराउन हुँदैन ।

- (२) उपदफा (१) विपरीत कसैले कुनै कार्य गरी वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पारेको देखिएमा सम्बन्धित निकायले तत्सम्बन्धमा आवश्यक शर्तहरू तोक्न वा त्यस्तो कार्य गर्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्नेछ ।
- (३) कुनै किसिमको पदार्थ, इन्धन, औजार वा संयन्त्रको प्रयोगबाट वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव परेको वा पर्ने देखिएमा मन्त्रालयले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी त्यस्तो पदार्थ, इन्धन, औजार वा संयन्त्रको प्रयोगमा बन्देज लगाउन सक्नेछ ।
- (४) प्रदूषणको रोकथाम तथा नियन्त्रणसम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिएबमोजिम हुनेछ, भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

उल्लिखित संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थाबाट वातावरण संरक्षण तथा जनस्वास्थ्यप्रति राज्य संवेदनशील रहनुपर्ने कुरामा विवाद देखिंदैन ।

५. वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा २४ अनुसार बनेको वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ३ सँग सम्बन्धित अनुसूची २ को खण्ड (ऐ) देहाय ४(ग) बमोजिम कम्तीमा २५ शैया भएको स्वास्थ्य केन्द्र वा अस्पताल वा नर्सिङ होमबाट निस्कने जैविक घातक पदार्थहरूको अन्तिम निष्काशन व्यवस्थापन गर्ने गरी वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्थासमेत भएको पाइन्छ ।

६. उल्लिखित कानूनी व्यवस्था बमोजिम अस्पताल, स्वास्थ्य केन्द्र तथा नर्सिङ होमहरूबाट निस्कनु हुने हानिकारक चिकित्साजन्य फोहर मैलाको व्यवस्थापनको लागि कम प्रदूषणयुक्त प्रविधि तथा उपायहरू अवलम्बन गरी कडाईका साथ लागू गरेको अवस्था देखिंदैन । नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले अस्पताल, स्वास्थ्य केन्द्र तथा नर्सिङ होमहरू स्थापना गर्न स्वीकृत दिनुपूर्व प्रारम्भिक रूपमा वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन गरी दर्ताको स्वीकृति दिने र सो बमोजिमको मापदण्ड पूरा नगरेका स्वास्थ्य संस्थाहरूको नवीकरण नगर्ने तथा हानिकारक चिकित्साजन्य फोहर मैलाको व्यवस्थापनमा लापरवाही गर्ने र सरकारले निर्माण गरी लागू गरेको नियमावली एवं नीति, निर्देशनको पालना भए नभएको सम्बन्धमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसमेत भएको अवस्था देखिंदैन । नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको लिखित जवाफ समेतबाट उल्लिखित कानूनी व्यवस्था बमोजिम स्वास्थ्य संस्थाबाट निष्काशन हुने फोहरमैलाबाट जनस्वास्थ्य तथा वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावको उचित मूल्याङ्कन र

न्यूनीकरणको व्यवस्थापन गरिएको भने उल्लेख गर्न सकेको अवस्था देखिंदैन ।

७. औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ ले स्वास्थ्य संस्था, नर्सिङ होम, शिक्षण एवं प्रशिक्षण संस्था र प्रयोगशाला जस्ता व्यवसायहरूलाई सेवा उद्योगको रूपमा परिभाषित गरेको छ । यस्ता उद्योगहरूको दर्ता एवं त्यस्ता संस्थाहरूलाई सरकारबाट प्रदान गरिने सुविधाहरूको सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ । यस ऐनले औद्योगिक प्रवर्द्धन बोर्डको गठनको व्यवस्था समेत गरेको छ । सो बोर्डलाई वातावरण र जनस्वास्थ्यमा असर हुन नदिन जोड दिई वातावरण प्रदूषणलाई नियन्त्रण गर्ने उपाय एवं व्यवस्था अंगिकार गर्न लगाउने कार्य समेत सुम्पिएको पाइन्छ ।

८. विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सह-न्यायाधिवक्ताले बहसको क्रममा नेपाल सरकारले फोहरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०५३ तथा स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन निर्देशिका, २०६५ समेत निर्माण गरी लागू गरेको छ भनी जिकीर लिएतापनि स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापनको लागि उक्त नीति, निर्देशिका प्रर्याप्त र प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा आएको देखिंदैन । सामान्यतया स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट उत्पादन हुने हानिकारक फोहर र घर वा कार्यालयहरूबाट उत्पादन हुने सामान्य फोहर एकै ठाउँमा भण्डारण तथा विसर्जन गर्नाले सम्पूर्ण फोहोर हानिकारक हुन जान्छ र यसलाई व्यवस्थापन गर्न भन्ने कठिन हुन जान्छ । त्यसैले स्वास्थ्य संस्थाको फोहरमैला व्यवस्थापन गर्दा सबैभन्दा महत्वपूर्ण कार्य सामान्य र हानिकारक फोहरमैलालाई यसको उत्पन्न हुने स्रोतमा नै छुट्याई भष्मीकरण गरी व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

९. स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट निस्कने फोहरवस्तुहरूमा विरामीको रगत, पिप, शरीरका अंगलगायतका फोहरहरूको साथै विषाक्त तथा म्याद नाघेका औषधिहरू, भ्याक्सिन तथा रसायनिक पदार्थ आदि संक्रामक फोहरअन्तर्गत पर्दछन् । यस्ता फोहरहरू जनस्वास्थ्यको लागि अति नै हानिकारक मानिन्छन् । यस्ता फोहर वस्तुहरूबाट अस्पतालमा काम गर्ने कर्मचारीहरू, फोहरमा संलग्न हुने कामदारहरूमा संक्रामक रोग सर्न सक्ने हुन्छ । त्यसैले यस्ता समुदाय सदैव जोखिममा रहेका हुन्छन् । एक पटक प्रयोग गरी फालिएका सिरिन्जहरू फोहरबाट संकलन गरेर पुनः प्रयोग गर्ने सम्भावना पनि हुन्छ । जसले गर्दा हेपाटाइटिस, एच.आई.भी. टिटानस जस्ता प्राणघातक सरुवा रोगहरू सर्ने र फैलने संभावना पनि त्यतिकै रहेको छ । स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट उत्सर्जित हुने यस्ता हानिकारक फोहरमैलाको यथोचित व्यवस्थापन नगरेको अवस्थामा जनस्वास्थ्य एवं वातावरणमा समेत प्रतिकूल असर पर्न जान्छ । देशका मुख्य शहरहरूमा जथाभावी खोलिएका अस्पताल, स्वास्थ्य केन्द्र एवं नर्सिङ्ग होमहरूले त्यस्ता फोहरहरूको उपयुक्त व्यवस्थापन नगरी अस्पताल परिसर एवं नगरपालिकाको फोहर फाल्ने कन्टेनरहरूमा नै जथाभावी फाल्ने गरेको देखिन्छ । जसको कारण सामान्य फोहर पनि हानिकारक फोहरमा परिणत हुन गई जनस्वास्थ्य एवं वातावरणमा नै प्रत्यक्ष असर पुग्न गएको पाइन्छ ।

१०. अतः जनस्वास्थ्य एवं पर्यावरणका लागि अत्यन्त हानिकारक मानिने चिकित्साजन्य फोहर (Medical waste) को व्यवस्थापनको सम्बन्धमा सर्वसाधारण जनतालाई समेत सचेत गराउनु अति आवश्यक छ । त्यसै गरी अस्पताल,

स्वास्थ्य केन्द्र एवं नर्सिङ्ग होम समेतलाई जिम्मेवार बनाई त्यस्ता स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट निसृत हुने फोहर मैलाको व्यवस्थापनको दायित्व त्यस्ता संस्थाहरू समेत उपर लगाउनु पर्दछ । आफ्नो स्वास्थ्य संस्थाबाट निष्कने फोहरहरूलाई संक्रमित र असंक्रमित गरी दुई भागमा छुट्याई संक्रमित फोहर अटोक्लेभ मेसिनमा राखेर निर्मलीकरण गरी किटाणुरहित भएपछि अरु फोहरमा मिसाई ल्याण्डफिल साइटमा पठाउने दायित्व त्यस्ता संस्थाहरूको हुन्छ । आफूले आर्जन गरेको मुनाफाको केही प्रतिशत फोहर मैलाको व्यवस्थापनको लागि अनिवार्यरूपमा खर्च गर्न लगाउनु समेत न्यायोचित हुन्छ ।

११. यस सम्बन्धमा यस अदालतको मिति २०६४।३।२९ गतेको आदेशानुसार चिकित्साजन्य फोहर व्यवस्थापन सम्बन्धी गठित समितिले २०६९।१।३१ मा नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय मार्फत् बुझाएको प्रतिवेदनमा निम्न लिखित सिफारिश गरिएको पाइन्छ :-

१. १०० शैयाभन्दा माथिको अस्पतालहरूले फोहरको स्रोतमा नै फोहर पृथकीकरण प्रणाली लागू गरी फोहरको प्रकारअनुसारको WHO को मापदण्डअनुसारको Autoclave प्रणालीबाट उपचार गरी फोहरको विसर्जन गर्नुपर्ने ।
२. मझौला र साना स्वास्थ्य संस्थाहरूको हकमा स्रोतमा नै फोहरको पृथकीकरण गरी जोखिमयुक्त संक्रमित फोहरको लागि महानगर, उपमहानगर र नगरपालिकाहरूमा एक केन्द्रीय फोहर उपचार एवं व्यवस्थापन केन्द्र (Central Waste Treatment and Management Center) स्थापना गरी सोही केन्द्रमा सःशुल्क फोहर व्यवस्थापन गर्ने

- व्यवस्था मिलाउनु पर्ने र उक्त केन्द्रले WHO को सबै मापदण्डअनुसार व्यवस्थापन गर्नुपर्ने ।
३. हाल तत्कालै काठमाडौं उपत्यका भित्र एउटा केन्द्रीय फोहर उपचार एवं व्यवस्थापन केन्द्र (Central Waste Treatment Management Center) तत्काल स्थापना गरी उपत्यका भित्रका साना मझौला स्वास्थ्य संस्थाबाट (अस्पताल, क्लिनिकहरू) प्राप्त फोहरहरूलाई संकलन गरी केन्द्रीय फोहर उपचार एवं व्यवस्थापन केन्द्रमा व्यवस्थापन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्ने ।
 ४. स्थापना हुने केन्द्रको सञ्चालनको लागि संस्थागत भूमिका महत्वपूर्ण हुने हुनाले यसमा नेपाल सरकारका सरोकारवाला निकायहरू स्वास्थ्य मन्त्रालय, स्थानीय विकास मन्त्रालय, वातावरण मन्त्रालय, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, उद्योग मन्त्रालय, शिक्षा मन्त्रालय, फोहर मैला व्यवस्थापन प्राविधिक सहयोग केन्द्र, महानगरपालिका, उपमहानगरपालिका लगायतका स्थानीय निकायहरूको संलग्नतामा यसलाई आवश्यक पर्ने नीति निर्माण तथा कार्यान्वयन र यसको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसको नेतृत्वदायी भूमिका र अन्य निकायहरूसँगको समन्वयात्मक क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाई अस्पतालजन्य फोहर व्यवस्थापन गर्नुपर्ने दायित्व स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको हुनु पर्ने ।
 ५. हाल विभिन्न अस्पतालहरूमा भष्मीकरण यन्त्रको प्रयोग गरी फोहर बाल्ने गरिआएकोमा सोबाट जनस्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष असर पर्ने भएको हुनाले सो भष्मीकरण यन्त्रलाई क्रमिक रूपमा बन्द गरी नेपालमा भष्मीकरण यन्त्रको प्रयोगलाई निरुत्साहित गर्ने र भैरहेको भष्मीकरण यन्त्रको प्रयोग गर्नु परेमा सोको गुणस्तर कायम गरेर मात्र सञ्चालनमा ल्याउनु पर्नेछ । सो भष्मीकरण यन्त्रको बदलामा WHO बाट अनुमोदित वातावरणीय मैत्री गुणस्तरीय अटोक्लेभ प्रविधिबाट फोहर उपचार गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई क्रमशः सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा लागू गर्दै जानुपर्ने ।
 ६. अस्पतालबाट उत्पादन हुने मानव अंग प्रत्यंग तथा मानव तंतुहरूलाई बैज्ञानिक तरिकाबाट जलाउने वा गाड्ने व्यवस्था मिलाउन उपयुक्त व्यवस्थाका लागि नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट आवश्यक नीति निर्माण गरी तत्काल लागू गर्नुपर्ने । तत्काललाई यस प्रकारको फोहरहरू निष्क्रिय बनाई गाड्ने व्यवस्था मिलाउने ।
 ७. स्वास्थ्यजन्य फोहर व्यवस्थापनको सम्बन्धमा प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थामा वातावरण व्यवस्थापनसम्बन्धी जनशक्ति एवं शाखाको अनिवार्य व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
 ८. चिकित्साजन्य फोहर उठाउने, ढुवानी गर्ने एवं व्यवस्थापन गर्ने कामदार तथा कर्मचारीहरूको लागि आवश्यक सुरक्षात्मक साधनहरू उपलब्ध गराउनु पर्ने दायित्व सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्थाहरूको हुनु पर्दछ । साथै कामदार तथा कर्मचारीहरूको जोखिम न्यूनीकरणको लागि सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्थाले बीमा गराउनु पर्नेछ ।
 ९. तरल, रेडियोधर्मी, हेभी मेटल एवं औषधिजन्य फोहरको व्यवस्थापन उपयुक्त वातावरणमैत्री प्रविधिद्वारा हुनुपर्ने ।

१०. जेनोटोक्सिक/साईटोटोक्सिक फोहरहरू उत्सर्जन गर्दा निष्क्रिय गराएर मात्र वातावरणमैत्री तरिकाले विसर्जन गर्नुपर्ने ।

१२. उक्त प्रतिवेदनलाई हेर्दा यस अदालतबाट गठित समितिमा विपक्षीमध्येका नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय र नेपाल सरकार वातावरण तथा प्रविधि मन्त्रालय समेतको तर्फबाट प्रतिनिधित्व भई उल्लिखित सिफारिश पेश गरेको हुँदा हानिकारक चिकित्साजन्य फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धमा विपक्षीहरूको समेत असहमति रहेको पाइदैन । स्वच्छ एवं स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने नागरिकको मौलिक हक संरक्षण एवं जनताको जीउ ज्यानको सुरक्षा गरी लोककल्याणकारी राज्यको स्थापना गर्ने प्रमुख दायित्व सरकारको रहेकोमा पनि विवाद देखिँदैन ।

१३. तसर्थ, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६(१) अनुसार प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्ने हक हुनेछ भनी मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूति गरिएको हुनाले एकपटक प्रयोगमा आएका सिरिन्ज, प्याड, आइभी सेटलगायत रगतको संक्रमण परेका फोहरजन्य वस्तु अटोक्लेभ मेशिनमा राखेर निर्मलीकरण गरेपछि मात्र किटाणुरहित हुने हुँदा जनस्वास्थ्य एवं पर्यावरणका लागि अत्यन्त हानिकारक मानिने चिकित्साजन्य फोहर मैलाको संकलन, ढुवानी, वर्गीकरण, फोहर न्यूनीकरण, निर्मलीकरण, विसर्जन तथा स्वास्थ्य सुरक्षालगायत फोहर व्यवस्थापनसम्बन्धी महत्वपूर्ण विषयहरूलाई समेट्ने गरी वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा २४ बमोजिम चिकित्साजन्य फोहरमैला व्यवस्थापनसम्बन्धी यस अदालतको आदेशानुसार गठित समितिले नेपाल सरकार

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय समक्ष मिति २०६९।१।३१ मा दिएको प्रतिवेदन सहितको उल्लिखित सुभाषहरू जनताको स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्षरूपले सम्बन्धित रहेको देखिँदा यथासम्भव चाँडै छुट्टै नियमावली बनाई लागू गर्नु भनी विपक्षीमध्येका नेपाल सरकार, वातावरण तथा प्रविधि मन्त्रालय र नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय समेतका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरू र यस अदालतको फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालय समेतलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०६९ साल मंसिर १२ गते रोज ३ शुभम
इजलास अधिकृत : हरि कोइराला



निर्णय नं. ८९२३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
०६५-CR-६०६
फैसला मिति: २०६९।६।१६।३

मुद्दा :- लागू औषध ।

पुनरावेदक वादी: इलाका प्रहरी कार्यालय, इटहरीका
प्र.ना.नि.सुभाष राईको प्रतिवेदनले नेपाल
सरकार

विरुद्ध
प्रत्यर्था प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी हाँसपोसा
गा.वि.स.वडा नं.२ बस्ने अर्जुन भोटे भन्ने
जीतबहादुर खत्री

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री लीलाप्रसाद गौतम
पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री दीपककुमार कार्की
मा.न्या.श्री केदारप्रसाद चालीसे

- सेवन प्रयोजनलाई खरिद गर्ने र विक्री बितरण गर्नेलाई खरिद हुने अवस्था छुट्याउन लागू औषधको परिमाणलाई हेरिनुपर्ने हुन्छ। सेवन प्रयोजनको लागि एक दुई डोजसम्मको लागि खरिद हुने हुँदा बरामद लागू औषध अत्याधिक मात्रामा देखिएकोले सेवनसम्मको लागि खरिद गरेको हो भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.४)

- कुनै चीज वस्तु सँग साथमा फेला पर्नु वा सो चीजवस्तु कसैसँग रहेको कुरा स्थापित हुनु तथ्यगत प्रश्न हो, सबै तथ्यगत विषय कसूर वा अपराध हुन नसक्ने।
- कुनै प्रतिबन्धित वस्तु कसैको साथबाट फेला पर्नु नै आपराधिक कार्य (Corpus delicti) गरेको प्रमाणित भएको मानिने प्रकृतिका अपराध जसलाई Possessory crime भनिन्छ, त्यस्ता अपराधमा आपराधिक कार्य स्थापित भएपछि निर्दोषिता प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीको हुने।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता
रेवतीराज त्रिपाठी

प्रत्यर्था प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- लागू औषध (नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ४(घ), (ड), १४(१)(भ)

फैसला

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अनुसार यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

जिल्ला सुनसरी हाँसपोसा गा.वि.स.वडा नं.२ स्थित पूर्वमा बाटो, पश्चिममा खाली जग्गा, उत्तर दक्षिण बाटो यती ४ किल्लाभित्र प्रतिवादी अर्जुन भोटे भन्ने जीतबहादुर खत्रीको साथबाट लागू औषध नाइट्रोजन ट्यावलेट थान १२०, कोरेक्स-७ बोतल र स्यामो प्रोक्सीभन क्याप्सूल थान ८ बरामद भएको भन्ने समेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्का।

मिति २०६३१०१७ गते बिहान ८ बजेको समयमा हाँसपोसा गा.वि.स.वडा नं.२ मा अर्जुन भोटे भन्ने जीतबहादुर खत्रीले लागू औषधको कारोवार गरेको छ, भन्ने गोप्य सूचनाको आधारमा मेरो कमाण्डमा खटी गएको गस्ती प्रहरी टोलीले निजलाई लागू औषध बोकी रहेको अवस्थामा नियन्त्रणमा लिई बरामदी मुचुल्कासाथ पेश गरेको छु। आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्र.ना.नि.सुभाष राईको प्रतिवेदन।

मिति २०६३१०१७ गते मलाई प्रहरीले पक्राउ गरी बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित परिणामको लागू औषध मेरो साथबाट बरामद गरेको हो। उक्त लागू औषधहरू मध्ये कोरेक्सको भारतमा रु.९०१- यहाँ रु.१५०१- देखि रु.२००१- सम्म र नाइट्रोजन ट्यावलेट र स्यामोप्रोक्सीभन भारतमा रु.३१- यहाँ

रु.५१- को दरले विक्री गर्दछु भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अर्जुन भोटे भन्ने जीतबहादुर खत्रीको प्रहरी समक्ष भएको बयान कागज ।

प्रतिवादी जीतबहादुर खत्री भाडामा बस्ने गरेको घरको कोठा खानतलासी गर्दा लागू औषध मुद्दाको प्रमाणमा लाग्ने कुनै पनि चिजवस्तु फेला नपरेको भन्ने समेत व्यहोराको घर खानतलासी मुचुल्का ।

मिति २०६३।१०।१७ गतेका दिन विहान ८ बजेको समयमा हाँसपोसा वडा नं.२ मा अर्जुन भोटे भन्ने जीतबहादुर खत्रीलाई प्रहरीले पक्राउ गरी निजको शरीर तलासी लिँदा नाईट्रोजन ट्यावलेट १२०, कोरेक्स ७ बोतल र स्यामोप्रोक्सीभन क्याप्सूल ८ थान बरामद गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको स्थानीय व्यक्ति ध्रुव तामाङ्ग, जोगिन्द्र लिम्बू र दिनेश गुरुडले लेखाई दिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित लागू औषधसाथ प्रतिवादी अर्जुन भोटे भन्ने जीतबहादुर खत्री पक्राउँ परेको भन्ने कुरा सुनेको हुँ । निजले सो लागू औषध आफै पनि सेवन गर्ने गरेको सुनेकी हुँ भन्ने समेत व्यहोराको बुझिएकी व्यक्ति हरिमाया वनको कागज ।

मेरो स्थायी वतन छैन । मेरो जम्मा भोजपुर सालवा गा.वि.स.वडा ४ अन्तर्गत भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अर्जुन भोटे भन्ने जीतबहादुर खत्रीको बयान कागज ।

संकलित सबूद प्रमाणहरूबाट विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित प्रतिवादी अर्जुन भोटे भन्ने जीतबहादुर खत्रीका साथबाट मिति २०६३।१०।१७ गतेका दिन जिल्ला सुनसरी हाँसपोसा गा.वि.स.वडा नं.२ अन्तर्गत प्रहरी गस्ती टोलीले निज प्रतिवादीको शरीर खानतलासी गर्दा निषेधित लागू औषध नाईट्रोजन ट्यावलेट १२० थान कोरेक्स ७ बोतल र स्यामोप्रोक्सीभन ७ क्याप्सूल बरामद भएकोले सो

लागू औषध कमाउने उद्देश्यले निज प्रतिवादीले भारतको जोगवनीबाट खरिद गरी हाँसपोसामा पैठारी गरी विक्री वितरणका लागि सार्वजनिक चोकमा बसेको अवस्थामा पक्राउ परेको प्रमाणित भएको हुँदा निज प्रतिवादीको सो कार्य लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ४(घ) र (ङ) को निषेधित कसूर हुँदा निज प्रतिवादीलाई सोही ऐनको दफा १४(१)(भ) बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग दावी ।

म विराटनगरको जगदीशको मोटर ग्यारेजमा काम गर्ने हुँदा मिति २०६३।१०।१७ गते ग्यारेजमा काम गरी फर्केर डेरातर्फ हाँसपोसा २ मा जाँदै गर्दा प्रहरीले मलाई पक्राउ गरेको हो । बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित लागू औषधहरू प्रहरीले मबाट बरामद गरेको होइन । प्रहरीले के कहाँबाट ल्याए मलाई थाहा छैन । पहिले मेरो छाती सम्बन्धी विरामी हुँदा भारत सिलगुडीको डाक्टरले खानु भनेको हुँदा खाने गर्दथो । विवाह गरेपछि सो दवाई पनि खान छोडेको छु । नाईट्रोजन र स्यामोप्रोक्सीभन खाने गरेको छैन । प्रहरी समक्ष भएको मेरो बयान व्यहोरा मलाई पढी नसुनाई कुटपीट गरी पछि सही गराएको हो । म लागू पदार्थ विक्री गर्दिन । वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने व्यक्तिहरूको व्यहोरा भूठा हो । हरिमाया वन समेतको कागज व्यहोरा भूठा हो । म लागू औषध सेवन ओसारपसार र विक्री समेत गर्दिन । म उपरको अभियोग दावी भूठा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अर्जुन भोटे भन्ने जीतबहादुर खत्रीको अदालत समक्ष भएको बयान ।

यी प्रतिवादीले शुरु अदालतसमक्ष इन्कारी बयान गरेको भए तापनि मिसिल संलग्न बरामदी मुचुल्का, अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्षको कसूर अपराधलाई स्वीकारी गरेको निजको बयान कागज एवं वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने व्यक्तिको व्यहोरा

समेतबाट हाल यी प्रतिवादी कसूरदार होइनन् भन्न सकिने अवस्था नदेखिँदा पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल यी प्रतिवादी अर्जुन भोटे भन्ने जीतबहादुर खत्रीलाई अ.वं.११८ (२) तथा विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७ (क) बमोजिम मुद्दा पूर्पक्ष निमित्त थुनामा राख्नु भन्ने समेत व्यहोराको आदेशानुसार निज प्रतिवादी कारागार शाखा, मोरङ्गमा थुनामा रहेको ।

बरामदी लागू औषध कोरेक्समा कोडिन फस्फेड, स्याभोप्रोक्सीभन क्याप्सूलमा नारकोटिक र नाइट्रोजन ट्याब्लेटमा नाइट्रोजेपामको तत्व पाइएको भन्ने समेत व्यहोराको केन्द्रीय प्रहरी विधिविज्ञान प्रयोगशाला, काठमाडौँका चिकित्सकले गरिदिएको परीक्षण प्रतिवेदन मिसिल सामेल रहेको ।

आदेशानुसार वादीको साक्षी प्रतिवेदक सुभाष राई र प्रतिवादीका साक्षी कुशान तामाङ्गको वकपत्र भै मिसिल संलग्न रहेको ।

यी प्रतिवादीले लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ४ को उपदफा (छ) को सेवन सम्मको कसूर अपराध गरेको प्रमाणित भएको हुँदा ऐ.ऐनको दफा १४(१)(ज) बमोजिम २(दुई) महिना कैद र रु.२०००।-(दुईहजार) जरीवाना हुने ठहर्छ भन्ने शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६४।०६।०६ को फैसला ।

प्रतिवादीले जोगवनीबाट खरिद गरी साथमा राखेको अवस्थामा निजबाट बरामद लागू औषध विक्री गर्ने प्रयोजनका लागि जाँदै गर्दा प्रतिवादीका साथबाट पक्राउ परी अभियोग माग दावी बमोजिम प्रतिवादीले कसूर गरेको कुरा पुष्टी भईरहेको विद्यमान अवस्थामा केवल सेवन मात्र ठहर गरी प्रतिवादीलाई कम सजाय गर्ने गरी भएको शुरु अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन जिकीर ।

प्रतिवादीबाट बरामद लागू औषधको प्रकृति अनुसारको परिणामलाई ठूलो मात्रा मान्न सकिने अवस्था देखिएन । प्रतिवादीबाट बरामद हुँदैमा लागू औषधको विक्री वितरण समेत गरेको भन्न पनि मिल्दैन । लागू औषधको कारोवार गर्ने, संगठन वा गिरोह भएको पनि छैन । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीलाई लागू औषधको सेवनसम्मको कसूरदार ठहर्‍याई भएको मिति २०६९।०६।०६ को शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको निर्णय मनासिव नै देखिँदा सदर हुन्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६५।१०।१२ गतेको फैसला ।

अदालतमा बयान गर्दा बरामद भएको लागू औषध आफूबाट बरामद भएको छैन भने पनि सोको प्रमाण प्रतिवादीले पुर्‍याउन सकेको पाइँदैन । निजबाट बरामद भएको लागू औषधलाई न्यून मात्राको भन्न मिल्दैन । निजबाट विभिन्न किसिमको लागू औषध बरामद भएको र सेवनमा निजले जिकीर नै नलिएको अवस्थामा निर्णयकर्ताले आत्मनिष्ठ आधारमा सेवन गरेको भनि ठहर गरेको फैसला मिसिल संलग्न सम्पूर्ण प्रमाण कागजको प्रतिकूल भै त्रुटिपूर्ण छ ।

प्रतिवादीले लागू औषध विक्री गर्दैछन् भन्ने सूचना पाएको कारणले पक्राउ गर्न गएको हुँ भनी प्रतिवेदक सुभाष राईले अदालतमा वकपत्र गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले लागू औषध खरिद गरी विक्री गर्ने गरेको प्रतिवेदकको प्रतिवेदन, वकपत्र, प्रतिवादीको साविती, वस्तुस्थिति मुचुल्काका व्यक्तिहरू र हासपोसा गा.वि.स. का ४७ जना टोलवासी नागरिकको भनाइबाट पुष्टी भैरहेको देखिँदा लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१) (ज) प्रयोग गरी गरेको फैसलामा कानूनी त्रुटि भएकोले उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग

दावी बमोजिम सजाय गरिपाउँ । अतः पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) को अवस्था विद्यमान रहेकोले शुरु अभियोग दावी बमोजिम गरी पाउन सम्मानीत अदालत समक्ष सादर अनुरोध गरिन्छ भन्ने नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको मुद्दा दोहाच्याई हेरिपाउँ भन्ने निवेदन ।

यसमा प्रतिवादीले मौकामा विक्री गर्नका लागि ल्याएको भनी राखेको र अदालतमा समेत सेवन गर्न ल्याएको भन्न नसकेको अवस्थामा निजलाई बरामद लागू औषधतर्फ सेवन सम्म गरेको भनी दावी भन्दा घटी सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा लागू औषध ऐन, २०३३ को दफा १४(१) (भ) को व्याख्यात्मक त्रुटि एवं प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४, अ.व. १८४ (क) अनुसार प्रमाणको मूल्याङ्कन भएको नदेखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) अनुसार मुद्दा दोहाच्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ । शुरु, रेकर्ड र भए प्रमाण मिसिल समेत भिकाई आएपछि साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१।३१ को आदेशानुसार प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनको रूपमा दर्ता भएको देखिन्छ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन सहितका सम्पूर्ण मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरियो । पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीलाई लागू औषध नियन्त्रण ऐन २०३३ को दफा ४ को देहाय (घ) र (ङ) अनुसारको कसूरमा सोही ऐनको दफा १४ (१) (भ) बमोजिम सजायको मागदावी लिई शुरु सुनसरी जिल्ला

अदालतमा अभियोग प्रस्तुत गरिएकोमा उक्त अदालतबाट प्रतिवादीहरूले ऐ. ऐनको दफा ४(छ) बमोजिम सेवन सम्मको कसूर अपराध गरेको भनी सजाय ठहर भएकोमा सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत विराटनगर समक्ष पुनरावेदन गरिएकोमा उक्त अदालतबाट शुरु फैसलालाई नै सदर गरेको नमिलेको हुँदा उल्टी गरी प्रतिवादीले अभियोग दावीअनुसार सजाय पाउनु पर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपरोक्त विद्वान सहन्यायाधिवक्ताको बहस समेत सुनी इन्साफतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के हो र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने नसक्ने के हो भन्ने सम्बन्धमा ठहर निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी अर्जुन भोटे भन्ने जीतबहादुर खत्रीबाट नाइट्रोजन ट्यावलेट १२० थान, कोरेक्स ७ बोतल र स्यामोप्रोक्सीभन क्याप्सूल ८ वटा बरामद भएकोमा विवाद देखिँदैन । बरामद भएको उक्त लागू औषध प्रतिवादीले सेवन गर्ने प्रयोजनको लागि ल्याएको हो भन्ने कुराको जिकीर लिएको देखिँदैन । अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा बरामद भएको लागू औषध विक्री गर्ने उद्देश्यले ल्याएको र सो भन्दा अगाडि पनि विक्री गर्ने गरेको थिए भनी खुलाएको देखिन्छ ।

३. अनुसन्धानमा बुझिएका वस्तुस्थिति मुचुल्कामा सबै व्यक्तिहरूले प्रतिवादीले लागू औषध धरानसम्म लगेर विक्री गर्ने भनी लेखाई दिएको पाइन्छ, भने हाँसपोसा गा.वि.स.का ४७ जना टोलबासी नागरिक समाजको बैठक बसी लागू औषध बेचबिखन गर्ने निज प्रतिवादीलाई कडा

कारवाही गरिनु पर्ने भन्ने निर्णय समेत भएको देखिन्छ ।

४. अदालतमा बयान गर्दा बरामद भएको लागू औषध आफूबाट बरामद भएको छैन भने पनि सो बरामदी मुचुल्का अन्यथा प्रमाणित हुन सकेको देखिदैन । निजबाट बरामद भएको भनेको लागू औषधलाई न्यून मात्राको भनी सेवनतर्फ ठहर भएकोमा नाइट्रोजन ट्याबलेट १२० थान, कोरेक्स ७ बोतल र स्यामोप्रोक्सीभन क्याप्सूल ८ वटालाई न्यून मात्राको भन्न मिल्दैन । सेवन प्रयोजनलाई खरिद गर्ने र विक्री बितरण गर्नेलाई खरिद हुने अवस्था छुट्याउन लागू औषधको परिमाणलाई पनि हेरिनुपर्ने हुन्छ । सेवन प्रयोजनको लागि एक दुई डोजसम्मको लागि खरिद हुने हो । तर प्रतिवादीबाट बरामद लागू औषध अत्याधिक मात्रामा देखिएकोले सेवनसम्मको लागि खरिद गरेको हो भन्न मिल्ने अवस्था देखिदैन । निजबाट विभिन्न किसिमको लागू औषध बरामद भएको र सेवनमा निजले जिकीर नै नलिएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतबाट सेवन गरेको भनी ठहर गरेको फैसला मिलेको देखिन आएन ।

५. प्रमाणको भारसम्बन्धी सिद्धान्त निरपेक्ष हुँदैन । कुन अपराधमा प्रमाणको भार कसमा राख्ने भन्ने कुरा विधायिकी नीतिको कुरा हो । अपराधको प्रकृति, यसमा संलग्न पक्षहरूको प्रकृति र अपराधिक कार्यशैली आदिको आधारमा राज्यले प्रमाणको भारसम्बन्धी व्यवस्थालाई निर्धारण गरेको हुन्छ । सामान्य परम्परागत अपराधहरूमा प्रमाणको भार वादीमा रहन्छ भने कतिपय मुद्दाहरूमा विषयगत अपराधको गम्भीरतालाई विचार गरी कानूनले निषेध गरेको वस्तु प्रतिवादीबाट बरामद भएमा सो तथ्यलाई कसूर मान्ने कानूनी प्रावधान

भई सो अपराधिक कार्य (Corpus delicti) स्थापित भएपछि निर्दोषिता प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीमा राख्ने गरेको पाइन्छ ।

६. कुनै चीज वस्तु संगसाथमा फेला पर्नु वा सो चीजवस्तु कसैसँग रहेको कुरा स्थापित हुनु तथ्यगत प्रश्न हो, सबै तथ्यगत विषय कसूर वा अपराध हुँदैनन् । तर, कुनै प्रतिबन्धित वस्तु कसैको साथबाट फेला पर्नु नै अपराधिक कार्य (Corpus delicti) गरेको प्रमाणित भएको मानिने प्रकृतिका अपराध जसलाई Possessory crime भनिन्छ, त्यस्ता अपराधमा अपराधिक कार्य स्थापित भएपछि निर्दोषिता प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीको हुन्छ । लागू औषध अपराध Possessory crime भएकोले सोमा कसूर प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीको हुन्छ भन्ने भएकोले प्रतिवादीको साथबाट लागू औषध बरामद भएको पुष्टि भएपछि आफ्नो निर्दोषिता प्रमाणित गर्ने भार यस मुद्दामा लागू औषध (नियन्त्रण ऐन) २०३३ को दफा १२ ले प्रतिवादीमा रहेको कुरामा विवाद रहेन । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीले यस ऐन अनुरूप सजाय हुने अपराध गरेको हुन् भनी लागू औषध (नियन्त्रण ऐन), २०३३ को दफा १२ अनुरूप मान्नुपर्ने देखिन आयो ।

७. प्रतिवादीले लागू औषध विक्री गर्दैछन् भन्ने सूचना पाएको कारणले पक्राउ गर्न गएको हुँ भनी प्रतिवेदक सुभाष राईले अदालतमा बकपत्र गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले लागू औषध सेवन गर्ने गरेको भन्ने भनाई तर्कबाट पुष्टी हुने विषय होइन । लागू औषध खरिद गरी विक्री गर्ने गरेको तथ्य प्रतिवेदकको प्रतिवेदन, बकपत्र, प्रतिवादीको सावित, वस्तुस्थिति मुचुल्काका व्यक्तिहरू र हाँसपोसा गा.वि.स.का ४७ जना

टोलबासी नागरिकको भनाइबाट पुष्टि भैरहेको देखिँदा लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(ज) प्रयोग गरी सेवनसम्मको ठहर र सजाय गरेको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६५।१०।१२ को फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले उक्त फैसला उल्टी भई प्रतिवादीलाई अभियोग मागदावी अनुसार लागू औषध (नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ४(घ) र (ङ) बमोजिमको कसूर कायम भई ऐ.को दफा १४(१)(भ) अनुसार २ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- (एक लाख) जरीवाना हुने ठहर्छ। अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट भएको फैसला उल्टी भई प्रतिवादी अर्जुन भोटे भन्ने जीतबहादुर खत्रीलाई २ वर्ष कैद र १ लाख जरीवाना हुने ठहरेकोले निज बेरुजु देखिँदा पक्राउ गरी सो कैद जरीवाना असूलउपर गर्नु भनी शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु - -१

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु --- २

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६९ साल असोज १६ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत:- परशुराम भट्टराई



निर्णय नं. ८९२४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
०६७-WO-०५०४
फैसला मिति: २०६९।६।१९।५

मुद्दा : उत्प्रेषण परमादेश।

निवेदक: लुम्बिनी अञ्चल, रुपन्देही जिल्ला
सिद्धार्थनगर नगरपालिका वडा नं. ६
शारदापथ बस्ने पहलसिँह वराइली
विरुद्ध

विपक्षी: गिताकुमारी पाण्डे समेत

- एक व्यक्तिले धेरै व्यक्तिलाई शेषपछिको बकसपत्र दिएको अवस्थामा शेषपछिको बकसपत्र पाउनेमध्ये कुनै एकको मृत्यु दाताको भन्दा अघि भएमा सम्पूर्ण लिखतको अस्तित्व समाप्त नभई मृतकका हकमा सम्म समाप्त भई निष्क्रिय हुने।

(प्रकरण नं.४)

- पति नाता भएका कारणले सम्पत्तिमा हक प्राप्त गर्नु, तर पतिले लिएको ऋणको दायित्व सो सम्पत्तिबाट व्यहोर्न इन्कार गर्नु न्यायोचित नहुने।

(प्रकरण नं.७)

- अपुताली नखाएको अवस्था हुनका लागि मृतकका हकमा रहेको कुनै पनि सम्पत्ति आफ्ना नाउँमा हक हस्तान्तरण गरी नलिएको वा मृतकको हकमा कुनै सम्पत्ति नभएको अवस्था हुनुपर्ने।

- पतिको मृत्यु भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी जग्गा अन्य व्यक्तिका नाउँमा दर्ता गर्न मञ्जुरी दिई आफ्ना छोरा बुहारीका नाममा जग्गा दर्ता समेत गराएको स्थितिमा पतिको अपुताली नलिएको नखाएको भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- भिन्न भएको भन्ने आधारमा मात्र लिएको ऋणको दायित्व व्यहोर्नु नपर्ने भन्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.११)
- मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महल, जिल्ला अदालत नियमावली जस्ता कानूनहरुले अदालतलाई फैसला कार्यान्वयनको जिम्मेवारी तोकिदिएको हुनाले अदालतले नै फैसला कार्यान्वयनका लागि विशेष सक्रियता देखाउनु पर्ने ।
- पत्नी, छोरा, बुहारी समेतको नाममा सम्पत्ति भेटिएन भन्ने आधारमा अदालतको अन्तिम फैसला आफैँ निष्क्रिय तुल्याउन नहुने ।
(प्रकरण नं.१२)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता गोपालप्रसाद शर्मा

विपक्षी तर्फबाट: वरिष्ठ अधिवक्ता वसन्तराम भण्डारी

अवलम्बित नजीर:

■ नेकाप २०४३, अङ्क ८, नि.नं. २९०९, पृ. ७४५
सम्बद्ध कानून:

■ दान बकसको २ नं.

■ अपुतालीको २ नं.

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यस प्रकार छ :-

वादी म निवेदक पहलसिंह बराइली र प्रतिवादी चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डे भएको संवत् २०६१ सालको दे.नं. १४१४ को लेनदेन मुद्दामा वादी दावीबमोजिम तमसुकी साँवा रु १,६५,०००/- र कानूनबमोजिमको व्याज कोर्टफी तथा अन्य दस्तूर समेत प्रतिवादीबाट वादीले भरिपाउने ठहर्छ भनी विपक्षी रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।९।१८ मा फैसला भयो । सो फैसला अन्तिम हुन गएकोले फैसलाबमोजिम विगो भराई पाउन प्रतिवादीको नाममा कुनै जेथा नदेखिँदा निजको एकासगोलका श्रीमती विपक्षी गीताकुमारी पाण्डेको नामको जेथा देखाई फैसला कार्यान्वयनको लागि दरखास्त दिई कारवाही चल्दै जाँदा छुट्टी भिन्न भई बसेकी पत्नीको सम्पत्तिबाट लोग्नेले खाएको विगो भराउन मिलेन भनी विपक्षी रुपन्देही जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०६४।३।२८ मा आदेश भयो ।

तत्पश्चात् प्रतिवादी चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको एकाघरको आमा सुरत पडाइनको जेथाबाट विगो असूलउपर गरिपाउँ भनी मेरो दरखास्त परी कारवाही हुँदै जाँदा २०१६ सालमा छुट्टी भिन्न भएकी आमा सुरत पडाइनको जेथाबाट विगो भराउन नमिल्ने भनी मिति २०६५।२।१३ मा पुनः तहसिलदारबाट आदेश भयो । यसपछि प्रतिवादी चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको हकको जेथा खोज्दै जाँदा प्रतिवादी चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डे समेत जना पाँचले आमा सुरत पडाइनबाट शेषपछिको बकसपत्रबाट प्राप्त गरी सुरत पडाइनको मृत्युपश्चात् हक हुन आई प्रतिवादी चन्द्रिकाप्रसादको समेत मृत्यु भई निजको हक समेत निजको एक मात्र श्रीमती विपक्षी गीताकुमारी पाण्डेको मञ्जुरीबाट हाल विपक्षीहरु विमलाकुमारी पाण्डे, अशोककुमार पाण्डे र विनोदकुमार पाण्डेका नाममा संयुक्त नामसारी

भई अलग अलग जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा समेत प्राप्त गरिसकेका जग्गा (जेथा) बाट विगो असूलउपर गरिपाऊँ भनी मिति २०६५।११।२१ मा विपक्षी रुपन्देही जिल्ला अदालतमा दरखास्त दिएकोमा “२०१६ सालमा छुट्टी भिन्न भएकी सुरत पडाइनले आफ्नो सम्पत्ति शेषपछि खानु भनी मिति २०५९।१२।१३ मा दिएको बकसपत्रअनुसार दाखिल खारेज नामसारी गरी प्राप्त गरेको सम्पत्ति देखिँदा त्यस्तो सम्पत्तिबाट २०६० सालमा चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेले लिएको ऋण निवेदिका विमलाकुमारी पाण्डे समेतले प्राप्त गरेको सम्पत्तिबाट भराउन न्यायको रोहबाट मिल्ने देखिएन । तसर्थ वादीलाई अर्को जेथा लिई आउनु भनी तारिख तोकी नियमानुसार गर्नु” भनी रुपन्देही जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०६६।४।२२ मा आदेश भयो ।

सो आदेश बदर गरिपाऊँ भनी दण्ड सजायको महलको ६१ नं. बमोजिम निवेदन दिई सो निवेदन इजलासससमक्ष पेश हुँदा तहसिलदारले मिति २०६६।४।२२ मा गरेको आदेश मिलेकै देखिँदा परिवर्तन गर्नु परेन, कानूनबमोजिम गर्नु भनी जिल्ला न्यायाधीशबाट मिति २०६६।७।२७ मा आदेश भयो । सो आदेश बदर गरिपाऊँ भनी अ.वं. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत बुटवलमा निवेदन दिएकोमा पुनरावेदन अदालत बुटवलबाट तहसिलदारको आदेश सदर गर्ने गरेको त्यस अदालतको मिति २०६६।७।२७ को आदेश मिलेकै देखिँदा परिवर्तन गर्नु परेन, कानूनबमोजिम गर्नु होला भनी मिति २०६६।१२।१५ मा आदेश भयो ।

उक्त आदेश बदर गर्ने अन्य कुनै वैकल्पिक उपचारको मार्ग नभएकाले उक्त गैरकानूनी त्रुटिपूर्ण आदेश तथा कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मैलै रुपन्देही जिल्ला अदालतमा दिएको

निवेदनमा उल्लिखित जेथाबाट विगो असूलउपर गराउनु भन्ने परमादेशसहित जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा, आदेश जारी गरिपाउन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम प्रस्तुत निवेदन गर्न आएको छु । लेनदेन मुद्दाका प्रतिवादी स्व. चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेका बाबु दुनियामान पाण्डेको अधि नै मृत्यु भइसकेको छ । चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेसहित निजकी आमा सुरत पडाइन, दाजु रामचन्द्र पाण्डे र भाई चन्द्रशेखर पाण्डे गरी जम्मा चार अंशियारहरु भई निजहरु २०१६ सालमा छुट्टी भिन्न भई अलग बसेका छन् । चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेका आफ्नै सन्तानहरुमा दुई श्रीमतीमध्ये जेठीको पहिले नै मृत्यु भइसकेको, निजको कोखबाट तीन छोराहरुको जायजन्म भएकोमा जेठा विपक्षी विमलाकुमारीका पति विजयकुमार पाण्डे, माइला विपक्षी अशोककुमार पाण्डे र कान्छा विपक्षी विनोदकुमार पाण्डे हुन भने निज चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेकी कान्छी श्रीमती विपक्षी गीताकुमारी पाण्डे हुन् । निजतर्फका एकमात्र छोरा प्रिन्सकुमार पाण्डेको पनि मृत्यु भइसकेको छ । चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेकी आमा सुरत पडाइनले आफ्नो नाम तथा हकमा रहेको रुपन्देही जिल्ला भुजौली गाउँ विकास समिति वडा नं. ४ (क) कि.नं. २७ को क्षेत्रफल २-१२-१६ मध्ये ०-१७-१२ ऐ.ऐ. कि.नं. १४० को क्षेत्रफल ०-०-८, ऐ.ऐ. कि.नं. २७३ को क्षेत्रफल ०-३-११ र ऐ.ऐ. कि.नं. ५८८ को क्षेत्रफल ०-३-० गरी जम्मा क्षेत्रफल १-४-११ (एक विगाहा चार कठ्ठा र एघार धुर) जग्गा छोरा चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डे, नातिनी बुहारी विमलाकुमारी पाण्डे, नाति अशोककुमार पाण्डे, नाति विनोदकुमार पाण्डे र नाति प्रिन्सकुमार पाण्डेले बराबरी रुपमा खान पाउने गरी मिति २०५९।१२।१३ मा र.नं.१०४६४ बाट शेषपछिको बकसपत्र पारित गरिदिनु भएकोमा

निज सुरत पडाइनको मिति २०६४।१२।२९ मा मृत्यु भएपश्चात् उक्त शेषपछिको बकसपत्रको लिखत क्रियाशील भई उक्त लिखतमा उल्लिखित जग्गामध्ये ५ भागको १ भाग जग्गा शेषपछिको बकसपत्र पाउने चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको हक हुन आएको र उक्त जग्गा विपक्षीहरुले अपुताली हक कायम गरी नामसारी गरिलिनु भएको छ ।

चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको अगाडि नै मिति २०६१।७।११ (विपक्षीले मिति २०६१।७।११ मा मृत्यु भएको भन्ने उल्लेख भएको) मा मृत्यु भएतापनि निजले प्राप्त गरेको शेषपछिको बकसपत्रको लिखतको हक शेषपछिको बकसपत्र दिने व्यक्तिले आफ्नो मृत्यु अगाडि बदर नगरेकोले निजको मृत्युपश्चात् सम्पूर्ण लिखत नै क्रियाशील भई शेषपछिको बकसपत्र पाउने छोरा स्व.चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको हक उक्त सम्पत्तिबाट लोप हुने नभई निजको हक हिस्सा कायमै रहन्छ । उक्त लेनदेन मुद्दाका प्रतिवादी चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको मिति २०६१।७।११ मा मृत्यु भएपश्चात् निजको नजिकको अंशियार हकवाला निजको श्रीमती विपक्षी गीताकुमारी पाण्डेले शेषपछिको बकसपत्र पाउने आफूतर्फका छोरा प्रिन्सकुमार पाण्डेको समेत मिति २०६४।१।११ मा मृत्यु भइसकेकोले निजको हक तथा आफ्नो श्रीमान् स्व. चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको हकको सासू सुरत पडाइनबाट प्राप्त शेषपछिको बकसपत्रको लिखतबमोजिमको जग्गा समेत विपक्षी विमलाकुमारी पाण्डे, अशोककुमार पाण्डे, विनोदकुमार पाण्डे समेतको नाममा संयुक्त नामसारी भई गएमा मेरो मञ्जूरी छ भनी मिति २०६५।१०।२९ गतेका दिन मालपोत कार्यालयमा निवेदन दर्ता गरी सोही मितिमा निवेदन सनाखत समेत गरी आफूलाई श्रीमान् चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको हकको सम्पत्ति अपुतालीबाट प्राप्त उल्लिखित लगभग ५ कठ्ठा जग्गा गीताकुमारी

पाण्डे बाहेकका विपक्षीहरुका नाममा दाखिल खारेज गरी मालपोत कार्यालय रुपन्देहीबाट भएको निर्णयका आधारमा वण्डापत्र समेत गरी हाल कि.नं.१०४५ को जग्गा विमलाकुमारी पाण्डेको नाममा, कि. नं. २७३ र ५८८ को जग्गा विनोदकुमार पाण्डेको नाममा तथा कि.नं. १४० र १०४४ का जग्गा अशोककुमार पाण्डेका नाममा दर्ता भई निजहरुका नाममा जग्गाधनी प्रमाणपूर्वा समेत प्राप्त भइसकेको छ ।

यसरी उल्लिखित लेनदेन मुद्दाका प्रतिवादी चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको हकको जग्गा विपक्षीहरुले अपुताली हक कायम गरी लिए खाएको अवस्थामा अपुताली खाने हकवालाले साहूको ऋण तिर्नुपर्ने दायित्व हुने हुँदा सोही जग्गाबाट विगो असूलउपर गराइपाउँ भनी दरखास्त दिएपछि लेनदेन व्यवहारको २२ नं. समेतको कानूनी व्यवस्थाअनुसार कारवाही गरी विगो असूलउपर गराउनुपर्नेमा उक्त जग्गाबाट विगो असूलउपर गराउन मिलेन भन्ने तहसिलदारको आदेश तथा सो आदेशलाई समर्थन गरेको जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत समेतको आदेश त्रुटिपूर्ण छ । तसर्थ, मैले रुपन्देही जिल्ला अदालतमा दर्ता गरेको फैसलाबमोजिमको विगो भराई पाउँ भन्ने विषयको दरखास्तमा उल्लिखित विपक्षीहरुका नाममा दर्ता रहेको जग्गाहरुबाट मेरो विगो असूलउपर गराई दिनुपर्नेमा सो नगरी उक्त जग्गाबाट असूलउपर हुन नसक्ने हुँदा अर्को जेथा पेश गर्नु भनी रुपन्देही जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०६६।४।२२ मा भएको आदेश, सोलाई समर्थन गरेको जिल्ला न्यायाधीशको मिति २०६६।७।२७ को आदेश तथा सो दुवै आदेशलाई समर्थन गरी मिति २०६६।१२।५ मा भएको पुनरावेदन अदालत बुटवलको आदेश गैरकानूनी तथा बेरीतको भई सो आदेशहरुका कारणले मेरो सम्पत्तिसम्बन्धी

संवैधानिक मौलिक हकसमेतमा आघात पुग्न गएको हुँदा उक्त आदेशहरु उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी रुपन्देही जिल्ला अदालतमा मिति २०६५।११।२१ मा पेश भएको दरखास्तमा उल्लिखित जेथाबाट विगो असूलउपर गराउने कार्य अगाडि बढाउनु भनी विपक्षी रुपन्देही जिल्ला अदालतका नाममा परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी नहुनु पर्ने हो, जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए सोको कारण र आधार खुलाई लिखित जवाफ पेश गर्न म्याद जारी गरी लिखित जवाफ पेश भएपछि वा म्याद नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।०१।१६ को आदेश ।

यस अदालतको मिति २०६६।७।२७ को आदेश बदर गरिपाऊँ भनी वादी (निवेदक) पहलसिँह बराईलीको मिति २०६६।०८।०८ मा पुनरावेदन अदालत बृटवलमा अ.वं. १७ नं. बमोजिमको निवेदन परी यस अदालतबाट कैफियत प्रतिवेदन प्रस्तुत गरिएकोमा तहसिलदारको आदेश सदर गर्ने गरेको त्यस अदालतको मिति २०६६।७।२७ को आदेश मिलेकै देखिँदा परिवर्तन गर्नु परेन, कानूनबमोजिम गर्नु होला भनी पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६६।१२।१५ मा आदेश भएकोले निवेदकको हकहितमा कुनै प्रतिकूल असर पर्ने काम यस अदालतबाट नभएको हुँदा यस अदालतउपरको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको रुपन्देही जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

विपक्षीका आसामी चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डे र हामीहरु मिति २०५७।३।२० मा रजिष्ट्रेशन पास गरी छुट्टी भिन्न भएका छौं । गीताकुमारी पाण्डे र निजका छोरा प्रिन्सकुमार पाण्डेबीच अधि नै अंश

मुद्दा परी छुट्टी भिन्न भएका व्यक्ति हुन् । त्यस्तै हामी बजै सुरत पडाइन पनि छोराहरुसमेतसँग मिति २०१६।२।२५ मा घरसारमा अंशबण्डा लिखत खडा गरी मिति २०१६।७।२ मा रजिष्ट्रेशन पारीत गरी छुट्टी बस्नु भएको थियो । निवेदकले आसामी चन्द्रिकाप्रसादलाई मिति २०६०।१०।७ मा कपाली तमसुक गरी हामी सबै छुट्टी सकेपछि कर्जा दिनुभएको र छुट्टी भिन्न भएको व्यक्तिको कुनै सम्पत्ति नभएको तथा हामीहरु कसैले पनि उहाँको अपुताली नखाएको हुँदा लेनदेन व्यवहारको २२ नं. ले हामीलाई पक्रन पाइने होइन । निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लेख गर्नु भएका जग्गाहरु चन्द्रिकाप्रसादबाट अपुताली आएका होइनन् । सासू बजै सुरत पडाइनको मिति २०६४।१२।२९ मा, निवेदकका आसामी चन्द्रिकाप्रसादको मिति २०६१।७।११ (निवेदकले २०६१।७।११ मृत्यु भएको भन्ने उल्लेख गरेको) मा र म गीताकुमारीको छोरा प्रिन्सकुमारको मिति २०६४।१।११ मा मृत्यु भएको हो । सासू बजै सुरत पडाइनले मिति २०५९।१२।१३ मा शेषपछिको बकसपत्र चन्द्रिकाप्रसाद समेतलाई दिएको भएतापनि निज चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको मृत्यु दाताको भन्दा अधि नै मिति २०६१।७।११ मा भएकोले निजको हकमा सो शेषपछिको बकसपत्र शून्य भई सासू बजैको मिति २०६४।१२।२९ मा मृत्यु भएपश्चात् शेषपछिको बकसपत्र पाउने हामी जीवित व्यक्तिहरुको हक हुने र अधि नै मृत्यु हुनेको हक शून्य भई दातामै निहित भई उहाँको अपुताली हामीले पाउने भएकोले हामीले सासू बजैको सम्पत्ति मात्र खाए पाएको हुँदा यो सम्पत्तिबाट विपक्षीले असूलउपर गर्न पाउने होइन । तसर्थ, जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेशमा कुनै कानूनी त्रुटि नहुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको विपक्षीहरु गीताकुमारी पाण्डे, विमलाकुमारी पाण्डे,

अशोककुमार पाण्डे र विनोदकुमार पाण्डेको संयुक्त लिखित जवाफ ।

निवेदक पहलसिंह बराइली र विपक्षी विमलाकुमारी पाण्डे भएको विगो कोर्टफी समेत भराई पाऊँ भन्ने मुद्दामा मुलुकी ऐन, अ.व. १७ नं. बमोजिम निवेदन परी सोमा प्राप्त कैफियत प्रतिवेदन इजलासससमक्ष पेश हुँदा “यसमा तहसिलदारको आदेश सदर गर्ने गरेको रुपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०६६।७।२७ को आदेश मिलेकै देखिँदा परिवर्तन गर्नु परेन, कानूनबमोजिम गर्नुहोला” भनी मिति २०६६।९।२।५ मा यस अदालतबाट आदेश भएको देखिएको, यस अदालतबाट भएको उक्त आदेश कानूनबमोजिम भएको र निवेदकको संविधान एवं कानूनप्रदत्त हक अधिकार हनन् हुने कार्य यस अदालतबाट नभएको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेर व्यहोराको पुनरावेदन अदालत बृटवलको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री गोपालप्रसाद शर्माले निवेदक पहलसिंह बराइलीले चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेबाट साँवा रु. १,६५,०००।- तथा सोको व्याज, कोर्टफी समेत भराई पाउने ठहरी रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला अन्तिम भएको र चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको अन्य जेथा नभएकोले निजले आमा सुरत पडाइनबाट शेषपछिको बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको जग्गा हाल यी विपक्षीहरूका नाउँमा दर्ता रहेको हुँदा उक्त जग्गाबाट विगो भराउन नमिल्ने गरी भएका आदेश कानूनविपरीत भएकोले ती आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदनमा उल्लिखित सम्पत्तिबाट विगो भराउनेसम्बन्धी कारवाही अगाडि बढाउनु भन्ने परमादेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस

गर्नुभयो । यस्तै विपक्षीहरूका तर्फबाट उस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री वसन्तराम भण्डारीले शेषपछिको बकसपत्र दिने सुरत पडाइनको मिति २०६४।९।२।२९ मा र शेषपछिको बकसपत्र पाउने ? चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको मिति २०६९।७।१९ मा मृत्यु भएकोले चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेले प्राप्त गरेको शेषपछिको बकसपत्र शून्य भइसकेको हुँदा चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेले शेषपछिको बकसपत्र प्राप्त गरेको भन्न मिल्दैन । विपक्षीहरू सबै छुट्टी भिन्न भएका र आसामी चन्द्रिकाप्रसाद समेत छुट्टी भिन्न भएका हुनाले चन्द्रिकाप्रसादले लिएको ऋणको दायित्व अरु विपक्षीहरूले व्यहोर्नु पर्दैन । त्यसकारण निवेदकको निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

अब, निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा यी निवेदक वादी र चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डे प्रतिवादी भई चलेको लेनदेन मुद्दामा रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।९।१८ मा रु.१,६५,०००।- साँवा तथा सोको व्याज, कोर्टफी र अन्य दस्तूर समेत वादीले प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने ठहरी फैसला भएको कुरामा विवाद छैन ।

२. रुपन्देही जिल्ला भुजौली गाउँ विकास समिति वडा नं. ४ क कि.नं. २७ हाल कित्ताबाट भई कायम भएको कि.नं. १०३९ को ज.वि. १-१५-४ मध्ये ०-१७-१२, कि.नं. १४० को ०-०-८, कि.नं. २७३ को ०-३-११ र कि.नं. ५८८ को ०-३-० समेतका जग्गा विपक्षीहरूकी सासू तथा हजुरआमा नाताकी सुरत पडाइनले मिति २०५९।९।२।१३ मा चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डे, विमलाकुमारी पाण्डे, अशोककुमार पाण्डे, विनोदकुमार पाण्डे र प्रिन्स पाण्डे समेतका पाँच जनालाई शेषपछिको बकसपत्रको लिखत पारीत गरिदिएको देखिन्छ ।

३. शेषपछिको बकसपत्र दिने व्यक्ति सुरत पडाइनको २०६४।१२।२९ मा मृत्यु हुनुभन्दा अघि नै शेषपछिको बकसपत्र प्राप्त गर्नेमध्येका चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको २०६९।७।१९ र प्रिन्सकुमार पाण्डेको २०६४।१।१९ मा मृत्यु भएको भन्ने कुरामा पनि विवाद देखिँदैन। प्रस्तुत मुद्दामा शेषपछिको बकसपत्रबाट प्राप्त जग्गाबाट विगो भरिपाउने नपाउने सम्बन्धमा विवाद उत्पन्न भएको देखिँदा शेषपछिको बकसपत्रका वारेमा भएको कानूनी व्यवस्थाका सम्बन्धमा विवेचना गर्नु उपयुक्त देखिन आयो।

४. मुलुकी ऐन दान बकसको महलको २ नं. मा दिनेको शेषपछि खान पाउने कुराको लिखत गरी दिएकोमा सो लिखत गरिदिनेको चित्त नबुझी बदर गर्छु भन्छ, भने जहिलेसुकै बदर गर्न पाउँछ। सो लिखत बदर गर्नलाई लिखत रजिष्ट्रेशन भएको वा आफ्ना इलाकाको रजिष्ट्रेशन गर्ने अड्डामा गै दरखास्त दिई बदर गराउनु पर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। शेषपछिको बकसपत्र विशेष किसिमको बकसपत्र हो। यो दाताको मृत्यु भएपछि मात्र कार्यान्वयन हुन्छ। यस्तै दाताले आफ्नो जीवनकालमा जहिलेसुकै बदर गराउन सक्छ। शेषपछिको बकसपत्र प्राप्त गर्नेको मृत्यु शेषपछिको बकसपत्र दिने (दाता) को भन्दा अगाडि भएको अवस्थामा त्यस्तो शेषपछिको बकसपत्रको अस्तित्व निज मृतकका हकमा समाप्त भई निष्क्रिय हुन्छ। शेषपछिको बकसपत्र पाउने व्यक्ति मरेमा सो बकसपत्र स्वतः निष्क्रिय हुन्छ भनी यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट सन्तुमाया श्रेष्ठ विरुद्ध देवमाया श्रेष्ठ भएको दर्ता बदर मुद्दा (नेकाप २०४३, मांसिर, नि. नं. २९०९, पृ. ७४५) मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्था र प्रतिपादित सिद्धान्तको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा एक व्यक्तिले धेरै व्यक्तिलाई शेषपछिको बकसपत्र दिएको अवस्थामा शेषपछिको बकसपत्र पाउनेमध्ये कुनै एकको मृत्यु

दाताको भन्दा अघि भएमा सम्पूर्ण लिखतको अस्तित्व समाप्त नभई मृतकका हकमा सम्म समाप्त भई निष्क्रिय हुन्छ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा शेषपछिको बकसपत्र दिने सुरत पडाइनले निवेदनमा उल्लिखित विभिन्न कित्ताका ज. वि. १-४-११ जग्गाहरु पाँच जनालाई शेषपछिको बकसपत्र गरिदिएको अवस्था देखिँदा सम्पूर्ण लिखतको अस्तित्व शून्य हुने नभई पाँच भागको दुई भाग अर्थात् २०६९।७।१९ मा देहान्त हुने चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डे र २०६४।१।१९ मा देहान्त हुने प्रिन्सकुमार पाण्डेले प्राप्त गरेको शेषपछिको बकसपत्रसम्मको अस्तित्व शून्य हुने र सो पाँच भागको दुई भाग शेषपछिको बकसपत्र दिएको जग्गाको हक स्वामित्व दाता सुरत पडाइनकै नाउँमा पूर्ववत् कायम हुन आउने देखिन्छ। विपक्षीले जिकीर लिए जस्तो सम्पूर्ण जग्गा शेषपछिको बकसपत्र पाउने बाँकी जीवित रहेका व्यक्तिहरुको हक कायम हुन्छ भन्न मिल्दैन।

६. अब, सुरत पडाइनका नाउँमा कायम हुन आएको ज. वि. १-४-११ मध्ये पाँच भागको दुई भाग अर्थात् ज. वि. ०-९-१६२/५ जग्गाबाट निवेदकको विगो भरी भराउ गर्न मिल्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा सुरत पडाइनका पति दुनियामान पाण्डेको अघि नै मृत्यु भई सकेको र तीन छोराहरु रामचन्द्र पाण्डे, चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डे र चन्द्रशेखर पाण्डे रहेका देखिन्छन्। मुलुकी ऐन, अपुतालीको महलको २ नं. मा अपुताली पर्दा मर्नेको लोग्ने स्वास्नी, छोरा, अविवाहिता छोरी, छोराका छोरा वा निजको अविवाहिता छोरी भएसम्म अरुले अपुताली पाउन सक्दैनन्, मर्नेको छोरा नभई विधवा बृहारी भएमा निजले छोरा सरह अपुताली पाउछन् भन्ने कानूनी व्यवस्था भएकोले मृतक सुरत पडाइनको मृत्युपश्चात् निजले आफ्नो जीवनकालमा यो सम्पत्ति कसैलाई लेखी दिएको

नपाइएबाट निजका नाउंको सम्पत्ति छोराहरु रामचन्द्र पाण्डे, चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डे र चन्द्रशेखर पाण्डेको हकमा आउने भई तीन भागको एक भाग अर्थात् सुरत पडाइनका नाउंमा पूर्ववत कायम भएको ज. वि. ०-९-१६२/५ मध्ये तीन भागको एक भाग जग्गामा चन्द्रिकाप्रसादको हक रहेको देखिन आयो ।

७. विपक्षीमध्येकी गीताकुमारी मृतक चन्द्रिकाप्रसादकी श्रीमती नाताकी भएकी हुँदा चन्द्रिकाप्रसादको मृत्युपश्चात् निजका हकमा आउने जग्गामा गीताकुमारीको हक कायम हुनु स्वाभाविक र कानूनसम्मत समेत देखिन आउँछ । पति नाता भएका कारणले सम्पत्तिमा हक प्राप्त गर्नु तर पतिले लिएको ऋणको दायित्व सो सम्पत्तिबाट व्यहोर्न इन्कार गर्नु न्यायोचित हुँदैन । गीताकुमारीका नाउंमा उक्त जग्गा अन्य कारणले प्राप्त भएको नभई चन्द्रिकाप्रसादकी श्रीमती नाताकी भएका कारणले प्राप्त हुन आउने हो । यसैले सुरत पडाइनका नाउंमा पूर्ववत कायम भएको ज. वि. ०-९-१६२/५ मध्ये तीन भागको एक भाग जग्गामा गीताकुमारीको हक रहने देखिन आयो ।

८. व्यक्तिलाई आफ्नो हकको सम्पत्ति भोग गर्ने, बिक्री गर्ने, दान वा बकस दिने, वहालमा दिने जस्ता हकहरु रहेको हुन्छ । सम्पत्ति जसको नाममा रहने हो उसैको मात्र हुने होइन । सो सम्पत्तिका कानूनबमोजिमका हकवाला हकदारहरुको पनि सो सम्पत्तिमा अन्तरभूत अधिकार रहेको हुन्छ । तर यो अन्तरभूत अधिकार सुषुप्त रूपमा अन्य व्यक्तिमा रहिरहे पनि यो हक पनि साम्पत्तिक हक नै हो । त्यसैले कुनै व्यक्तिको मृत्यु भएमा निजको हकभोगमा रहेको सम्पत्ति शून्यमा नरही अन्य व्यक्तिका नाउंमा हस्तान्तरण हुन जान्छ । तथापि कसका नाउंमा के कुन प्रक्रियाबाट हक हस्तान्तरण हुने भन्ने कुरा कानूनले निर्धारण गर्ने विषय हो ।

९. सुरत पडाइनले दिएको हालैको बकसपत्रमा उल्लिखित जग्गाहरु गीताकुमारी पाण्डेले शेषपछिको बकसपत्र पाउनेमध्येका विमलाकुमारी पाण्डे, विनोदकुमार र अशोककुमार पाण्डे समेत तीन जनाका नाउंमा संयुक्त दाखिल खारेज नामसारी गर्न मञ्जुरी छ भनी मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिई सनाखत समेत गरिदिएअनुसार उक्त जग्गाहरु विनोदकुमार पाण्डे, अशोककुमार पाण्डे र विमलाकुमारी पाण्डे समेतका नाउंमा दाखिल खारेज हुने गरी मालपोत कार्यालय, रुपन्देहीबाट मिति २०६५।१०।२१ मा निर्णय भई विनोदकुमार पाण्डेका नाउंमा कि. नं. १०३९ को ०-१७-१२, अशोककुमार पाण्डेका नाउंमा कि. नं. १०४० को ०-०-८ र विमलाकुमारी पाण्डेका नाउंमा कि. नं. २७३ को ०-३-११ र कि. नं. ५८८ को ०-३-० जग्गा दर्ता भएको र तीनै जग्गाहरु मध्ये कि.नं. १०४५ को ०-१२-० जग्गा विमलाकुमारी पाण्डेका नाउंमा, कि.नं. २७३ को ०-३-११ र कि.नं. ५८८ को ०-३-० जग्गा विनोदकुमार पाण्डेका नाउंमा तथा कि.नं. १४० को ०-०-८ र कि.न. १०४४ को ०-५-१२ जग्गा अशोककुमार पाण्डेका नाउंमा दर्ता भएको भन्ने निवेदन जिकीरलाई विपक्षीहरुले अन्यथा भन्न सकेको देखिएन ।

१०. यसरी माथि उल्लेख भएअनुसार सुरत पडाइनले चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेलाई शेषपछिको बकसपत्र दिएको जग्गामा तीन भागको एक भाग विपक्षी गीताकुमारी पाण्डेको हक कायम हुन आएको देखिएको र चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डेको मृत्युपश्चात् गीताकुमारी पाण्डेले आफ्नो लोग्ने चन्द्रिकाप्रसादले शेषपछिको बकसपत्र पाएको जग्गा शेषपछिको बकसपत्र पाउने जीवित अन्य व्यक्तिहरुका नाउंमा दाखिल खारेज नामसारी गर्न मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिई सनाखत समेत गरिदिएअनुसार विपक्षीहरुका नाउंमा जग्गा दर्ता समेत भइसकेपछि

हाल आएर चन्द्रिकाप्रसादको अपुताली नखाएको कारणले निजले लिएको ऋण तिर्न नपर्ने भनिएको तथ्यले पनि न्याय निरोपणमा विशेष महत्व राख्दछ ।

११. अपुताली नखाएको अवस्था हुनका लागि मृतकका हकमा रहेको कुनै पनि सम्पत्ति आफ्ना नाउँमा हक हस्तान्तरण गरी नलिएको वा मृतकको हकमा कुनै सम्पत्ति नभएको अवस्था हुनुपर्दछ । तर, प्रस्तुत मुद्दामा पतिको मृत्यु भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी उक्त जग्गा अन्य व्यक्तिका नाउँमा दर्ता गर्न मञ्जुरी दिई आफ्ना छोरा बुहारीका नाममा जग्गा दर्ता समेत गराएको स्थिति देखिन आएकोले पतिको अपुताली नलिएको नखाएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । त्यसकारण भिन्न भएको भन्ने आधारमा मात्र चन्द्रिकाप्रसादले लिएको ऋणको दायित्व यी विपक्षीहरूले व्यहोर्नु नपर्ने भन्न मिल्ने ।

१२. अदालतबाट भएका फैसला कार्यान्वयन हुन्छन् भन्ने वैध अपेक्षा राखिएको हुन्छ । फैसला कार्यान्वयन नहुने हो भने त्यस्तो फैसलाको कुनै अर्थ रहदैन । मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महल, जिल्ला अदालत नियमावली जस्ता कानूनहरूले अदालतलाई फैसला कार्यान्वयनको जिम्मेवारी तोकिदिएको छ । यस्तो स्थितिमा अदालतले फैसला कार्यान्वयनका लागि विशेष सक्रियता देखाउनु पर्दछ । फैसला कार्यान्वयनका लागि कानूनको सकारात्मक व्याख्या र प्रयोग गरिनु पर्दछ । लेनदेन मुद्दाका प्रतिवादी स्व.चन्द्रिकाप्रसाद सम्पत्तिविहीन व्यक्ति होइनन् । लेनदेन मुद्दामा वादी अर्थात् प्रस्तुत निवेदकले अन्तिममा जितिपाएको अवस्था छ । स्व. चन्द्रिकाप्रसादका पत्नी, छोरा, बुहारी समेतको परिवार पनि छ । तर निजको नाममा सम्पत्ति भेटिएन भन्ने आधारमा अदालतको अन्तिम फैसला आफैँ निष्क्रिय तुल्याउन हुँदैन ।

१३. माथि उल्लेख भएअनुसार चन्द्रिकाप्रसादले निवेदक पहलमानसिंह बराईलीसँग

लिएको ऋणको दायित्व यी भिन्न पाँच जनालाई शेषपछिको वकसपत्र दिने दाता सुरत पडाइनको मृत्युभन्दा अगावै मृत्यु हुने दुई जनाको सुरत पडाइनमा नै फर्केको सम्पत्तिमध्ये पाँच भागको दुई भागमध्ये सुरतका तीन छोरा भई सो सम्पत्तिमा तीन भागको एक भाग अन्तरभूत साम्पत्तिक हक रहेका गीताकुमारी पाण्डे समेतको हिस्सा कायम गरी सोबाट यी विपक्षी गीताकुमारी पाण्डे समेतले व्यहोर्नु पर्ने देखिन आएकोले रुपन्देही जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०६६।४।२२ मा भएको आदेश तथा सो आदेशलाई समर्थन गर्ने गरी रुपन्देही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।७।२७ मा र पुनरावेदन अदालत बुटवलबाट मिति २०६६।९।२५ मा भएका आदेश समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब निवेदकले विगो भराइपाउँ भनी रुपन्देही जिल्ला अदालतमा मिति २०६५।९।२९ मा दिएको दरखास्तमा उल्लिखित जेथामध्ये चन्द्रिकाप्रसाद पाण्डे र प्रिन्सकुमार पाण्डेको सुरत पडाइनमा फर्केको हिस्सा जग्गामध्ये स्व.चन्द्रिकाप्रसादकी पत्नी, छोरा, बुहारी समेतको नाताबाट विपक्षी गीताकुमारी पाण्डे समेतलाई प्राप्त तीन भागको एक भाग जग्गासम्भवाट निवेदकको विगो भरी भराउसम्बन्धी कारवाही अगाडि बढाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिदिएको छ । आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल असोज ११ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : किशोर घिमिरे



┌

┐



— ৭৩২৫ —

└

┘